

פסקי חכמי המערב

הלכות ראש השנה

פסקים מחכמי המערב

ליקט וערך

יעקב עובדיה

גירסת ערב ראש השנה תשע"ו

הקדמה

בסייעתא דשמיא אנו שמחים להגיש בפני הלומדים את הקובץ פסקי חכמי המערב על הלכות ראש השנה.

בקובץ זה כדרכנו בקבצי אוצרות הפוסקים הקודמים, אנו מביאים ליקוט מפיסקיהם של חכמי המערב של הספרים שברשותנו.

כדרכנו בעבודה זו בעזרת השם, אנו משתדלים שלא לאבד שום פסק הלכה שנכתב בספרי חכמי מרוקו, על כן אנו מחפשים חיפוש אחר חיפוש בתוך הספרים, אותם מאות הספרים שהצטברו אצלנו לאחר עמל של שנים רבות והוצאות מרובות, בקנית ומציאת הספרים וחלקם מכפרים נדחים בארץ ובחו"ל וחלקם מהמדיה האלקטרונית ועוד ועוד.

זכינו שבכך מתגלה כמה גדול הוא המצבור של אוצרות הפוסקים מחכמי המערב, היא הבאר שאינה פוסקת אשר ממנה ישקו העדרים.

והעדרים רבים מיום קטנים וגדולים בעלי בתים וגדולי תורה אומרים מי יראנו טוב. ובע"ה לא נשמע יותר, מי שיאמר על הלכה במרוקו דברי הבל שנובעים מחוסר ידע בסיסי, שלצערנו רבים וטובים מדברים על ענין ההלכה במרוקו דברי סרה, ולאחר בירור קצר עולה שכמעט ומעולם לא פתחו אפילו ספר אחד ממאות הספרים הללו, ואיך זה יתכן שכבר גיבשו דעה ותפיסת עולם נגד גאונים אלו, או לנו שכך עלתה בימינו.

אנו זוכים לפתוח את ספריהם של חכמי המערב שחלקם ישנים ובלים עזובים ומנודים ב"ה תמידים כסדרן ולדלות מהן, כי הם בשבילנו אוצר יקר מפז, ויש בהם כמו כן דברים שלא שזפתם עין אדם.

חכמי מרוקו הם נר לרגלינו, שאילולי הם היינו נאבדים בחשכת הגלות, גלות אלפי השנים.

כל הרואה קבצים אלו יפלא לראות כמה גדולה היתה ידיעתם של חכמי המערב בכל חלקי התורה, בקיאות עצומה אין סופית בש"ס ופוסקים ובספריהם של שאר חכמי ישראל, ובמיוחד מתבלטת ענוותנותם והתבטלותם של חכמי המערב לכל חכמי ישראל שאין לה אח ורע, וע"ז נאמר את הענוים חכמה.

בהגלות נגלה שהאמת היא נר לרגלם של חכמי המערב ללא כחל ושרק, וכל המטרה לאסוקי שמעתתא אליבא דהלכתא לאמיתה של תורה.

הננו נושאים תפילה להשי"ת שיזכנו להמשיך לעשות עוד ועוד למען חכמי המערב מתוך בריאות שמחה ונחת.

הכותב לכבוד התורה ולומדיה
יעקב בן לאאמו"ר שלמה עובדיה
חודש אלול
חיפה תשע"ה

בענין שיטת הלימוד להלכה במרוקו

דרך הפסיקה

העיקרון הוא שבמרוקו נשתמרה ללא ספק כמעט בשלמות השיטות השונות בלימוד התורה שהיו כבר בספרד לפני הגירוש, המעבר מספרד לצפון אפריקה בשנת קנ"א לא היה כרוך היה בשינויים רבים, אמנם הסביבה המוסלמית הקיצונית והנחשלת גרמה לירידה בקרנה של החכמה היהודית. קובץ מנהגי קשטיליא היה נחשב למקור ראשון במעלה למנהגי המגורשים הודפס בשו"ת כרם חמר ח"א. מנהגים אלו נכתבו על הנושאים היותר חשובים של היהדות בעיקר דיני כתובה וממונות, מנהגי טוליטולא ג"כ היו מנהגים שהחזיקו בהם המגורשים, טוליטולא י"א ע"ש טולדו מחוז קשטיליא וי"א ע"ש הטילטולים שעברו היהודים בתקופה היא.

נקודות בולטות בפסיקה ההלכתית, א. לא הביאו הרבה ספרים. ב. לא נתנו משקל רב לקבלה. ג. לא אמרו קבלו את דעת. ד. התבטלות עצומה בפני גדולי ישראל המפורסמים אשכנזים וספרדים. עיקר תשובות שנכתבו היו משום שהיו חייבים לכתוב את פסקי הדין בבתי הדין, חוץ מזה לא כתבו הרבה.

תשובות שהיו פסקי הלכה בבית הדין היו נשלחים מעיר לעיר לחכמי העיר וכך עברו בחינה מחודשת, כך שניתן למצוא מגוון דעות עצום בכל נושא שעלה לדיון בבית הדין.

שיטת הפסיקה

שו"ת הריב"ש והתשב"ץ הרשב"א והר"י מיגא"ש והרמב"ן מחכמי ספרד היו אבן הפינה לכל ספרות השו"ת שנכתבו במרוקו מאז ומעולם. עיין בשו"ת נופת צופים לרבי פתחיה מרדכי בירדוגו רבי דוד ברדוגו אב"ד ירושלים כתב כי מי שמעמיק רואה כל התשובות נכתבו בסגנון תשובות הרשב"א דבר שמחזק את דברינו.

ראש וראשון לחכמי המערב רבי חיים בן עטר בולט בספרו פרי תאר. היה גאון שכל רז לא אניס ליה, ובפרט בקיאות בש"ס וראשונים היה מפלפל ללא לאות, ולכן כתב באריכות עצומה אין ספור שאלות ראיות וחקירות, בלי שימת לב לקיצור. בעיון בפסקיו בעיקר בפרי תאר רואים שפעמים פוסק עפ"י תרי מגו תלת לפעמים עפ"י רוב ופעמים מסברא. אך הדבר היחודי הבולט ביותר היא הפסיקה מסברא. עיין תרי תאר סי' הלכות שחיטה סי' א סעיף א הוא מביא את הדעה שנשים שחוטות והוא תוס' שהכחו כן מהש"ס ודלא כהלכות א"י שכתבו שנשים לא ישחטו כלל. הכל בו הביא משם רבי צחק ששוחטות ופרי חדש מבאר כי התירו רק דבר מועט שהם יכלו לשחוט, והפרי תאר חולק על הפרי חדש מסברא שקשה להגדיר מה זה דבר מועט ודבר מרובה, ועוד דוחה את פרי חדש מדיוק הלשון שלשון של שוחטים לעצמן בא להורות היתר ולא רק לומר כמות קטנה לעצמם שזה נשמע חומרא, ומדייק מלשון הרשב"א והרמב"ם שלשון שוחטים לעצמן הכוונה לא רק לעצמן, ולמסקנא מסיק שיש לחלק בין אשה לאשה אשה דעתנית יכולה לשחוט ופאי' לכתחילה. רואים אם המגוון הדרכים שהגר"ח בן עטר להוכיח את דעתו ע"י סברא ודיוק עמוק בלשון.

באר מים חיים לרבי אליעזר דאבילא הלך בשיטת הר"ח בן עטר [בן משפחתו], היקף אדיר בש"ס ופוסקים וקושיות רבות חקירות וראיות, אין דגש על בהירות ועל קיצור, יש לו תשובה של שבעים עמודים. עיין באר מים חיים סי' פ' מסתפק בענין הכשר ההעדשים אם מותר תוך יב חודש או רק אחר יב חודש והביא שבשי"ע סי' פ"ד ס"ו וז"ל אבל תולעים הנמצאים בפולין ואפולים תחת

הקליפה והקליפה משחרת עליהם מבחוץ וכשמסירי הקליפה מוציאים היבחושי תחתיהם מותרים ע"כ והמקור של השוע הוא תוס' והבאר מים חיים דן בדברי התוס' שמשמע ממנו אם נוצרו בתוך הפולין וכשמסיר הקליפה היא נמצא בתוך הפולין אין בהם איסור. אמנם הוא דוחה דבר זה כי ממה שכתבו התוס' עניי של ריחוש הרי זה לא מובן כי העדש הוא קטן ביותר וא"כ מה שייד ריחוש, הוא מפלפל ארוכות ומסיק שכוונת תוס' אפילו אם החור מעט גודל מהתולע אסור כי שייד בו ריחוש. ומוסיף לבאר את התוס' בכמה דרכים אחת יותר עמוקה מהשניה, וכל זה בשאלה שנוגעת הלכה ל מעשה, רואים שאפילו דבר שנוגע הלכה למעשה לחיי היום יום העמיק בו בפלפול עצום.

עדות ביהוסף רבי יוסף בן סאמון הסתובב הרבה בליוורנו והושפע מחכמי ליוורנו, והיה לו גישה רבה לספרים בכך קנה ידע מקיף בש"ס ופוסקים הקדמונים, בולט בסברא ישרה ובהירות. רבי רפאל ברדוגו [המלאך רפאל] בולט בחידושים עצומים עם ראיות מעטות, מינימום מקורות, ובעיקר סברות וקושיות הגיוניות, וישר חותך הלכה למעשה.

ויאמר יצחק ליבון כל הסוגיא החל מהגמרא עד אחרונים, בניגוד לשאר חכמי מרוקו נראה כי היו לו גישה להרבה ספרים, דבר שהוא נדיר אצל חכמי מרוקו, כנראה בגלל שהיה קרוב לאירופה יותר ובגלל בגלל קשריו עם חכמי גייברלטר ופורטוגל. כידוע את רבי אליעזר הלוי בעל אוצר חיים רבה של ליסבון פורטוגל מגדיר הויאמר יצחק כרבו ואת בנו רבי ישועה הלוי בעל לי לישועה הוא מגדיר כתבירו בלי לישועה נמצאים כמה חידושים מעניינים בדברי הויאמר יצחק. שני הגאונים למשפחת לוי היו מקורם מגייברלטר, גייברלטר היתה יעד מעודף לרבנים ממרוקו, הם כיהנו שם ברבנות ותמיד התקבלו שם בחיבה רבה, למרות שכמה קילומטרים משם, בספרד, לא היתה כמעט דריסת רגל מכוונת ליהודים.

רבי יעקב אבוחצירא בניגוד למה שאנו רואים היום במשפחת אביחצירא, כתב שו"ת שאין כלל זכר לקבלה, היקף אדיר בש"ס פוסקים קושיות תירוצים ראיות רבות וסברא עמוקה. רבי יעקב ששפורטש בספרו אהל יעקב ניכר בבהירות גדולה וסגנון כתיבה מלוטש ונדיר, לא מביא הרבה מקורות, חותך ענין על ראייה אחת או שתיים, העיקר שהדברים מבוססים בסברא ישרה. פעמים חולק על רמב"ם מפורש מסברא, עיין בתשובתו לענין ספר תורה שהגליונות שלו אינם כתובים בגודל אחיד.

כרם חמר ידע מקיף סברות הגיוניות, בקיא גדול, מחדש ללא חשש, מחבר ספרים פורה שאין דומה לו בזמנו במערב.

רבי כליפא אבן מלכא בספרו כף נקי התגלה כמדקדק עצום וזך הרעיון, ספרו הוא ירידה לעומק המנהגים, ולא חת לבקר את המנהגים שלא נראו לו בזמנו.

גאוני פאס שמקורם למעשה מקסטלייא נחשבים למגורשי ספרד האלטיסטים, במחוז קשטיליא בספרד נמצאת טולדו היא קרובה למדריד, טולדו מאז ומעולם נחשבה מאיזור החשוב ביותר בספרד הרא"ש הגיע לשם, ולעומת הרמב"ם היה בקרדובה שבאנדלוסיה הנחשבת לפחותה בחשיבותה ממחוז קשטיליא מגורשי קשטיליה התרכזו בעיקר בפאס ואח"כ במכנאס כוחם שהיה בספרד נשאר להם גם במרוקו והיו בעליונות מסויימת מעל מגורשי סווליה קרדובה וגרנדה ולמשפחות אבן דנאן אבן צור צרפתי ומונסנייגו כידוע הם מהוותיקים בחכמי המערב, חכמי פאס חלקם קדמו לגרוש ספרד ברנ"ב, גאונים עצומים בתורה, דורות של דיינים ורבנים, פאס היתה אבן שואבת לחכמים מכל העולם דבר שנתן את אותותיו גם בחכמי המקום. הגאון רבי דוד עובדיה כתב חיבור בשם פרפראות לחכמה [הובא בסוף ספר מנחת העומר שו"ת מרבי עמור

אבוטבול] חיבור זה הוא ליקוט של הגהות שמצא על גליון הספרים בספריה מפאס, שם נמצא הערות מגדולי חכמי פאס מה שכתבו על הגליון, והגר"ד כינס אותם למקום אחד, יש כאן עדות אלו ספרים היו למראית עיניהם של חכמי פאס, האוסף מרשים ביותר. רבי משה עמר החוקר מספר רבות על הספריה למהר"ש סרירו מפאס היתה עצומה בגודלה ובתוכנה אבל עלתה כולה באש הוא מבכה רבות את ההפסד שנגרם מזה לעולם התורני במרוקו.

רבי שלמה אבן דנאן גדול בתורה קלאסי, עניו ונוח לבריות בקיא אדיר בש"ס ופוסקים בעל פסיקה גאונית מקובל על כל עולם התורה, בעל יחוס גדול, סבו ממאתים רבנים שסמכו את מרוקו, ממשפחה תורנית מובהקת.

רבי רפאל אנקאוה העילוי מפאס, מחדש בעל סברא גדול בקיא עצום בשו"ת אחרונים. גאוני בירדוגו המשפחה המיוחסת ביותר במרוקו, היו דורי דורות של דיינים ובעלי משרות תורניות ועסקניות, אותם הורישו מדור לדור. חיו בתלכיד משפחתי בעיקר בעיר מכנאס, הם גרמו לעלייתה לגדולה תורנית של העיר, רבי יהודה ראש משביר המלאך רפאל רבי פתחיה מרדכי רבי משה ועוד ועוד כתבו ספרים בש"ס והלכה בהם ניכרת גדולתם. לא היססו לחלוק על גאוני עולם כדוגמת רבי חיים בן עטר ועוד.

רבני קורייאט רבי משה יהודה ויצחק ואברהם היו בעלי הדר תורני מובהק, היו מפורסמים בעירם אצוורא, כגאונים גדולים, כתבו ספרים בהם ניכר ידיעותיהם התורניות בש"ס ופוסקים והנהגתם בדיינות ורבנות.

גאוני משפחת טולדנו חיו בסביבה הומגנית בעיקר בעיר מכנאס עם משפחותיהם והלכו בדרכי אבותיהם, הורישו את משרותיהם מדור לדור ואת מנהגייהם ופסיקותיהם, חיו בסביבה תורנית מובהקת ונשים צדקניות לא פחות מבעליהן, התנהגו בחסידות והיו גדולים בתורה ופוסקים, דיינים מובהקים מומחים, מנהיגיהם ניכרים בעיקר בספרים שהשאירו אחריהם, השמים החדשים, וזאת ליהודה חק ומשפט וכמובן קיצושו"ע לגרב"ט ושאלו לברוך, מחמירים גדולים בעבודת ה', לא כל אחד יכול לעמוד במחציתם. אמנם היו פתוחים יותר לקבלה ממקורות תורניים אחרים מאשר משפחת בירדוגו.

גאוני צפרו העיר הסמוכה לפאס נהרו אחרי גאוני פאס בעיקר, אך יחודה של צפרו בכך שלא הושפעה כל כך מההשכלה, משפחות הרבנים של צפרו השפיעו רבות על העיר, רבני אבוטבול אלבו ועובדיה ישראל וממון, היו בתלכיד במלחמתה של תורה וזה ניכר רבות בשו"ת שלהם, יש בניהם מחמירים גדולים יותר מכל חכמי מרוקו, דוגמת רבי ישמ"ח עובדיה ובניו.

רבי יעקב אלמליח מטנגייר בעל בקע לגלגלת מיוחד בספרו שהוא כולו על דרך הפלפול ועל הרמב"ם, ויש בו כמה הערות חזקות על ספרים של גאוני המערב בסגנון קצת קשה, כמה חכמי מרוקו יצאו נגד דבריו התקיפים, אבל זה ללא ספק ספר יחודי.

רבני אביחצירא ואיזור תפללת לא כתבו ספרים רבים בהלכה, ומהמעט שיש כדוגמת שפתי שבח יורו משפטיך ליעקב יפה שעה דברי שלום ניכרת גאונות עצומה בהלכה. והתבטלות רבה לגאוני ארץ ישראל והמזרח.

רבי דוד אדרעי שד"ר שנפטר במרוקו, ספרו בד דוד הוא ספר עמוק בהלכה, זה מחזק את הידוע כי השדר"ם בדרך כלל היו גדולי תורה.

בין האחרונים בולטים רבי דוד הכהן סקלי בעל שו"ת קרית חנה דוד היה מצד אחד מקובל גדול אבל בשו"ת שלו ניכרת גאונות עצומה הן בידע הן בסברא, בכל שאלה מביא מספר רב של ראיות אינו פוסק עד שמלבן את הנושא ליבון אחר ליבון באופן נדיר בבהירות ובסברא.

רבי יוסף משאש איש האשכולות ידע שאין שני לו, התאים עצמו לתקופה ביחס לפסק הלכה, בזה היה מחדש גדול, השו"ת שלו מים חיים הוא שו"ת נדיר, ראיות רבות מהש"ס בהירות עצומה ידע נדיר בש"ס, שו"ת מים חיים נחשב לשו"ת שאין כמעט גאון מגאוני ישראל שלא התלהב מסגנונו המשובח והצח והראיות התלמודיות העמוקות, בשונה מהשיטה הספרדית הידועה של גיבוב שיטות.

רבי שלמה הכהן אצבאן עמקן בעל סברא יורד לעומקה דדינא פולמוסן חריף. רבי שלום משאש עמקן נדיר, עומד על דעתו וסברתו ללא חת, שלא התעייף מעולם מלחזור פעמים רבות ללבן כל נושא שלמד.

רבי ישמח עובדיה ורבי דוד עובדיה אהבו את חכמי תוניס, והיו בעלי נטיה ברורה להחמיר בפסקיהם יותר משאר חכמי מרוקו שנטו להקל.

רבי יוסף בן נאים כתב ספרים רבים בניהם צאן יוסף נוהג בחכמה שארית הצאן ועוד, היה בעל הספריה הגדולה ביותר במרוקו, הידע שלו בספרים היה כלל עולמי, רבים מחכמי מרוקו כשהיו צריכים ידיעות ושאלות שלחו אליו אגרות להשגת בקיאות בענייני הלכה ולדעת מה שמובא בספרים, היה לו עשרת אלפים ספרים בספרייתו, היה מעלה על כתב חידושים ותשובות בכל התורה הכל אחר עיון בספריו הרבים, העשיר בכך את הספרות התורנית המרוקנית בספרים נפלאים, יש בהן ידע שלא יסולא מפז.

רבי רחמים אגייני כתב ספר גדול בשם "לפי ספרי", הספר הזה הוא ליקוט מכל ספריו שהיו לו בביתו, יש עדות א"כ על ספריו הרבים ספרים על הש"ס על שו"ע ובי"י ושו"ת" מגאוני ישראל רבים, יותר מכל הוא אהב את שו"ת תשובה מאהבה שהיה תלמידו של הנודע ביהודה, ממנו ליקט דברים רבים ופלפל בהם.

בנאות דשא לרבי שלמה אדהן, חכם מתפיללת שעבר לתיטואן ואח"כ לארץ ישראל שם נפטר והשאיר אחריו בנים ת"ח, כתב הספר בנאות דשא הנהגות אישיות בהלכה שהיו נוהג בהם, זהו אוצר שלא יסולא מפז של מנהגי מרוקו המקוריים, ונכדו רבי ניסים דאהן חזר למרוקו והיה רב בסאוטה בצפון הוא כתב ספר מעשה בראשית על התרי"ג מצות ד' חלקים, חומר עצום יש שם הלכות רבות וברבים מהענינים הוא מצטט ממש לשונות הפוסקים, היה ניכר כי היה מחובר לפסקי ויאמר יצחק שהיה מרא דאתרא צפון מרוקו, כמו מכן הוא מביא פסקים רבים כלשונם מחכמי אשכנז חיי אדם ועוד ועוד, ספרו בולט בגודלו.

רבי רפאל ברוך טולידנו אהב את הכף החיים ונטה אחריו, והיה בעל נטיה להחמיר בחומרות האשכנזים.

רבי יהושע ממן אהב את חכמי ארץ ישראל היה לו התכתבות איתם, והיה פעמים מקבל את מנהגי ארץ ישראל בעדיפות על מנהגי מרוקו. הוא מרבה להתווכח ללא ליאות עם חכמי עירו ועם שאר החכמים, היה כותב הרבה תשובות בנושא מסוים כמה וכמה פעמים, לבאר את דעתו. לא ספק בזכותו נוצרו רבים מהפולמוסים ההלכתיים בדור האחרון בין חכמי המערב.

רבי יצחק חזן חריף מושפע מגאוני דרום מרוקו והאשכנזים, סיפרו עליו כי ידע שו"ע אבן העזר בע"פ עם נושאי כלים.

רבי משה מלכה בעל מקוה המים ידוע בסגנון הבהיר והצח ושם דגש על סברות הגיוניות ושיבתיות, בשו"ת שלו יש לו התכתבות רבה על כמה אברכים משיבות חשובות בא"י, כמה מהם מפורסמים היום כלמדנים גדולים, מה שמראה על סברותיו הלמדניות.

רבי מכלוף אבחצירא אב"ד מראכש היה גאון בהלכה ובקבלה, דבר זה ניכר בספרו שו"ת יפה שעה, הוא לא מהסס לחלוק על חכמי מרוקו בני זמנו, הם מבחינת הלכה והן מצד הקבלה, רוחב ידיעות בתורה ובעל סברא בהירה, מחמיר גדול לעצמו ומיקל לאחרים.

רבי ברוך סבאג ממוגדיר היה מסתובב מעיר לעיר אומר שיעורים בהלכה ואגדה, בספריו מנחה בלולה ועד שהיו כתובים במרוקאית יהודית, רואים כמה שהוא ניסה לתקן תיקונים רבים בפרצות הדור, ובפרט היה מיוחד בהפצת הלכות נדה הלכה למעשה ובירידה לפרטים, דבר שלא מצינו לו אח ורע במרוקו, שלא נכתב על נושא זה הלכה למעשה הרבה.

רבי משה ויזגאן שו"ת ויגד משה, היה מפורסם בלימוד הש"ס שלו היה גדול הבקאים בש"ס בזמנו במרוקו, דבר שלא היה כל כך מיושם במרוקו היה לימוד הש"ס בשיטתיות ללא אסוקי שמעתא אליבא דהלכתא ורבי משה ויזגאן היה אבי שיטה זו במרוקו.

רבי יחייא בן הרוש חתנו של הגאון רבי אברהם ריווח המענה אברהם התפרסם עתה בזכות ספרו של רבי חיים אמסלם ריח ניחות, היה רבה של קנטירא במרוקו [פיור ליוטי] רב ודיין השאיר ארכיון מדהים של חומר שלא יסולא מפז על הרבנות במרוקו הוא כותב על עצמו שעשה למעלה מ 22 אלף תיקים של מעשה ביי"ד, ובניהם גיורים ירושות. הכל בסדר מופתי. ישנם ממנו תשובות רבות בהלכה שמובאים שם.

רבי מאיר כורכוס ממוגדיר כתב ספר בן מאיר, הסיבה מה שלא היו לו בנים, דבר מקובל היה במרוקו שמי שהיה ללא ילדים כותב ספר תורני נחשב לו כאלו ילד. הספר הוא קיצור הלכות שבת בצורה מקיפה ביותר כתוב במרוקאית, הביא רוב הפוסקים על השו"ע המפורסמים, רצה בזה לזכות אתה הרבים שאינם בקיאים בשפה העברית.

בדור האחרון רבו ספרי המנהגים, בראשם נהגו העם של הגר"ד עובדיה, בניהם זוכר ברית אבות, נתיבות המערב, משלחן אבותינו, עטרת אבות, מגן אבות, נוהג בס, תשובות מערביות, תורת אמך, דברי שלום ואמת, כל אחד יחודי לעצמו. אבל המכנה המשותף כי הם חוברו כתוצאה מהעובדה שאנו כבר לא במרוקו, ומנהגי מרוקו נחשבים לכאורה כבר למשהו היסטורי, מאידך יש נסיון להחיות את המנהגים ולשמר אותם, אנו משום מה נמצאים במגננה בכל מה שקשור למוצאנו המערבי פה בארצנו הקדושה מידי אנשים שמוכנים להתחתן איתנו אבל לא מוכנים שנביא איתנו את מנהגינו. ואין התופעה הזו חדשה כלל למי לקורא את ההיסטוריה של כל עדת המערביים בארץ בירושלים עם הגר"ד בן שמעון ובצפת עם רבי יששכר המערבי בטבריה של רבי יעקב זריהן ועוד ועוד. התופעה של התערות בקהילה הספרדית בארץ היה תמיד מלווה בתהליך של כפיה על שינוי המנהגים.

יש ב"ה רבנים בינינו שממשיכים את מסורת פסקי חכמי המערב. רבי אליהו אברגיל, רבני משפחת זייני, רבי חיים אמסלם, רבי אברהם אסולין, חכמי אבחצירא, רבי זכריה זרמתי. רבי מרדכי לבהר ממשיכים את המסורת של אבותינו בקהילות שלהם, וב"ה אנו זוכים לעדנה גדולה ע"י הגאון האדיר רבי מיכאל פרץ ששמו יצא בכל הארץ לגאון ולתפארת שיצא לאחרונה להגנת כמה וכמה מנהגים.

העמדת התלמידים

ר"ח בן עטר החזיק ישיבה כמו כן רבי אליעזר דאבילא.

ויאמר יצחק רבו היה רבי אלעזר הלוי בעל אוצר חיים, חבר ללימוד הוא רבי ישועה הלוי בנו של רבי אליעזר רבו שהיה רב בפורטוגל. תלמידיו רבי יוסף בן וואליד מהחבורה הקדושה של הקרית חנה דוד בישיבה בווארן של רבי יהודה חיון.

רוב חכמי מרוקו החזיקו ישיבות, הישיבות החזיקו תלמידים מעטים, אומנם רוב התלמידים למדו שחיטה וכדומה ואח"כ יצאו לעבודה, ואלו שהחזיקו יותר שנים בישיבה עברו ללימוד דיינות וכדומה ותמיד בהכוונת הרב. במכנאס ומראכש היו משהו דומה לכוללים של היום בכמות יותר גדולה מעיר אחרת.

הישיבה המפורסמת ביותר מההיסטוריה של מרוקו היא הישיבה בעיר אגדיר, שם נוסדה ישיבה אדירה בנוסח הישיבות של היום, הובאו בחורים מצויינים מכל רחבי מרוקו, ומינו בה ראשי ישיבה תלמידי חכמים תלמודיים מפורסמים, האחד מהם היה רבי דוד בן עטר מצפרו רבו של הגאון רבי יהושע ממון, היה נחשב לחכם תלמודי גדול, היו קוראים לישיבה של כהנים שהיו שם הרבה כהנים, הרבה בחורים היו מדרום מרוקו ומעיר מראכש. אסון רעידת האדמה באגדיר ב1960 לא פסח על הישיבה רח"ל ובו מצאו את מותם חמשים מבחורי הישיבה שנחרבה עד היסוד, בבית הקברות באגדיר נקברו בקבר אחים חמישים מבחורי הישיבה. יש בחורים נעדרים שלא נמצאו מעולם, עד היום יש מבכים את חרבן הישיבה באגדיר כליל תשעה באב ורבים מהניצולים אינם מדברים על אסון הזה אלא מקבלים אתו באמונה פשוטה כי היה אסון גדול מהכיל.

השיטה בפאס היא כלל תורנית היות והיה מקום התורה הכי גדול מאות שנים במרוקו, היו שם הכי הרבה שדרי"ם וספרים, והגיעו לשם גאוני מכל העולם, דבר שמעמיד את הלומדים שם בשורה אחת על שאר למדני עולם התורה. ערים נלוות מושפעות הם צפרו.

השיטה במכנאס אסוקי שמעתא אליבא דהלכתא ושימת גוש על מנהגי המקום ועל מה שקיבלו מרבתיים ואבות המשפחה. והיו פתוחים להשפעת רבני האשכנזים והשדרים. ערים נלוות מידלאת.

השדרים השפיעו השפעה מרובה במרוקו, לא לחינם נשלחו גדולי עולם להיות שדרי"ם זה היתה הדרך הטובה ביותר לשליח לגייס תרומות, בעיון בשות"ם נראה כי השדרי"ם התערבו בעניני הלכה פעמים רבות ועמדו במרכז של דיני תורה מסובכים בפשרה ובוררות. ישנה תחושה ברורה כי מרוב אהבת השדרי"ם שהיו גדולי תורה לא נותרו תרומות להחזקת מוסדות מקומיים, דבר שגרם לירידה מתמדת ברמת הלימוד והחינוך לדור הצעיר במרוקו.

השיטה בתיטואן היא למדנות הלכתית עיון עמוק בהלכה ודגש על שאלות לא שכיחות, העמקה בספרים של כל חכמי התורה בכל העולם וביניהם חכמי האשכנזים, עיון הלכתי גם ללא פסיקת הלכה, כשיטתו של מהר"י בן וואליד ורבי חיים אבן מלכה ורבי יעקב כלפון, בולט בספרים כמו בקע לגלגלת ינוקא דבי רב נגד מלכים ועוד. בתיטואן נשארה על כנה זמן רב שיטת הלימוד שהיתה נהוגה לפני גירוש ספרד, תיטואן היתה יעד מעודף לגאונים מדרום מרוקו לפני שעלו לארץ ישראל, הם התערו בחיי המקום ובפריחה התורנית. ערים נלוות טנגייר שישואן ומללייא אוזדא וסאוטה.

באוזדא היתה ישיבה שהחזקה ע"י נדיבים ממשפחת עובדיה כך מספר רבי שלמה הכהן אזוגי בספרו, וכן מובא בהקדמה לספרו של רבי משה מורציאנו שניהם היו רבנים בעיר אוזדא. הם מרבים לספר בשבח החזקת התורה של משפחת עובדיה בעיר אוזדא.

השיטה הבולטת במראכש קודם כל מה הראש שלי אומר אח"כ מה רש"י והתוספות אומרים, הדבר בולט בלימוד הגמי, אבל בלימוד ההלכה היה דגש על ידיעת טעם ההלכה, ערים נלוות כל

כפרי הדרום. וגם במראכש יש עדות על ישיבות משפחתיות, בערים רבות במרוקו החזיקו תלמידים גם שלא מהמשפחה.

רוב המקומות לא היה לימוד שיטתי של סדרי עיון ובקיאות כמו שיש היום. למדו טור ובית יוסף שו"ע ונושאי כליו, ספרים על הטור וב"י, כדוגמת כנסת הגדולה.

היתה מקובלת שיטת כתיבת ספרי הליקוטים, למעשה בהרבה ספרים נמצאים ליקוטי דינים, ליקוטי ויאמר יצחק, תורות אמת, שושנים לדוד, יד ידידה, נחלת אבות, פרפראות לחכמה, ליצחק ריח, לפי ספרי, לקט הקמח, קופת הרוכלים ועוד. רבי משה עמר תרם רבות למדף הספרים המערבי בחיפוש אחר ליקוטים מחכמי גאוני המערב שרובם היו כתובים על גיליונות של ספרי החכמים עצמם והוציא ספרים שלמים שמכילים ליקוטים אלו, בעיון בליקוטים נראה שפעמים רבות הם קשורים לאיזו תשובה בספר, דבר שמראה כי כתיבת הליקוטים היתה דרך להכין תשתית לכתיבת תשובה מלאה על הנושא. דבר בולט במיוחד בליקוטי ויאמר יצחק ע"ש.

קבלת מרן

הוא נושא שנדון רבות, מרן התקבל מסיבות רבות, הן מסייעתא דשמיא כידוע לכל, וגם מבחינה טכנית ספר השו"ע היה ספר הלכה למעשה הברור ביותר והנפוץ ביותר בעולם, וכולם למדו ממנו, ולא היה ספר דומה לו.

הנה בדור שלנו התקבל הרושם על דמותו של מרן הב"י כדמות של חכם מזרחי בעל אורנטציה מזרחית מובהקת מסתערבת, דובר בערבית, טבע תוקפני ומתלהם שתפקידו היה לשמר את מנהג הספרדים בכל מחיר, אבל שכחנו כי מרן הב"י היה דובר לדינו ולא ידע כלל ערבית ולא היה מעולם במדינה ערבית, [טורקיה בזמנו היתה מוסלמית אך לא נחשבה למדינה ערבית] היה ממגורשי ספרד ורוב ימיו היה בבולגריה באדרניפול ובטורקיה ונתמך ע"י דונה גרציה, לא שמש במשרה רבנית כל שהיא וסבל מרדיפות מרבני עירו.

בספר דברי שלום ואמת לגר"ש טולידנו מסביר כי במרוקו פסקו בתחילה כמו הרמב"ם, וכשהגיע הרא"ש לספרד התחיל להשפיע ולכבוש בשיטתו את המקומות שפסקו כמו הרמב"ם, וזה בעצם היתה המלחמה בין הוותיקים למגורשים במרוקו, הב"י התגלה בכך שהוא בשיטתו של תרי מגו תלת הוא משכין שלום בין הרא"ש לרמב"ם ופסק עפ"י שניהם, דבר שהפך את הספר ב"י לספר מקובל על שני הצדדים, ובכך זכה להתקבל על כל עם ישראל. הגר"ד עובדיה בהקדמתו לנהגו העם כתב כי שיטת תרי מגו תלת הורתה ולידתה בפאס, ומשם לקחה הב"י ואימץ אותה לעצמו ויש לו ראיות על כך.

אבל לא היתה מלחמה על דעת מרן, במקום שלא היה המנהג לא כמרן וזה מסיבות רבות. היתה הערכה רבה לרמ"א ולא נמצאת סיבה לדחיית גאוני אשכנז מההלכה. בעיון בשו"ת הקדום ביותר במרוקו הוא באר מים חיים לרבי אליעזר דאבילא לא נמצא אפילו פעם אחת עמידה עיקשת על דעת מרן דבר זה מחזק את דעתנו. התנצלות בענין שלא קיבלו בו את דעת מרן היא דבר מצוי מאוד בספרי חכמי המערב במקומות רבים. דבר שמראה שאומנם נקטו כי מרן הוא הפוסק המקובל על כולם אך למעשה משלא ניתן לפסוק כמוהו, באה ההתנצלות.

למעשה ניתן להגדיר כי במרוקו קיבלו את מרן בחפצא ולא בגברא כלומר בספריו ולא במר"ן עצמו. כל המובא בהשו"ע ובדרך כלל גם הב"י נתקבל כסמכות עליונה, אבל לא בדק הבית ושו"ת אבקת רוכל. וכמו שכתב הגר"ש משאש בהרבה מקומות. ולמשל אם הגאון הפנים מאירות

האשכנזי חולק על דברי מרן באבקת רוכל לא היה שום בעיה לחכמי המערב להעדיף את דברי החכם האשכנזי, כי זה היה דרכם של חכמי המערב לא להבדיל כמעט בין חכם אשכנזי לספרדי.

ספרים שהושפעו מהן

טור ב"י שו"ע ונושאי כלים. ספרים על הטור וב"י וספרים על השו"ע ולמי שהשיג גם שו"ת מפורסמים של ראשונים ואחרונים. לא היו ספרים רבים במרוקו אפילו ש"ס היה בכל עיר כמה בודדים, אבל תלמידי חכמים עשו הכל על מנת להשיג ספרים בסיסים, היו כאלו שהיו להם ספריות יותר מכובדות כמרה"י בן וואליד ורבי יוסף בן נאים והספריה בפאס, היתה בקיאות רבה בשו"ע עם נושאי הכלים [השו"ע הגדול כלשון חכמי מרוקו] הרבה בתי מדרש קנו אתו כי הוא הכיל בתוכו מספר רב של ספרים.

כל ספר חדש חשוב שהגיע למרוקו השפיע על הלומדים מידית. כשהגיע כף החיים כתב הרבי דוד עובדיה שמיד קבעו חבורה ללמוד בו מרוב שראו בו שהספר מיוחד, כשהגיע משנה ברורה למרוקו היתה נהירה רק לזכות לראות את הספר, ואשרי מי שזכה שיהיה לו כזה בביתו.

גאוני מרוקו כשזכו שיגיע לידם שו"ת מגאוני ישראל כדוגמת הנודע ביהודה וכדומה היו מצטטים ממנו בדחילו ורחימו, בתוספת של תוארים רבים ועצומים מרוב חיבת הקדש.

הגאון רבי דוד עובדיה כתב חיבור בשם פרפראות לחכמה [הובא בסוף ספר מנחת העומר שו"ת מרבי עמור אבטבול] חיבור זה הוא ליקוט של הגהות מהספרים בספריה מפאס, שם נמצא הערות מגדולי חכמי פאס מה שכתבו על הגליון, הגר"ד כינס אותם למקום אחד, יש כאן עדות אלו ספרים היו למראית עיניהם של חכמי פאס, האוסף מרשים ביותר.

רבי שלום משאש אהב את חכמי מכנאס והרגיש אחריות לפרסם אותם, ותמיד ציטט אותם והיה מיישב את דיבריהם מכל הקושיות.

רבי ישמח עובדיה היה בקיא בחכמי תוניס והחזיק שהם גדולים מאוד.

רבי יוסף משאש היה בקיא בכת"י של חכמי אלג'יר ופרסם אותם בכל דרך אפשרית.

הלכות ראש השנה

ימי תחנונים וערב ראש השנה

ענין התשובה היא מצות עשה, ויש אומרים כי הוא עצה טובה קמ"ל 1

תיקון כרת

מנהגו לקיים במוצאי ראש חודש אלול תיקון כרת במשך כל הלילה, ולומדים בו: משניות סימן "כחיים" – כריתות, חוליק, יומא, ידים, מקואות; אדרא זוטא, חמשה ספרים של התהלים, תקון חצות וסליחות, התרת נדרים עם עלות השחר או אחרי התפילה המתקיימת באותו מקום, ונהגו לטבול במקוה טהרה 2

טוב להתענות יום א' של סליחות ולהרבות במעשים טובים [לפי ספרי ערך אלול]

בימי הסליחות נזהרו מלהשביע אחד לשני, וקובעים לימוד בנ"ך ומשניות ותיקוני הזוהר 3

1 עיין עט סופר טמסטיט ח"ב סי' יט.

2 ילקוט שבע [בן עמרם] חלק יב עמוד קעט. נהגו העם [עובדיה] אלול ד'. עיין שמע שלמה להרשל"צ ח"ד סימן ז מנהגי מרוקו וז"ל ומ"ש שם (אות ה') שנהגו לעשות תיקון כרת בחדש אלול. הנה המדקדקים היו עורכים סדר תיקון כרת בכל שבוע מחדש אלול. זכורני כד הוינא כבר שמנה או תשע והייתי כרוך אחר אבי ע"ה, והיינו הולכים בכל לילה מלילות אלול לקריאת סליחות מהשעה שתים בלילה וקוראים תיקון חצות באריכות, ואח"כ סליחות, ובשעה ארבע לפנות בוקר היו מתחילים שחרית, והכל בנעימה ובמתינות מתוך אימה ופחד. ובכל ליל שישי היו עושים תיקון כרת ע"פ הסדר שסידר מרן החיד"א ע"ה, מתחלת הלילה ועד תפלת שחרית, בתמימות ובאהבת ה' ויראתו החופפת עליהם, אשרי עין ראתה כל אלה.

3 נהגו העם [עובדיה] אלול ג'. עיין ילקוט שבע [בן עמרם] חלק יב עמוד קעט וז"ל נוהגים לומר מזמור "ה' אורי וישעי מראש חודש אלול עד יום הושענא רבה, בתפילת שחרית וערבית, אגב, מנהגנו להתחיל בכל ימות השנה את תפילת ערבית במזמור הזה, פרט כמובן לשבתות וימים טובים, שלכל אחד נקבע מזמור מיוחד בשבילו כידוע עם אמירת מזמור "ה' אורי וישעי" בחודש אלול, כי במזמור הזה יש שלוש עשרה פעמים שם "הויה" – ברוך הוא, כנגד שלוש עשרה מידות הרחמים הנפתחים בראש חודש אלול. מובא לעיל: "ה' אורי וישעי ממי אירא" – אורי בראש השנה, שהוא יום הדין, שנאמר (תהלים לו, ו): "והוציא כאור צדקך ומשפטך כצהרים", "וישעי" – ביום הכפורים, שיושיענו וימחול לנו על כל עוונותינו, מדרש שוחר טוב. וראתי בספר אבות ראשונים מהגאון רבי אליעזר טולידנו כתב וז"ל נוהגים לומר מזמור לדוד ה' אורי וישעי עד אחר שמחת התורה, לומר בזה שאפילו נגזרה עליו גזרה רעה מן השמים יכול לבטלה, ומבטל ומעביר מעליו כל המשטינים והמקטרגים ומארי תריסין, ומבטל מעליו כל גזרות קשות ורעות, ויוצא בדימוס זכאי בדין. ויזהר מאד שיאמר אותו ערב ובקר בכל יום ויום מר"ח אלול וכו' כנוז, ואזי הוא מובטח שיוציא ימיו בטוב ושנותיו בנעימים, ויערב לו ויכניע כל מיני מקטרגים וכו'.

עוד כתב שם והטעם לפי שמר"ח אלול נפתחין י"ג מקורות ד"ג מכילין דרחמי עליונים ותחתונים והם מתגלים ומאירים למטה, במקום או"א במקיפין שלהם. ולכך כתב האר"י זלה"ה שצריך להתענות שני ימים רצופים הראשונים שאחר ר"ח אלול, בלי הפסק בנתיים ובוזה תשיג איזה השגה. ודע כי יש במזמור זה י"ג שמות הויה והם כנגד י"ג חזרות וי"ג נימין וי"ג מכילין דרחמי עליונים ותחתונים. וכונתנו באמירת מזמור תהלים זה שאנחנו שואלים מלפניך משפטנו יצא ועינינו תחינה מישרים. ועוד תדע שיש במזמור זה קמ"ח תיבות, שעולה בגי' שני פעמים ע"ד ע"ד והוא שם הקדוש והנורא – אבדטס – פנימיות חיצונית חסד דאו"א עילאין ועי"ז עושה גדלות שני וכו'. ועל ידי השם הזה אנחנו נסמכים ונסעדים מזמן החרבן ע"ש.

היו יחידים שנהגו לקיים את התיקון כרת בכל מוצאי שבת שבין ראש חודש אלול עד למוצאי שבת שובה עד ועד בכלל, וזאת מלבד יחידי הסגולה שהיו עושים אותו תיקון בכל ליל שישי של כל ימות השנה⁴

נהגו לומר תיקון חצות בימים אלו גם למי שלא רגיל כל השנה לאומרו⁵

כד כה אלול

בכ"ד אלול טוב שיקרא פסוקים האלו ואלו המלכים אשר מלכו וכו' עד ובת מי זהב⁶

בכ"ה באלול נברא העולם, לכן טוב ללמוד פרשת בראשית ברא עד ויהי ערב ויהי בוקר יום אחד, ביום כ"ה באלול. ביום כ"ו באלול אומרים: "ויאמר א-להים יהי אור עד ויהי ערב ויהי בוקר יום שני, ביום כ"ז באלול אומרים: ויאמר א-להים יקוו המים עד ויהי ערב ויהי בוקר יום שלישי. ביום כ"ח באלול אומרים: יהי מאורות עד ויהי ערב ויהי בוקר יום רביעי. ביום כ"ט באלול אומרים: ישרצו המים עד ויהי ערב ויהי בוקר יום חמישי. ביום ראש השנה אומרים: ויאמר א-להים תוצא הארץ נפש חיה למינה... עד ויהי ערב ויהי בוקר יום השישי, וזהו היום הרת עולם⁷

צדקה

יתן הצדקה ביום המשמרה של ער"ח אלול, כאשר הובא בספר מעשה הצדקה, גם שם נאמר על החדש הזה הוא כנגד היסוד, ויאזור חיל ויוסיף אומץ לתקן פגם הברית, ולכך נהגו לעתור אל ה' ביום אחרון מהחדש הזה על רז"א דנ"א וכו'. ובא בכיוון יסוד סיומא דגופא. ואלול סיומא דשתא [לפי ספרי ערך אלול]

טוב שיפריש מעשרותיו בחדש זה, ומה טוב שהחדש הזה שבטו של זבולון, והוא היה מחזיק ביד יששכר אחיו, ולפחות בחדש הזה יאחזו צדיק דרכו של זבולון לעשות צדקה עם עמלי תורה [לפי ספרי ערך אלול]

4 ילקוט שבע [בן עמרם] חלק יב עמוד קעט.

5 שם משמואל עמוד ריט.

6 קרבן מנחה פרק לח.

7 ילקוט שבע [בן עמרם] חלק יב עמוד קעט. קרבן מנחה פרק לח, עיין לפי ספרי ערך אלול כתב שבכ"ה באלול נברא העולם, וטוב ללמוד פרשת בראשית עד יום א', וכן בכל יום עד שביום ר"ה ילמוד פ' יום הששי, וגבאי הקהל יצו לש"ץ שאחר גמר התפילה יקרא בקול רם מתוך החומש פרשת אותו יום. ובפי חכמים יד ידידיה [טולידנו] עמוד 41 בתחילה ער"ח אלול יעשה תקון כרת כידוע, ויתענה למחר אע"פ שאינו זהיר בתענית שאר ערבי ר"ח, יזהר בזה שהוא זמן מסוגל לתשובה. וביום ער"ח יעשה פדיון לנפשו ולאנשי ביתו כפי כוחו, ויתן הפדיון ביד הגזבר שהיא המעלה המשובחת שבצדקה שהנותן לא ידע למי נותן והמקבל לא ידע ממי מקבל. ואחר הפדיון יתפלל מנחה בכוונה גדולה.

כתיבת האגרות

הכותב אגרת לחברו בחדש זה, יכתוב בראש האגרת לשנה טובה תכתב, או תזכה לשנים רבות נעימות וטובות, וככה יעשה גם בשאר מועדים שיכתוב תזכה לשנים רבות [לפי ספרי ערך אלול שם משמואל]

לא ישחוט בחדש זה אוזנים [לפי ספרי ערך אלול]

יום ששי באלול לא ישבע, וביום י"ב באלול לא יקז דם, ולא ילכו התינוקות יחידים, ולא יוצא ילד לשוק בלא מכסה ובדרי"ש כתב דלא יקז דם יום י"ב וט"ז וי"ח בחדש זה ולמהרח"ז יום ט' וי"ז וי"ה וכ"ה [לפי ספרי ערך אלול]

יעסוק בתורה בשני וחמישי יותר משאר ימים, שהם ימי תשובה ממש, בסוד והוא רחום הנאמר בתפלה בב' וה' [לפי ספרי ערך אלול]

מי שיש לו בן או את או קרוב שהטה מדרך טובה לדרך רעה, יתפלל עליהם בתפלת י"ח בברכת השיבנו. וכדי שיועיל צריך שיתפלל כל שלושים יום של אלול ערב ובקר וצהריים ומכ"ש על עצמו, ועכ"פ בין כסא לעשור [לפי ספרי ערך אלול]

מראש חודש אלול אחר תפילה יקראו הציבור י' מזמורי תהלים בכל יום כדי שישלימו קריאת כל תהלים עד ראש השנה פעמים כמנין כפר. ולא יאמרו ביה רצון עד מלאות שנותינו שבעים שנה כי אפשר שהקב"ה רוצה להוסיף לו יותר. ואחר קריאת תהלים בכל יום יאמרו קדיש⁸

אחר ראש השנה עד כיפור יקראו בכל יום יותר מ' פרקי תהלים כדי שיספיקו לגמור תהלים פעם אחת קודם כפור⁹

כתב רבינו האר"י ז"ל בשער הפוסקים, אנה לידו ושמתו לך ר"ת אלול, לרמז כי חדש אלול מוכן לתשובה והכל אז צריכים לתשובה אף מי שחטא בלא מתכוין [לפי ספרי ערך אלול]

יזהר ללמוד כל הכ"ד ספרים בשלימות מר"ח אלול עד אשמורת בוקר הושענה רבה, אז יקרא ס' האחרון של דברי הימים ויאמר קדיש. גם אם אין לו פנאי ללמוד ח"י פרקים בכ"י, הנה לפחות בחדש אלול ותשרי ילמוד כל הש"ס ויהיה הסיום ביום שמיני עצרת, ויאמר קדיש, ואשרי אדם שלומד התיקונים באלו הימים כל התיקון של אותו יום, וירבה בימים אלו בלימוד זוהר הקדוש, תיקונים ומשניות [לפי ספרי ערך אלול]

לימוד מוסר

ילמוד בימים הללו ספרי מוסר, ומה נעים שילמוד דרושי התשובה מסוף שבט מוסר דדבריו כגחלי אש, [לפי ספרי ערך אלול] 10 טוב למי שיכול ללמוד קבלה¹¹

⁸ קרבן מנחה פרק לח.

⁹ קרבן מנחה פרק לח.

סליחות ברכות השחר

אם לא יאמר תחילה ברכות השחר ותיקון רחל ולאיה, לא יאמר הסליחות [לפי ספרי ערך אלול]

ידקדקו אחר השליח ציבור היותר גדול לסליחות לימים נוראים 12

אין לשנות הסליחות והתפילות רק כ"א כפי מנהגו, ומאשכנזי לספרדי בדיעבד הוא דיצא. [לפי ספרי ערך אלול]

סליחות חזן

המתפלל סליחות מתפלל כל היום 13 דהיינו שהאומר סליחות שיתענה אותו היום [לפי ספרי ערך אלול]

אין מעלים לשליח ציבור בימים נוראים אלא רק מי שנתמלא זקנו המטופל בילדים ואין לו מה יאכל ויש לו יגיעה בביתו ביתו ריקם פרקו נאה שפל ברוך מרוצה יש לו נעימה קולו ערב בקי בתנ"ך במדרש הלכות ואגדות בקי בכל הברכות נכנס ראשון לבית כנסת ויוצא אחרון 14

ש"ץ יהיה מרוצה לקהל קלו ערב יהיה נקי טהור מכל טומאה ובגדיו נקיים מכל רבב 15

ש"ץ עם הארץ וקולו ערב ולעומתו ש"ץ ת"ח שאין קולו ערב ת"ח קודם 16 ש"ץ שונא לאחד מהקהל לא יעבור לפני התיבה ולא יעבור אלא ברשות הקהל 17

אם לא האיר היום וכבר גמרו הסליחות, לא יעסקו ביני ביני בשיחות בטילות ח"ו, אפילו חוץ לבית הכנסת, וכל אחד ילמוד מה שיודע כדי לקשר מדת לילה ביום, ואם החכם קורא עליהם דברי מוסר מה טוב ומה נעים, [לפי ספרי ערך אלול]

ענין התשובה הוא מחזיר נהורה, לכן צריך הכנה קודם ראש השנה ד' ימים להתענות ולשוב אל ה', והני ארבעה ימים קודם ר"ה כענין ביקור הקרבן שלא יהיה בו מום, ועוד להשלים ב'

10 בלימודי ה' סעיף נ כתב ללמוד חובת הלבבות וראשית חכמה.

11 לימודי ה' סעיף נ'.

12 שם.

13 עיין עומר התנופה עמוד רסה מה שביאר בזה בדעת הרמ"א.

14 שם משמואל.

15 שם משמואל.

16 שם משמואל.

17 שם משמואל.

ימים של ר"ה ושבת תשובה וערב יום הכפורים, והסובר ג"י משום דערב יום הכפורים כאלו התענה. [לפי ספרי ערך אלול]

עיקר העבודה לשמור עיקרי הדת, ולהוסיף. ולא לזלזל בעיקר ולקיים התוספת. ואמירת הסליחות דאם לא יתפלל כהוגן, שהוא נים ולא נים, או יתפלל במרוצה, וגורם נמי שישן בתפילין או להתפלל קודם הזמן, יותר טוב שלא יקום לומר סליחות. [לפי ספרי ערך אלול]

סליחות בצעקה

הרב הגדול מופת הדור בספר המורה אות רמ"ד, חרה אפו על הצועקים בסליחות בקולי קולות, [לפי ספרי ערך אלול] 18

היו כל הקהל אומרים ויעבור בקול רם כולל את המלים ויעבור ה' על פניו 19

התרת נדרים

נהגו לעשות התרת נדרים בעשרים לחודש אב, מ' יום לפני ראש השנה. וגם בר"ח אלול מ' יום מלפני יום כיפור, ויושבים י' תלמידי חכמים והם מתירים. ונותנים להם צדקה לת"ח המתירים 20

נהוג לאסוף את הנשים בבית אחד לעשות להם התרת נדרים 21

לדוד ה' אורי וישעי

נהגו לומר מזמור לדוד ה' אורי וישעי, מר"ח אלול ועד יום הושענא רבה 22 ונהגו לומר אח"כ קדיש 23

18 לפי ספרי ערך אלול וכתב וז"ל ולי עבדו אפשר ללמד זכות וכו' דמכוונים על דרך שאמרו רז"ל בא' מן הדברים הקורעים גזר דינו של אדם, היא הצעקה אלא דיהיה בדחילו ורחימו, וכמ"ש בספר התיקונים תקונא ע' וז"ל ומאן דאשתמע קליה בין באורייתא בין בצלותא בזעקא בלא דחילו, מיד וישמע ה' ויחר אפו, יע"ש, ועיניך תראינה בזוהר הקדוש ס' שמות ד"ך ע"א דהפליגו מאד במעלת הצעקה מלב ע"ש.

19 דברי שלום ואמת טולדנו ח"א עמוד 110.

20 נהגו העם [עובדיה] שם סעי' ב'. עיין קרבן מנחה פרק לח סעיף יב כתב כאן בעיר אספי נהגו לעשות התרת נדרים ב"ט באב ארבעים יום קודם כיפור שכן כתב הזוהר שמי שנתחייב נזיפה או נדוי שבית דין של מעלה זמן נדוי הוא ארבעים יום ומי שמנודה אין תפלתו נשמעת. עיין שמע שלמה ח"ד סימן ז וז"ל שם במנהגי חדש אלול (או א') שעושים התרת נדרים ב"ט באב וכו'. הרב כה"ח (בסימן תקפ"א או י"ב) כתב שנוהגין לעשות התרת נדרים ארבעים יום קודם ר"ה ומ' יום קודם יוה"כ, והוא ע"פ מ"ש בזוהר פ' פקודי (דף רמ"ט ע"ב) דמי שנתחייב נזיפה או נידוי לב"ד של מעלה נשאר בנידויו מ' יום ואין תפלתו נשמעת, וע"ש עוד כמה אזהרות. וזה הטעם שמפירים ב"ט אב שהוא מ' יום קודם ר"ה, וגם בר"ח אלול שהוא מ' יום קודם יוה"כ. ועוד נוהגים להתיר נדרים גם בערב ר"ה וערב יוה"כ ע"ש. עיין נתיבות המערב.

21 נתיבות המערב.

22 נהגו העם [עובדיה] אלול סעי' א'.

23 עיין ויכלכל יוסף סי' א בתוך ספר נתיבות עם.

לימוד תורה או סליחות

ראוי גם לתלמידי חכמים להתאזר בגבורה ולקום לסליחות בחודש אלול ובעשרת ימי תשובה. ואם אין בכחם לקום, ונמצא שיבטלו מדברי תורה, תלמוד תורה עדיף, אך לכל הפחות יקומו בשבוע שחל בו ראש השנה ובעשרת ימי תשובה. אמנם מלמדי תינוקות ופועלים, שיהיו עייפים ביום ולא יעשו מלאכתם כראוי, אין להם רשות לקום לסליחות, אלא אם כן רואים עצמם בריאים ויכולים לקום²⁴

מי שרגיל לקום באשמורת הבוקר וללמוד בפוסקים, בחודש אלול עדיף שיאמר סליחות²⁵

בחור בישיבה אשכנזית יאמר את הסליחות בנוסח של²⁶

בלי מנין

יש שנהגו לומר סליחות אם אין מנין בלא לדלג על הקטעים בארמית²⁷

היכן שנהגו שבסליחות בלילה החזן מתעטף בטלית ומברך אין להם על מה לסמוך²⁸

בחדש אלול נהגו לקחת לבדיקה את הציצית והתפילין ומזוזות, לראות אם כשרים או פסולים²⁹

מי שאומר סליחות ביחיד אינו יכול לומר י"ג מידות³⁰ ולא מחי ומסי ולא מרנא דבשמיא ומדלגים על שיהיה מנין³¹

24 עי' שמ"ש ומגן ח"ג א"ח סימן נ"ז אות א' – ב' ועיי' ילקוט שמש ק"ח.

25 מים חיים [משאש] סימן רל"א.

26 נתיבות המערב.

27 מגן אבות. וזה חוץ מ"ג מדות שאמרו אותם בטעמים, וזה טוב למקומות שיש רק מנין מצומצם, שאם לא יאמרו סליחות פעם אחת יותר לא יבואו לסליחות. עיין דברי שלום ואמת ח"א עמוד 108.

28 אוצר המכתבים ח"ג אלף תקצח. עיין הוד יוסף חי עמוד קע.

29 קרבן מנחה פרק לח סעי' א.

30 שו"ת הרשב"ש סימן קצא כתב וז"ל ומצאתי בסדור רב עמרם ז"ל, הכי אמר רבינו נתן ז"ל אין מנהג אצלנו לומר יחיד י"ג מדות וכו', ואין רשות ליחיד לומר אותן בתפלתו אלא בצבור. ולוואי כשהצבור מתקבצין ומתעניין ומכוונין לבם לאביהם שבשמים הקב"ה מרחם עליהם וכו', ולפיכך אין אומרים אותן אלא בצבור, ע"כ. נוטין דבריו למה שכתבתי. ובספר ארחות חיים כתוב בשם תשובת הרשב"א ז"ל שאין היחיד אומר י"ג מדות, והביא ראיה מדאמרין בפ"ק דר"ה ויעבור וכו' כביכול שנתעטף הקב"ה בשליח צבור והראהו למשה ואמר כל זמן שישראל עושין לפני כסדר הזה וכו', אלמא אין אומרים אותן אלא בצבור. ועיין דרכי דוד [כליפא] סימן ל"ח. עיין וזאת ליהודה שכתב כי אצלם נהגו לומר י"ג מידות ביחיד גם בלא טעמים ולא חששו.

31 שם משמואל עמוד רכ.

נוסח הסליחות

בסליחות אומרים אלהא דמאיר ענני, ולא אלהא דרבי מאיר 32

בסליחה בזוכרי על משכבי אין הבדל אם אומר חצות לילה לך קמו, או אומר בחצות ליל שאין הבדל בין ליל ללילה 33

בסליחה מחי ומסי אומר "וחטינן" קמך עם ט' דגושה שפירושו כבן המתחטא בפני אביו 34

אין לומר ותיבות וצר מעמך רצופים, אלא יש לשים פסיק בין צר – לבין עמך 35

יש אומרים שצריך להקדים סליחה לפני מחילה 36

יאמר בפזמון בן אדם קודם יאמר ומפשע וגם רשע אח"כ מהרה רויץ לעזרה 37 יש אומרים שיש לומר בפזמון שבט יהודה במקום היד ה' תקצר לומר היד ה' לא תקצר, ובמקום עורה למה תישן לומר לא ינום ולא ישן 38 ויש שנהגו במרוקו לא לשנות הנוסח 39

י"א בנוסח רחמנא אדכר לן אחר יעקב יזכיר משה אהרן יוסף אח"כ פנחס דוד שלמה אבל במרוקו לא נהגו כן 40

בנוסח מלא זכויות הוא קמץ תחת הז' וחיריק בכ' 41

זמן הסליחות

נהגו לומר סליחות מב' אלול, והיו תוקעים באשמורת הבוקר, ונהגו לתקוע בשעת אמירת י"ג מידות 42

32 מים חיים [משאש] רל"ב. עיין הוד יוסף חי קעא.

33 מים חיים [משאש] רל"ט.

34 מים חיים [משאש] סימן ר"מ.

35 מים חיים [משאש] רמ"א.

36 עיין זכות אבות דף לו. עיין מטא יהודה עיין פקודת אליעזר ח"ג דף נב. עיין נגד מלכים הביא מה שכתב המג"א שבאבינו מלכנו אומר קודם סלח אח"כ מחול עיין זכות אבות לו, ג ס"ק יב.

37 שם משמואל.

38 שם משמואל.

39 עיין עטרת אבות חלק ב בסופו בנוסח הסליחות שלא הביא תיקונים אלו.

40 עיין שם משמואל שהביא סדר זה אבל לא כן הוא בנוסח הסליחות של יהודי המערב עיין עטרת אבות סוף חלק ב.

41 דברי שלום ואמת טולדנו ח"ב.

42 דרכי דוד [כליפא] סימן ל"ח דן בשאלה האם ומתי תוקעים בשופר וכתב שמוכח מדברי הטור כי יש לתקוע כבר בראש חודש כי הוא קודם מ' לפני יום כיפור, והוא כותב שבשו"ע לא כתב שיש לתקוע כלל. ותמה א"כ מדוע הם נוהגים באלג'יר לתקוע בסליחות. עוד הוא כותב שמהטור משמע שיש לתקוע בר"ח עצמו אפילו א' דר"ח (והוא עדיין חודש אב), והמגן אברהם כתב שנוהגים לתקוע משני דר"ח, ובכלל השו"ע כתב שיש לקום כבר בראש חודש וצ"ע איך יתכן לומר סליחות בר"ח. אלא כוונתו היא לומר שלומר תחנונים זה אפילו בשבת מותר לומר, וא"כ למה מ' יום כי זה כולל גם שבת וא"כ בשבת איך יאמר סליחות אלא משמע שאומר תחנונים שהוא ג"כ סליחות, והוא מביא שם שצ"ל שמנהגם הוא עפ"י מה שכתב הגהת הטור שיש לתקוע בראש חודש, הוא לאו דוקא אלא הכונה למחרת ראש חודש אלול, והביא ראיה ממה שכתב מרן בהלכות תשעה באב שאוכלים בשר מר"ח אב ומנהג אלג'יר כן הוא לאכול בר"ח עצמו, ומבארים כי מה שכתב ר"ח הוא אחר ר"ח הוא הדין כאן, וכתב ונראה לי בלי ספק שהיו בזמנים קדומים כן תוקעים בראש חודש רק היות שהתרגלו לתקוע בסליחות התחילו רק מסליחות. וכותב שם שהמנהג היה לתקוע עשרה קולות אחר עקידה, שם הביא מ"ש התשב"ץ בפסקי מסכת נדה ופרקי אבות, שכותב שיש לקום דוקא כ"ה אלול וכתב שהוא יותר נכון מהכל, והוא כמו שנוהגים האשכנזים. בכל אופן על האשכנזים צ"ע שהם קמים סליחות רק חמשה ימים קודם ראש השנה, וא"כ למה הם תוקעים כל החודש הרי תקיעה תלויה בסליחות כמו שמבואר בכל הראשונים וצ"ע.

ובספר יהדות המגרב עמוד 430 כתב על מנהג הסליחות במרוקו וז"ל בשעה זו כל הלבבות מתעוררים ומתלהבים, אפילו כוסות הזכוכית הגדולות התלויות בתיקרת בית-הכנסת, משתלהבות עם המתפללים. קולותיהם של עמך בני ישראל הולכים וגוברים ברגש סוער, שוועת עניים נלהבים בוקעת ועולה לשמים ובקצב אחד מגיעים ל"ויעבור" ואז צועקים כולם ביחד. "ה' ה', אל רחום וחנון, ארך אפיים ורב חסד ואמת, נוצר חסד לאלפים, נושא עון ופשע וחטאה ונקמה". באותו רגע, באמצע "ויעבור", התוקע הזקן שלמה כלפון איש החברה קדישא, חברת רשב"י, אדם מוכר ומכובד בשכונה בשל מעמדו בחברה כ"מוקדם בחברה", תוקע בכל נימי כוחו בשופר.

ובספר גדולת מרדכי לגאון רבי מרדכי כורכוס אב"ד מרכש [הלכות ראש השנה] וז"ל כתב בהגה ומנהג בני אשכנז אינו כן אלא מר"ח ואילך מתחילין לתקוע אחר תפלת שחרית וכו' הטעם הוא ע"פ מ"ש הטור ז"ל שבאותם הימים שעלה מרע"ה למרום לקבל לוחות השניות העבירו שופר במחנה, משה עלה להר והקב"ה נתעלה באותו שופר שנאמר עלה אלהים בתרועה וכו', לכן התקינו חז"ל שיהיו תוקעין בר"ח אלול בכל שנה ושנה באשמורת כדי שיעשו ישראל תשובה שנאמר אם יתקע שופר ועם לא יחרדו וכדי לערבב את השטן וכו', והקשה הרב"י ז"ל דכיון שכבר הביא ראיה משופר שתקעו במדבר, למ"ל תו לאתווי ראיה מקרא דאם יתקע שופר בעיר, ותירץ דאע"ג שע"י שופר נמנעו ישראל במדבר מלחטוא הו"א דה"ה אם היו מש"ר ירים כרוז היו נמנעים ע"י מלחטוא, לכך הביא מקרא אם יתקע שופר בעיר והעם לא יחרדו, דמשמע שקול השופר גורם להחריד האדם מפחד ה' ומהדר גאונו. ועוד תירץ דמשופר המדבר למדנו שע"י נמנעים מלחטוא אבל עדיין אנו צריכים ללמוד שע"י קול השופר אדם מתעורר לשוב בתשובה ולכך הביא קרא דאם יתקע שופר בעיר ועם לא יחרדו ע"ש.

ובילקוט שבע [בן עמרם] חלק יב עמוד קעט כתב שנהגו לקום בראש חודש עצמו ע"כ. וצ"ע א"כ איך יאמרו תחנונים.

ובפי חכמים יד ידידיה [טולידנו] עמוד 41 ואחר ר"ח יתחיל לקום באשמורת לומר תקון חצות וסליחות, עין במר בוכה ולב מתודה על כל פשעיו וחטאיו אשר עשה, כי כן כתב בס' החריוז: אמר החכם אימתי התפלה נשמעת אמרתי בעת תהיה הנפש נכנעת והעין דומעת, ואם אין שהות לומר הסליחות והתקון חצות מוכרח לבטל א' מהם.

יש שנהגו לומר סליחות מיד לאחר ערבית, אומנם מנהג אלג'יר ומרוקו הוא שאין לומר תחנון בלילה לפני חצות 43

מי שלא אמר כל החודש סליחות, יראה לומר לפחות ד' ימים קודם ראש השנה כמו מנהג האשכנזים 44

דיני הידוי

נהגו להכות על הלב בשעת אמירת הידוי 45

יש שנהגו לעמוד כל הסליחות ובי"ג מידות עומדים כולם 46

נוסח על חטא במרוקו לא כל הא' ב' אלא רק שש על אונס בסתר ברצון בגלוי בשוגג במזיד, וכן היה מנהג מכנאס 47

אבל סליחות

אבל לא ילך לסליחות ואם זקוקין לו למנין רשאי ללכת מפני צורך הרבים 48 וי"א שאין כל שמץ איסור בדבר 49

43 בלימודי ה' כתב שהוא מנהג רע ומר ומי שיושב בבית כנסת ישב בדד וישתוק ואין לומר סליחות במוצאי שבת קודם חצות, דרכי דוד [כליפא] סימן מ'. שראה שכך נהגו יוצאי פורטוגל. אומנם הוא כתב שמנהגם של בני אלג'יר הוא שלא לומר תחינות לפני חצות הלילה. בעמק יהושע ח חב סי' מג צעק על ענין זה שבשום אופן אין לעשות סליחות קודם חצות, במנחת חיים אמסלם כתב שאפשר לעשות בלא י"ג מידות. וכתב בילקוט שבע [בן עמרם] וז"ל אלה אשר אינם מסוגלים לקום באשמורת, אומרים את הסליחות לפני תפילת מנחה, אולם יש להזהר שלא יאמרו אותם בלילה אחרי ערבית, כדברי הכף החיים סימן תקפא אות ב': וז"ל מקומות שנהגים לומר סליחות בערבית, הוא מנהג רע ומר. עיין מעשה בראשית [בן דאהן] ח"ב עמוד 510 וז"ל נוהגים לקום באשמורת לומר סליחות ותחנונים מראש חדש אלול ואילך עד יום הכיפורים. וטעם אלו המ' יום הם כנגד ארבעים יום שעלה משה רבינו ע"ה להר לקבל לוחות שניות וירד ביום הכיפורים. ולזה נקבע יום זה יום סליחה לדורות כידוע. וכתב שם המ"א שהטעם לקום באשמורת מפני שהקב"ה שט בי"ח אלף עולמות ובסוף הלילה שט בעולם הזה והוא עת רצון. אבל בלילה בערבית או אחר ערבית כתב ר"י בשם מוהרמ"ז ז"ל שישתקע הדבר ולא יאמר שאין ראוי להזכיר י"ג מידות, אך וידוי בלי נפ"א יכול לומר. ובמוצאי שבת אסור עד אחר חצות. ואם קם בעת שהצבור אומרים הסליחות ויהיה צריך לבטל תקון חצות טוב שיאמר תקון חצות כסדר האר"י ז"ל שהוא עיקר גדול יותר מהסליחות, ואסור להזכיר י"ג מידות בלי כונה. וכתב עוד שיותר טוב בימים אלו להרבות סליחות ותחנונים עם הצבור מללמוד.

44 עיין עומר תנופה עמוד רסה מה שדן בטעם של ד' ימים לפני ראש השנה.

45 שם משמואל דיני וידוי ראש השנה.

46 שם משמואל עמוד רכ.

47 דברי שלום ואמת טולדנו ח"ד עמוד 114.

48 שם משמואל עמוד רכ.

49 שפתי שבח סי' תקפא.

אחר הסליחות יעסוק רק בתורה עד אור הבקר ורק אח"כ יתפלל ולא יתפלל לפני הזמן 50

דיני ערב ראש השנה

יש המקבילים מלקות בערב ראש השנה כמו בערב יוה"כ פ" 51

התרת נדרים

בערב ראש השנה נוהגים לעשות התרת נדרים 52 וכן בערב ראש חודש אלול. ויכול להיות אפילו בקרובים. וגם אין חשש אם הבית דין קרובים זה לזה, ונוהגים שהמתירים יושבים והמודרים עומדים ואם הוא תלמיד חכם מושיבין אותו 53

הנוסח הוא ברשות קב"ה ולא בצירוף 54

יזהר כל מורה צדק בעירו שלא ינדה ולא יחרים לשום אדם מעשרה ימים קודם אלול עד מוצאי החג, שם. וכל אדם ירבה בתשובה ותפלה וצדקה בחדש הזה, [לפי ספרי ערך אלול]

תקיעות ערב ראש השנה

אין נפילת אפיים בערב ראש השנה 55 אבל יש באשמורת 56 ואין נפילת אפים גם במנחה של ערב ראש השנה 57 ואין תוקעין בשופר בערב ראש השנה 58

כביסה ותספורת ערב ראש השנה

טבילה

יש לטבול בערב ראש השנה 59 ואם אין לו מקוה יטיל ט' קבין זה אחד עשר ליטר ושש מאות וששים וארבע סנטיליטר וישפוך עליו רק פעמים שלש ולא ארבע חמש ויש מחמירים

50 שם משמואל עמוד רכד.

51 קרבן מנחה פרק לח סעי' ז.

52 עיין קרבן מנחה פרק לח כתב שצריך לדעת את הטעם של התרת נדרים שלא יחשוב שזה תפילה בעלמא.

53 מעשה בראשית [בן דאהן] ח"ב עמוד 516.

54 שם משמואל מנהגי חודש אלול.

55 היכל הקודש עמוד 188 כתב אע"פ שבסליחות באשמורת נופלים על פניהם.

56 שם משמואל עיין מה שביאר בזה איך יתכן שבשחרית אין נופלים ומאשמורת כן.

57 שם משמואל.

58 מעשה בראשית [בן דאהן] ח"ב 511. עיין אוצר המכתבים ח"ג אלף תשעט, הוד יוסף חי עמוד קעג.

59 מעשה בראשית שם. עיין פקודת אלעזר שדן בדין שחייב אדם לטהר עצמו ברגל האם שייך בזמן הזה. נתיבות המערב.

שעור כ' ליטר מיס60 ומכבסין ומסתפרין61 בערב ראש השנה להראות שאנו בטוחים בו
יתברך שיוציא לאור משפטינו62

עליה לקברות

נוהגין לילך לבית הקברות ולהשתטח על קברי הצדיקים, והמתפלל על קברי הצדיקים אל
ישים מגמתו נגד המתים רק שיבקש רחמים מהשי"ת שירחם עליו בזכות הצדיקים שוכני
עפר63

ויקיף הקברות ויתן צדקה קודם שיאמר תחנונים. ולא ילך על קבר אחד שני פעמים ביום
אחד64 גם כן אין לילך על הקברות אלא לצורך הלכות המת ובפרט אם לא תיקן עון קרי
שנדבקים בה החיצונים רח"ל65 ונהגו לשים עשבים או אבנים על הקבר66

יש מקומות שנוהגין לילך על הקברות ולהרבות שם בתחינות67 משום דבה"ק הוא מקום
מנוחת הצדיקים והוא מקום קדוש וטהור והתפלה מתקבלת שם ביותר, ויאמר יה"ר שתהא
מנוחתם כבוד וזכותם תעמוד לי. והמתפלל שם, אל ישים מגמתו נגד המתים, אך יבקש
מהצדיק שיתפלל עליו לשי"ת ויבקש מאיתו ית' שיחון עליו בזכות הצדיקים. ואין לילך על
קבר ב' פעמים ביום. ונותנים שם צדקה לעניים לעל"ן הצדיקים. וההשתטחות מועיל מאד
בער"ח ובט"ו לחודש68

60 שם משמואל.

61 עיין פקודת אליעזר מה שביאר בענין גילוח הזקן אם הוא נוי או ניוול.

62 מעשה בראשית [בן דאהן] ח"ב 512.

63 מעשה בראשית שם. עיין לימודי ה' קרבן מנחה פרק לח וכתב שמי שטמא טומאת קרי יזהר שלא יעלה
לקברים. נתיבות המערב.

64 לימודי ה'.

65 מעשה בראשית שם.

66 לימודי ה' אנקאוה.

67 נתיבות המערב.

68 קיצוש"ע להגר"ט. ועיין ילקוט שבע [בן עמרם] חלק יב עמוד קעט וז"ל נוהגים להשתטח על קברי ההורים
וקברי הצדיקים, וראוי להזכיר כאן, שאסור לשים מגמתו להתפלל ולבקש מן המתים, כי אסור לדבר אל המת
ולבקש ממנו שיתפלל על החיים, כי זה בכלל "ודורש אל המתים", אלא יתפלל לשם יתברך שיעשה עמו
חסד, בזכות הצדיקים המתים, ונותנים צדקה לעילוי נשמת הצדיקים.

משלוח מנות

הרב פר"ח היה נוהג לשלוח בראש השנה מנות לעניים, כדכתיב לנו אכלו משמנים ושתו ממתקים ושלחו מנות לאין נכון לו, וכן היינו נוהגים במארוקו לשלוח כוסכוס ביום ר"ה שהוא מאכל טוב ויש בו בשר וצוקר 69

נהוג לקנות סיר חדש לכבוד ראש השנה 70

תענית ערב ר"ה

נהגו לצום ערב ראש השנה 71 ומי שיש לו מקצת חולי לא יתענה 72

יש אומרים שתענית זו לא צריך להשלים עד צאת הכוכבים מפני שלא קיבל עליו התענית במנחה. ויש אומרים שגם תענית זו צריך לקבל עליו במנחה, לא יסיים הצום רק עד צאת הכוכבים כדי שיוכל לומר ענינו במנחה שאם לא כן לא יחשב לצום 73

נוהגין בערב ר"ה וערב יוה"כ וכן בכל ערבי ימים טובים לאחר תתקבל של ובא לציון אומרין ברכו, ואין אומרים לא תפלה לדוד ולא בית יעקב 74

סדר תפלת עשרת ימי תשובה וראש השנה

מערב ראש השנה עד אחר יום הכיפור לא יתפללו ערבית עד צאת הכוכבים כדי שיקרא קריאת שמע בזמנה 75

69 קיצוש"ע להגר"ט. וכ"כ שם משמואל הרוש.

70 נתיבות המערב.

71 קרבן מנחה פרק לח. שם משמואל נתיבות המערב עיין מגן אבות סימן תקפא שכתב וז"ל שמלבד אם יש ברית מילה או סעודת מצוה ע"ש. וכ"ה בקיצוש"ע של הגר"ט וכן בנהגו העם [עובדיה] כתב שרוב הציבור מתענים. ובפי חכמים יד ידידיה [טולידנו] עמוד 41 וז"ל בער"ה ג"כ יעשה תקון כרת כנ"ל. ולמחר גם התינוקות מתענים כמ"ש מהרי"ל, אבל אין צריך להתענות עד צאת הכוכבים. ולא יפלו על פניהם בתפלה, אע"פ שנופלים ע"פ בסליחות באשמורת. ולא יתקעו שופר בסליחות, והטעם ידוע. ואחר התפלה יש ללמוד עם הקהל דברי מוסר ותוכחות מענין השבועות והנדרים וכיוצא, ואח"כ יעשו התרת נדרים וכן אנו נוהגים. ואחר חצות ילך למקוה טהרה להסיר זוהמת ימי החול ולקבל הארת וקדושת היום הקדוש הזה. ויתקן צורכי הלילה כדי שימצא שולחנו ערוך בלילה. ויעשו התרה גם לנשים. ובילקוט שבע [בן עמרם] חלק יב עמוד קעט וז"ל כתב מרן בשולחן ערוך בהלכות ראש השנה סימן תקפא סעיף ב': נוהגים להתענות ערב ראש השנה, וכתב המגן אברהם בשם מהרי"ל ואפילו התינוקות מתענין – כלומר, נערים שהגיעו לגיל שלוש עשרה ונערת לגיל שתים עשרה. כתוב בספר "חיי אדם" כלל קלח סימן ה' הלכות ראש השנה: ערב ראש השנה הוא היום האחרון של השנה, וקבלה בידי רבותינו זכרונם לברכה: שכל העושה תשובה יום אחד בשנה, חשוב כאילו שב כל השנה, ולכן נהגו שכולם מתענים, משכימים הרבה קודם עלות השחר ומרבים בסליחות ובידוים. נתיבות המערב

72 לימודי ה' אנקאוזה.

73 קרבן מנחה פרק לח.

74 מנהגי ארג"ל סימן א סעיף ו.

מי שמת לו מת בין ר"ה ליוהכ"פ מותר לו לרחוץ ערב יוהכ"פ⁷⁶

נהגו במרוקו לומר למנצח מזמור לתודה בכל הימים הנוראים ר"ה ויוהכ"פ⁷⁷

שליה צבור

צריך להיות הש"ץ והתקוע בעל תשובה גמור, ושאיין ראוי שיהיה רווק ושאיין לו הדרת פנים זקן, ושאיין טענת חזקה ברווק שהחזיק בתקיעות⁷⁸ צריך הש"ץ או הנברר מהקהל להתפלל או לתקוע לפרוש עצמו ג' ימים מקודם ראש השנה ויום הכיפורים מכל דברים המביאים לידי טומאה, וצריכין טהרה ביותר מכל שכן התקוע. וכן ראוי לבדוק באותן ג' ימים אם הוא ראוי להתפלל, הן מחמת איזה פגם שבו הן מחמת שלא ידע כוונת התפלה כראוי או מחמת טהרת גופו וכיוצא בזה⁷⁹

שליח שנשא אשה על אשתו אם נשא הב' על אשתו אסור לו להיות חזן מעבירין אותו⁸⁰ ויש אומרים שאפילו נשתטית אשתו הראשונה מעבירים אותו. ויש חולקים⁸¹

המלך הקדוש המלך המשפט

בעשרת ימי תשובה אומר המלך הקדוש, והמלך המשפט. ואם טעה או מסופק, אם הוא בהמלך הקדוש חוזר לראש. ואם הוא בהמלך המשפט אם נזכר קודם שעקר רגליו, חוזר לברכת השיבה ואומר משם ואילך על הסדר. ואם לא נזכר עד שעקר רגליו חוזר לראש. ואפי' לא עקר אלא גמר יהיו לרצון השניה כעקר דמי⁸² יש אומרים שבלי לראש השנה אם מסופק אם אמר המלך הקדוש לא חוזר⁸³

דעת האחרונים אם אמר מלך אוהב צדקה ומשפט אינו חוזר, לפי דקו"ל ספק ברכות להקל⁸⁴

75 קרבן מנחה פרק לח סעיף טו.

76 קח"ד ח"א סי' אר"ח סי' נב.

77 דברי שלום ואמת טולדנו.

78 מעשה בראשית [בן דאהן] ח"ב עמוד 511.

79 מעשה בראשית [בן דאהן] ח"ב עמוד 511. עיין לימודי ה'.

80 לימודי ה' סעיף סו.

81 לימודי ה' אנקאווה סעיף סו.

82 קיצוש"ע להגר"ט. עיין משחא דרבנותא מה משמעות הלשון המשפט ולא מלך משפט, שמלך המשפט הוא תואר אבל מלך משפט אינו תואר.

83 עיין אורחות יושר אר"ח ח"א סימן לא.

84 קיצוש"ע להגר"ט. והשאלה האם נאמר כמו מרן שפסק שחוזר או כמו רמ"א שלא חוזר והוא ספק וקי"ל ספק ברכות להקל, ומי שסובר שלא אומרים ספק ברכות נגד מרן זה רק בגוף מצוה אבל לא בברכה, והנה

ש"ץ שטעה וחזר, צריך לומר קדושה ג"כ בר"ה או ביוה"כ ואם נסתפק אם אמר המלך
הקדוש אינו חוזר לראש 85

אם אמר האל הקדוש ותוך כדי דיבור נזכר ואמר המלך הקדוש א"צ לחזור, ומיירי שלא
התחיל עדיין ברכה שלאחריה, דאם התחיל ברכה אחרת ונזכר אפילו תוך כדי דיבור, חוזר
לראש 86

מצינו דבר דומה במי שלא הזכיר בברכת המזון ביום טוב את היו"ט האם חוזר? הגר"ש משאש אומר שחוזר
שלא שייך ספק ברכות אלא כשזוה גוף המצוה ולא בברכה שהמצוה עצמה הברכה. ועיין בספר מגן אבות
שדחה את דברי האומרים שצריך לחזור לברכת השיבה שלא שייך ספק ברכות להקל שהרי אם נאמר שלא
בירך ברכה בשמונה עשרה א"כ כל מה שיאמר מכאן ולהבא הוא ברכה לבטלה. וז"ל ויש לומר בזה ג'
תירוצים א) בתה"ל"ד שם כתב ליישב דאין ברכותיו שיאמר מכאן ולהבא לבטלה, לפי מה דקיי"ל דמי שאמר
שמו"ע וחסר אחד מן הברכות, אם הוא מחמת אונס כגון שאינו יודע הברכה יצא. א"כ גם כאן שטעה, ונחלקו
אם יחזור, הו"ל כנאנס, שקי"ל שיכול לומר שמו"ע ואינה לבטלה. ע"ש. ב) ועוד ליישב ע"פ שיטת התוס'
בברכות (דף כט): דמי שטעה בתפלתו בדברים שחייב לחזור בהן, תפלתו תפלה ואינה ברכה לבטלה. וכן פסק
בשו"ע (סימן קכד), ומוכח שאפי' גמר כל תפלתו, לא חשבינן מה שאמר לבטלה. וא"כ בכה"ג שמסופק
וממשיך מחמת ספיקא דדינא, תפלתו תפלה, ואין כאן ברכה לבטלה. ג) עוד ממש"כ בשו"ת הרשב"א (הובא
בב"י סימן תקפ"ב) שמי שטעה ואמר האל הקדוש, ותיקן א"ע ואמר המלך הקדוש תכ"ד, אינו חוזר, ואע"פ
דלרש"י בכה"ג חוזר, מכ"מ הרי"ף ס"ל דאינו חוזר וסב"ל. ע"ש.

עוד כתב שם הרי בהדיא דבכה"ג אומרים סב"ל ולא אומרים דלפי רש"י אדרבה מה שיוסיף ויאמר הוי ברכה
לבטלה. וכעני"ז מוכח מהחיי"א (כלל כ"ד) דמי שמסופק אם אמר אחת מן הברכות בשמו"ע אינו חוזר.
ובנשמ"א שם ביאר הטעם משום שספק ברכות להקל. והקשה בקהילות יעקב עמ"ס ברכות מה שייך סב"ל,
הא מה שיאמר הלאה הרי"ז לבטלה. ובקובץ גלאט (שנת תשס"ג) במאמרו של הגר"ש שליט"א מבאר
שהנהגת ספק ברכות להקל אינה "פטור" מלברך גרידא, אלא דכיון שמסופק ונפסק בזה סב"ל, דינינן ליה
שאמר את הברכה כדין. ויסודו מדין ספק דרבנן לקולא, וחשיב כאילו עשהו כדין. והוכיח הדברים מכמה
דוכתי. ע"ש. וכן שמעה. ממור"ד הגר"ע אורעבאך שליט"א לבאר דברי הגר"ז וסייעתו שנקטו בכה"ג שטעה
במלך אוהב צדקה ומשפט שימשיך ולא חיישינן שמה שיאמר להבא הוי לבטלה כקושית התה"ל"ד, דמאחר
שנפסק בזה ספק לקולא, ואם היה חוזר יהיה ברכת השיבה לבטלה שייך הכלל דסב"ל.

עוד כתב שם וראיתי בשו"ת יבי"א (שם סימן ט') שכתב להעיר על דברי הפוסקים שכתבו בזה סב"ל ושאנו
חוזר לברכת השיבה, דאין דין ספק ברכות להקל שייך בתפלה, וממילא מי שמסופק אם אמר המלך המשפט
חייב לחזור לראש. דהרי בירושלמי (פ"ה דברכות) נפסק דמי שמסופק אם אמר ברכה חוזר על אותה הברכה.
והקשה לפ"ז על להקת הפוסקים שכתבו בנידוננו ספק ברכות להקל, ושעל כרחק כל הפוסקים הנ"ל לא ראו
דברי הירושלמי שאמרו שם בפירוש שבספק בתפלה לא אומרים סב"ל. ע"ש באורך. ברם בתוס' בברכות (דף
לד.) איתא בהדיא בדין אם אמצעיות יש להם סדר, דספק ברכות להקל ודלא כהירושלמי, והוקשה בזה
ביבי"א שם ונדחק ליישב שע"כ שהתוס' לא כתבו טעם זה לעיקר, אלא בצירוף טעמים אחרים. אמנם נראה
בדעת הפוסקים ששייך סב"ל בתפלה, דאין קושיא מהירושלמי, דמה דאיתא שם שאם מסופק אם אמר
הברכה חוזר לתחלתו, שאני התם דעוסק באותה ברכה ע"ש. ועיין אוצר המכתבים ח"ג אלף תתקמו. עיין דברי
שלום ואמת טולדנו ח"א עמוד 112.

85 קיצוש"ע להגר"ב"ט. ובענין חילוק בין ש"ץ ליחיד עיין זאת ליהודה סי' רא.

86 קיצוש"ע להגר"ב"ט. עיין מטה יהודה כתב שדין זה נלמד משו"ע סי' רט סעי' ב, וכתב שדוקא אם לא
התחיל ברכה שאחריה. ופקודת אליעזר שואל מדוע צרי' דוקא תוכ"ד הרי גם בלא תוכ"ד יוכל לתקן וכמו

בכל עשיית אומרים ה' הוא האלהים. גם טוב לומר ממעמקים בין ישתבח ליוצר. וגם אומר אחר העמידה עושה השלום במרומיו 87 ולכין כי השלום גימט' ספריא"ל המלאך הכותב בס' החיים את כל בני האדם בעשיית מה שאין כן בשאר ימות השנה 88

אבינו מלכנו בשבת

בשבת שבין ר"ה ליוה"כ אין אומרים א"מ חטאנו לפניך, א"מ סלח ומחול וכו'. וכיצא בזה בכל מקום שנוכר חטאות ועונות וידיים שאין להזכיר שום חטא בר"ה כנראה מלשון הזה"ק. אבל שאר א"מ אומרים גם בשבת 89

תפילות עשיית ור"ה

לא יאריך החזן בפיוטים קודם ברוך שאמר כדי שיקרא קריאת שמע בזמנה 90

תפלה בקול

אע"ג שכתבו הפוס' דבר"ה ויוה"כ מותר להתפלל בקול רם, מ"מ הירא וחרד לדבר, יתפלל בלחש כמו בכל השנה, ומיהו אם אינו יכול לכין בענין אחר שרי 91

אם מרגיש בנפשו על ידי שיאמר נוסח החזרה עם הש"ץ, יתעורר יותר עיי' לכין לבו לאביו שבשמים, הרי טוב לעשות כן, אבל יזהר שלא יזכור השמות, ובפרט יזהר שלא יסיים הברכה עם הש"ץ דהוי ברכה לבטלה 92

שמצינו בלא אמר יעלה ויבא אם לא התחיל ברכה שאחריה אומרה במקומה, וישב שאני יעלה ויבא שהוא דבר בפני עצמו משא"כ המלך הקדוש הוא חלק מברכה חייב להיות תוכ"ד.

87 נתיבות המערב.

88 קיצוש"ע להגר"ב"ט.

89 ועיי' ריב"ש תקיד שכתב מנהג ברצלונא הוא שלא לומר כלל אבינו מלכנו בשבת והוא מנהג נכון. עיי' השמים החדשים סי' פו, ועיי' שו"ת דרכי דוד בזה. עיי' זאת ליהודה סי' קכו. עיי' לימודי ה' שכתב נהרא נהרא ופשטיה ובמערב אומרים ומדלגים מחול ואלו שאומרים מחול ראוי לבטל המנהג, ואם חל יום כיפור בשבת אומרים אותו קודם צדקתך. עיי' קיצוש"ע להגר"ב"ט.

90 לימודי ה' אנקאוה.

91 קיצוש"ע להגר"ב"ט. עיי' שם משמואל. וכתב בספר מגן אבות אע"פ שלדעת המקובלים אין להגביה קולו בעת התפלה, רבים נוהגים כהשו"ע שאחד מהקהל אומר תפלת לחש בקול רם ושאר הציבור קורא בלחש. וכן המנהג הפשוט. וכן העיד בשו"ת קרית חנה דוד (ח"ב סימן עח). וכ"כ בנהר מצרים (ר"ה אות יב) שכן מנהג מצרים. וכן העיד בשו"ת דרכי דוד וכליפא (סימן מז) שאחד קורא תפילת שמו"ע בקול רם וכולם קוראים עמו בלחש. והנה החיד"א במחזיק ברכה (שם ס"ק ח', וסי' קמא ס"ק ב) כתב שלפי טעם הזהר והאר"י זצ"ל כ"ש שצריך לזהר בזה בר"ה ויה"כ, דינא יתיב, שלא להגביה קולו. ע"כ. וכ"כ במועד לכל חי (סימן יג אות טז). וכ"כ בכה"ח (ס"ק נו). אמנם במחז"ב (בסי' קמא) כתב דלהמון העם הנח להם, כי לא נאמר שיעורים אלו אלא למצניעיהם וכו' שיהו זהירין ולצנועים חכמה. על כן מאחר שדבר זה היה תועלת מצד כוונת הציבור, פשוט שרשאי לאומרו. וע' לקמן מה שנכתוב לענין התקיעות בתוך תפילת לחש, דיש מעלה לומר בקול רם, דעיי' שומע התקיעות במקומם הראוי. עיי' פרחי כהונה דף כו ע"ג. עיי' קרני ראם בענין זקן שקשה לו שמיעה שמתפלל בקול מה שכתב בזה.

בימים נוראים היה הציבור רגיל לומר את הפסוקים בברכת הכהנים בקול 93

היו נוהגים שחזן מתפלל בקול ואחריו הקהל בלחש, ויש שהיו נוהגים להתפלל בקול אפילו ששומעים אחרים 94

המלך הקדוש

ר"ה שחל בשבת בערבית יאמר בברכת מעין שבע המלך הקדוש, וה"ה אם חל ר"ה או יוה"כ בשבת וחזן בשל שבת 95

אחר התפילה יאמר שלום עליכם אם חל בשבת 96

92 קיצוש"ע להגר"ט.

93 נהגו העם [עובדיה] סימן י"ח, ויש מגאוני מרוקו שהסבירו שאין לומר פסוקים אלו כל השנה שיש בזה הפסק, ואולי בימים נוראים הדין שונה שהחזן ממתין לכל הציבור.

94 שו"ת קרית חנה דוד בח"ב סימן עח הביא מנהג זה שהיו מתפללים את תפילת הלחש בקול וזה נוסף לזה שלא היו תוקעים גם התקיעות בלחש ולא היתה בעיה שאחד יקדים ואחד יאחר, עיין דרכי דוד [בליפא] סימן מז שכ"כ והסכים לדעת חמיו הקח"ד. ועיין מגן אבות מ"ש בזה. ועיין שו"ת עטרת שלמה עמוד לד וז"ל אנן בדין במערב הפנימי המנהג היה פשוט דבימים הנוראים היה א' מהסמוכין לש"ץ, מסדיר תפילת לחש בקול רם מאתה קדוש ועד רצה, והקהל היה נמשך אחריו כמ"ש הרב נהר מצרים והרב קרית חנה דוד. ויש סימוכין למנהג הנז' ממ"ש מרן הש"ע (או"ח סימן תקפ"ב ס"ט) וז"ל "אע"פ שכל ימות השנה מתפללים בלחש, בראש השנה ויום הכפורים נוהגין בקול רם. ולהטעות לא חיישינן כיון שמצויים בידם מחזורים". ע"כ. והגם שראיתי להגאון כה"ח סופר שם ס"ק ז שהביא מדברי הפר"ח שכ' שע"פ הוזהר אין ראוי לעשות כן, אלא להתפלל בלחש, ושכ"כ המחבר"ר אות ח', דלפי טעם הוזהר והאר"י ז"ל, כ"ש שצריך לזוהר בר"ה ויו"כ דינא יתיב, ושכ"כ ח"א (כלל קלט אות ב') דאע"ג שכתבו הפוסקים דבר"ה ויוה"כ מותר להתפלל בקול רם, מ"מ כל ירא לדבר ה' יתפלל בלחש כמו בכל השנה. יעו"ש. וכו'. ע"כ. אפילו הכי הנה מצינו להמחבר"ר גופיה (סימן קמ"א אות ב') שכתב וז"ל: ומיהו אין זה אלא דוקא למישרים אורחותם כי שיח וכי שיג להם לכלכל את דבריהם במשפט האורים. אמנם להמון העם תיסגי שלא ישמעו לאחר, והנח להם לישראל, כי לא נאמרו כל השיעורים האלו אלא למצניעיהם לסדרי בירורין והווי זהירין ואת צנועים חכמה. עכ"ל. ועיין בס' ילקוט יוסף בהל' תפילה (סימן לו ובהערה שם) מה שהאריך בזה. ועכ"פ אפשר דדברי המקובלים לא יכוננו על המסדיר את התפילה בקו"ר. ואדרבה, במוסף של ר"ה ראוי לנהוג כך לכתחילה, משום דעי"ז ניצולין מסברת הפוסקים דס"ל דבתפלת לחש אין לתקוע כלל. וכמש"ל. וכן נהגו בערי אלג'יר תלמסאן ואוראן יע"א, שהמסדר הזמירות והתפילות, מסדר כל העמידות בקול רם כדי שיתפלל כל הקהל ביחד, ובתפילת לחש של מוסף כל הקהל יגיע יחד לתקיעת מלכויות וכו' בלי לאחר ולא להקדים. כך העיד הרב דוד אבן כליפא ז"ל (חתנא דבי נשיאה להרה"ק קרית חנה דוד) בספרו שו"ת דרכי דוד (סימן מז) ע"ש. ואולם במה שהביא סמך למנהג קדמון שתוקעין בתפלת לחש, ממה שכתב הרשב"א ז"ל בתשובה (סימן רצ"ה). כיעו"ש. אחמה"ר לא דק בדברי הרשב"א ז"ל, משום דאיהו איירי במקום שהש"ץ היה מתפלל עם הציבור תפלה אחת בקו"ר, מבלי שיעשו חזרת הש"ץ. וזה פשוט. ופלא על הגאון שו"ג זלה"ה שלא דק בדברי הרשב"א הנז' והביאו כראיה דמנהג זה לתקוע בלחש היה גם בימי הרשב"א. ולא היא אחר המח"ר מעוצם גאוניותו וקדושתו כי רבה היא. ואחר כותבי כ"ז ויותר מהמה עשרת מונים, ושמתי לילות כימים בחיפוש מחיפוש בספרי הפוסקים ע"ש. ועיין הוד יוסף חי. עיין דברי שלום ואמת טולדינו ח"א.

95 קיצוש"ע להגר"ט.

אם בשבת בינתיים או בר"ה ויוה"כ טעה ואמר האל הקדוש במקום המלך הקדוש, אם עדיין לא חתם הברכה חוזר. ואם כבר חתם הברכה אינו חוזר 97

ש"ץ שאמר האל הקדוש וחזר ואמר המלך הקדוש תוך כדי דיבור, אינו חוזר 98

יש אומרים שיש לו לומר המלך המשפט, ואם אמר מלך משפט חוזר 99 וי"א שאם אמר מלך משפט או מלך הקדוש אינו חוזר 100

ויש אומרי' שאם אמר מלך אוהב והזכיר מלך אם עקר רגליו לא חוזר 101

96 נתיבות המערב.

97 קיצושו"ע להגר"ט. ובלקט הקמח [משאש] אות ע כתב וז"ל ובעשרת ימי תשובה אם לא אמר המלך הקדוש בברכה מעין שבע. יש פלוגתא אם חוזר ועשינו מעשה כמ"ד אינו חוזר מפני שאינה חובת התפלה רק נתקנה מפני המתאחרים לבוא, כי בתי כנסיות שלהם היו בשדות. כמ"ש הבא"הט בסי' רס"ח סק"י יעו"ש [עיי' מ"ש בזה בשערי תשובה ס" תקפ"ב סק"ב]. עיי' שפתי שבת הביא משיירי ברכה לחוזר ומטה יהודה ג"כ כתב לחזור.

98 דרכי דוד [כליפא] סימן מ"ד. וז"ל ב"י סימן תקפ"ב כתב וז"ל: נשאל הרשב"א על ש"ץ שטעה ואמר האל הקדוש ביו"ד ימים שבין ר"ה ליוה"כ ותוך כדי דיבור חזר ואמר המלך הקדוש, אם צריך לחזור? והשיב, דלדברי הגאונים בדנקט כסא דשיכרא בידיה וכו' ודאי אינו חוזר שהרי הוא כמוסיף שבת באמצע ברכתו ומסיים בענין הברכה ואין הכל הולך אלא לאחר החיתום, אבל לדעת רש"י שפירש ברכות י"ב פתח אדעתא דחמרא ואמר בא"י אמ"ה ונוזכר ואמר שהנ"ב יצא, אבל אילו היה מזכיר ממש חמרא לא יצא, הכא נמי לא יצא. ואעפ"י שדבריו נוחין בהלכה אין בנוכח לחייב לחזור, משום לעשות מעשה וכו' אבל מלשון רש"י שכתב רבינו מרן, אבל אם מזכיר חמרא ממש לא יצא, פשיטא לא יצא דהא מברך בפה"ג על השכר אולי רבינו מרן קצר בלשון התשובה או טעות סופר, ונ"ל שכך צריך להגיה כמו שהבננו פתח אדעתא דחמרא ואמר בא"י אמ"ה ונוזכר שהוא שכר ואמר שהנ"ב יצא, אבל אילו היה מזכיר ממש חמרא והשלים שהכל נה"ב ללא יצא ודוק, דהוי לדעת רש"י הפסק. ולפי זה רש"י לא סבירא ליה לא כהרמב"ם ולא כהרי"ף שפירש רבינו מרן דבריהם לעיל בסי' ר"ט, שהרמב"ם סובר שאפילו סיים בורא פרי הגפן על השכר (ומרן הוסיף אף מים) יצא, מטעם שבשעה שהתחיל לברך היה בדעתו לברך על המים שהרי לא נתכוון אלא לאותה ברכה הראויה. ודעת הרי"ף היא כדעת הגאונים בדפירשנו לעיל, שאם בירך על המים בפה"ג ותוך כדי דיבור אמר שהכל נהיה בדברו יצא ואעפ"י שהפסיק. ועיי' בב"י לעיל סימן ר"ט ובש"ע ומפרשו ע"ש.

99 דרכי דוד [כליפא] סימן מ"ד. עיי' שפתי שבת ס' תקפ שאם אמר המלך המשפט אינו חוזר.

100 עמק יהושע ח"ה סי' ב.

101 קרית חנה דוד ח"א סימן נב סעיף לב ובדעת הט"ז שכתב שיחזור ויתפלל נדבה, וכי האי הרי הוא כן הזכיר מלך. ובשו"ת דרכי דוד [כליפא] סימן מד וז"ל ב"י סימן תקפ"ב בשם א"ח וז"ל: וארחות חיים כתב בשם הראב"ד אפילו אמר מלך אוהב צדקה ומשפט או המלך המשפט חוזר עכ"ל. וכן נראה מדברי הפוסקים שסתמו דבריהם, וכו' וכתב שם וז"ל שמעתי מחלקים בין מלך אוהב לבין מלך המשפט בהא דכתב אם אמר מלך אוהב צדקה ומשפט חוזר היינו דווקא בעשיית דאם לא עכשיו אימתי, ודלא כתלמידי ר"י שאמרו יצא ואין צריך לחזור, דהא מיהא מזכיר מלכות באמרו "מלך". והא דכתב אם אמר המלך המשפט חוזר, היינו בשאר ימי השנה, שאין הקב"ה דן את עולמו ואין לעורר את הדין ע"ש.

אם בשאר השנה אמר המלך המשפט אינו חוזר 102

זכרנו ומי כמוך

אם לא אמר זכרנו ומי כמוך, אין מחזירין אותו אפילו לא עקר רגליו רק שסיים אותה הברכה, אפילו לא אמר רק ברוך אתה ה' אינו חוזר, ואם לא הזכיר ה' חוזר 103

אם לא הזכיר זכרנו ומי כמוך יאמר אותם בשומע תפילה, ואם לא אמרן שם יאמר אותם קודם שיעקור רגליו אחר אלהי נצור וכן וכתוב ובספר. אם לא הזכיר קדושת היום מחזירין אותו, ואם אמר בא"י מקדש ישראל ולא הזכיר מלך על כל הארץ, א"צ לחזור 104

הזכרת מעיני יו"ט

אם טעה ולא הזכיר מעיני יו"ט חוזר. וכן אם חתם מקדש ישראל והזמנים 105 ולא חתם מקדש ישראל ויום הזכרון חוזר, אבל אם לא אמר מלך על כל הארץ אינו חוזר, ואפי' במוסף שאומר פסוקי מלכות, אם לא אמר אינו חוזר 106

אם חל בחול אומר יום תרועה, ואם חל בשבת אומר זכרון תרועה. ואם אמר זכרון במקום יום או אמר יום במקום זכרון אינו חוזר 107 ובמוסף מדלג תיבת היום בברוך שומע תרועת עמו ישראל 108

וכתב שם שד"ן עם הגאון רבי מסעוד הכהן והראה לו שיש גירסא אחרת בב"י שאפילו אמר מלך המשפט חוזר, שהטעם מלך משפט הוא תואר כפי' השני של רבינו מנוח הרי שור לפניך שהגירסא שלפניו היא "מלך המשפט" ולא המלך המשפט כגירסתנו, וא"כ הוה ליה להראב"ד מלך המשפט כמו מלך אוהב צדקה ומשפט, שצריך לחזור, ואפילו אמר מלך המשפט צריך לחזור. אבל קשה לי, יאמר לנו הדא, בזה"ל: אם אמר מלך המשפט צריך לחזור? וכ"ש אם אמר מלך אוהב צדקה ומשפט דקים ליה בדבריה מניה. ונ"ל שרבינו ב"י סדר הדברים בדיוק, שדברי הראב"ד פליגי אדברי תלמידי ר' יונה בכל מכל כל. לא מבעיא אם אמר מלך אוהב צדקה ומשפט שאינו יוצא וצריך לחזור, אלא אפילו אמר מלך המשפט צריך לחזור אעפ"י שקרוב יותר רק חסר ה', ודברי חמודות חמודים וגירסתו יקרה, שפי' דעת הראב"ד כפי' השני של הר"ר מנוח, וכן היא גרסת הרב פרי חדש. ובחפשי בספרי דבי רב מצאתי בס' ארחות חיים שהגירסא משונה מכל הנ"ל, וז"ל בהלכות תפילה סימן ק"ד: והראב"ד כתב שאפילו אמר מלך אוהב צדקה ומשפט, חוזר ואומר המלך המשפט.

102 שפתי שבת סי' תקפה ביא משם אלפסי זוטא ומטה יהודה.

103 קיצוש"ע להגר"ב"ט.

104 קיצוש"ע להגר"ב"ט.

105 עיין שפתי שבת ח"א עמוד 349.

106 קיצוש"ע להגר"ב"ט. עיין זאת ליהודה או"ח סי' סא.

107 קיצוש"ע להגר"ב"ט.

108 זאת ליהודה סי' קעו. וכ"כ לימודי ה'.

טעם למה באם טעה בזכרנו ומי כמוך וכתוב ובספר אין חוזרים, ובהאל הקדוש ובהמלך המשפט חוזרים, דכיון דנוסחאות אלו הם תיקון הגאונים לכך אין חוזרים, משא"כ המלך הקדוש והמלך המשפט שהם דינא דש"ס 109

109 פי חכמים יד ידידיה [טולידנו] עמוד 41. עיין מעשה בראשית [בן דאהן] ח"ב עמוד 513 כתב וז"ל איתא בט"ז משם תקפ"ב סק"ב שאין לומר זכרנו לחיים טובים בברכה ראשונה עד לבסוף שיאמר וכתוב לחיים טובים. כי צריך תחלה לבקש דבר מועט. ועוד כתב שצריך לומר שהשלטן בקמץ תחת השין השנית שפירושו הממשלה, ולא בחיריק דמשמע האדם השליט, ויהיה ח"ו כמו שאומר להשי"ת דע לך שהשלטון והוא איזה מושל הרי הוא לפניך או שמשמע שהוא עצמו השלטון שעומד לפניו יתברך. וכן כתב המג"א סק"ד והבה"ט שם. וכן ראיתי להרה"ג המקובל חק"ל כמוהרר"א מאני זיע"א שהיה אומר שהשלטן לפניך. וכן היה מקפיד מאד בפיוט של יום שני של ראש השנה המתחיל יה שמך ארוממך, ובחרון האחרון המתחיל השתונן והכונן וכו' שם נאמר חקור פעליו רק אליו אל תשלח ידך כי תדרוש בסוף ובראש במופלא ובמכוסה. והיה מזהיר מאד שלא לומר כנוסח זה כי איך יאמר שיחקור פעלו אבל לא ישלח אליו ידו ח"ו? שזה לשון שאמר ה' לשטן על איוב כידוע. ועוד איך יאמר כי תדרוש וכו' שמשמע שמותר לדרוש בעניינים אלו והרי אמרו ז"ל כל האומר מה למעלה ומה למטה מה לפניו מה לאחור ראוי לו שיתהפך שלייתו על פניו וכו'. ובפרט ביום הדין והמקטרגי עומדים עלינו ושלמה המלך ע"ה אמר למה יקצוף האלהים על קולך וחבל וכו', ואל תאמר לפני המלאך כי שגגה היא על כן צוה עלינו לומר כן חקור פעלו. אך גדלו השימה נגדך. לא תדרוש בסוף ובראש במופלא ובמכוסה ע"כ. והוא כמשו"ל במופלא אל תדרוש ובמכוסה ממך אל תחקור וכו'. ע"כ.

אמנם עיי' ילקוט שמש עמוד 124 שכתב משם הגר"ש משאש שיש לומר השלטון ולא השלטן. עוד כתב שם ודרך אגב אמרתי לעורך ליראי ה' וחושבי שמו באשר כי צריך האדם להזהר מאד בדברו לפני השי"ת שלא יחטא בלשונו, מקל וחומר מהמדבר לפני מלך בשר ודם איך צריך לשמור פיו ולשונו, מכל שכן לפני מלך מלכי המלכים שצריך זהירות גדולה שלא יחטא בלשונו ובדבריו ושלא להוציא שום דבר שקר כי דובר שקרים לא יכון לנגד עיניו ובפרט בימי הדין וסביביו נשערה מאד וכמבואר כל זה בספרי ראשונים ואחרונים ובמקובלים ז"ל כי ע"כ המקובלים אין אומרים שום פיוטים ובקשות ותחנונים כי אם מעט מזעיר כמו אדון עולם אשר מלך וכיוצא בזה. וכתוב אל תבהל על פיך ולבך אל ימהר להוציא דבר לפני האלהים, כי אלהים בשמים ואתה על הארץ על כן יהיו דבריך מעטים. וטוב מעט בכונה ובנועם שיח ובלב נשבר ונדכה מהרבות שלא בכונה. הלא תראה בכתר מלכות להר"ש בן גבירול ז"ל שם בעיסקא המתחלת אלהי אם עוני מנשוא גדול וכו' אמר שם ובשולי רחמיך אחזיק עד אם רחמתי ולא אשלחך כי אם ברכתני ושגגה יצאה מלפניו ושל"מ, כי איך יאמר יציר חומר אל יוצרו שלא ישלחנו כי אם עד שיברך אותו שהוא כמו שאוחז בו יתברך חלילה ולא ישלחנו מידו עד וכו' כמו שעשה יעקב למלאך וכדי בזיון. ואנכי תולעת הגהתי בספר של ימים נוראים שם כך ובשולי רחמיך אחזיק עד אם רחמתי ובגודל חסדיך אקוה כי תחנני ובוזה יע"ן.

עוד כתב שם וכן בסדר קדושה להרר"י הלוי ז"ל בחזרת העמידה של שחרית בפיוט אלהים אל מי אמשילך וכו' אמר שם ישבת מושב אלהי ואין עמקים ואין גבוהים איך יאמר להשי"ת שישב מושב אלהים וזה נאמר על חירם כידוע, ע"כ כתב הרב ז"ל שצ"ל אמת כי אתה הוא האלהים וכו'. אלא שלענ"ד נראה אחר שקדושה זו מסודרת ע"ס א"ב על כן יאמר ידעתי כי אתה הוא האלהים וכו'. ובוזה לא יפסיד הסדר שכוון הראמ"ח ז"ל וכן בוידוי הגדול לרבינו נסים זצ"ל הכתוב בשחרית של כיפור כתב הרב ז"ל לדלג תיבות בקידה בבריכה בהשתחויה שהוא דובר שקרים והוא אינו עושה זה ולמה ישקר לפניו יתברך. ואיתא בגמרא רב אחי קידה ואטלע. ואם הוא ז"ל היה עושה זאת בוידוי אנחנו שאין אנו יודעים איך הם ואין אנו עושים מה לנו לשקר יותר טוב שלא לאומרם. וכן הגיה בוידוי של מנחה להר"צ בן ישראל זצ"ל קראתי לראשי וכו' ויענני ראשי וכו' השיבוני פני ומצחי ענני וכו' שצ"ל כן אם אקרא לראשי וכו' יענני ראשי וכו' ופני ישיבוני וכו' ומצחי יענני וכו' ופי יענני וכו' ושפתי ישיבוני וכו' ולשוני תענני וכו', ואם אומר ללבי וכו' לבי יענני וכו' ונפשי תשיבוני וכו' ואם

הזכרת חטאים בר"ה

המנהג בעיר ארגיל יע"א לומר יום ר"ה באבינו מלכנו חלוקה ראשונה דחטאנו לפניך, ואין אומרים בתפלה את יום טוב מקרא קדש הזה דס"ל דלא נקראו ימים טובים אלא ג' רגלים. אבל מורי ז"ל היה מנהגו לומר את יום מקרא קדש הזה מפני שהכתוב קראו מקרא קדש ולא היה מחסר אלא תיבת יום טוב 110

אין אנו נוהגין לומר בר"ה מלך מוחל וסולח 111 שאינו יום סליח' וגם אינו יום שנכתבין לחיים אלא צדיקים גמורים, ואין לנו להחזיק עצמנו צדיקים 112

אין אומרים בראש השנה אבינו מלכנו חטאנו לפניך שהוא כמו וידוי, ואין אומרים וידוי בראש השנה 113

צדקתך

נהגו שאין אומרים בר"ה שחל להיות בשבת צדקתך. 114 גם ביוה"ך שחל להיות בשבת אומרים ואני תפילתי ובשתים אלו נוהגים, אבל י"ה שחל בשבת אומרים צדקתך, ובי' ימי תשובה אומרים אבינו מלכנו ואח"כ והוא רחום ונופלין על פניהם. וי"ה שחל להיות בשבת (בתוך השבת צ"ל) בבה"כ שלנו נוהגין לומר מזמור שיר ליום השבת 115, אבל בב"ה של חארא מתחילין טוב להודות לה' וכן "מנהג מורקא". אבל לאל אשר שבת אין מנהג נכון לאומרו (אלא) ביו"ה שחל להיות בשבת 116

אשאל לכפי וכו' יענוני וכו' ואם אבקש לרגלי וכו' יענוני וכו' ובעזה"ה. ובוזו אינו מדבר שקרים רק הוא אומר אם יהיה באפשר דבר זה הם יענו וכו' וכן נהגתי אני הצעיר אפילו כשאני ש"ץ.

110 מנהגי ארגיל סימן א.

111 שו"ת תשב"ץ חלק ב סימן יד וז"ל אין אנו נוהגין לומר בר"ה מלך מוחל וסולח שאינו יום סליח' וגם אינו יום שנכתבין לחיים אלא צדיקים גמורים, ואין לנו להחזיק עצמנו צדיקים שהרי שנינו (קידושין מ' ע"ב) לעולם יראה אדם את עצמו כאלו חציו זכאי וחציו חייב. ומזה הטעם כתבו שאין לומר ותוציא לאור היום משפטנו. ואע"פ שאנו מתפללין אבינו מלכנו מחול וסולח לכל עונותינו זהו צעקה לעתיד כדתנן וצועק לעתיד, וכן אנו מתפללין כתבנו בספר חיים, אבל לשון מוחל וסולח הוא ענין בינוני שנראה שהיום הוא מוחל וסולח ואינו יום סליחה אלא יום הצום.

112 שו"ת תשב"ץ חלק ב סימן יד.

113 לקט הקמח [משאש] אות א'.

114 עיין שם משמואל.

115 נתיבות המערב.

116 מנהגי ארגיל סימן ב וז"ל בתשובותיו בספר התשב"ץ ח"ב סימן רמ"ח אין מתחננין ונופלים על פניהם בכל חדש ניסן ולא בתשרי ממחרת יוה"כ עד סוף החדש. אבל י"ג מדות והודוי קורין, זולתי תוך הרגל שאין קורין אותן. וכן ביום קריאת המגילה. אבל ביום י"ד וט"ו של אדר א' וט"ו של אדר ב' קורין כדין חדש ניסן ותשרי, לאחר חנוכה ויום שאחר חנוכה הוא כשאר ימות השנה. וערב חנוכה ופורים ור"ה ויה"כ הוא כשאר ערבי שבתות ויו"ט ואין נופלין על פניהם במנחה בהם. וכשיהיו נצבים וילך מחוברים וזהו כשר"ה חל בשבת או

שחיטה בר"ה

נוהגין שלא לשחוט כלל אפילו עופות בי"ט ראשון וכ"ש בי"ט א' של ר"ה, כיון דאפשר לשחוט מבערב. ואין היתר אא"כ נזדמנו לו אורחים, אבל בי"ט ב' נוהגין לשחוט אפילו ביום ב' של ר"ה. ומרגלא בפומיהו דהרבה בני אדם שלא לשחוט כלל בר"ה אף ביום שני, אלא שמורי הרב ז"ל אמר שנוהגין לשחוט עופות, אבל בהמות לעולם לא נהגנו לשחוט ביום ב' של ר"ה, ולכן נועלין בית המטבחים בר"ה וכן יש לנהוג 117

איזה בגדים לובשים

מותר לכבס ערב ראש השנה 118 נוהגין בר"ה שלא ללבוש בגד חדש כיון דיש ללבוש שמחה ואין ראוי לו לשמוח ביום הדין, דומיא דאין אומרים הלל בר"ה מטעם דהוא שמחה 119 ולא ילבש בגדי רקמה ומשי, שעכ"פ צריך שיהיה עליו מורא הדין אלא ילבש בגדים לבנים ע"ש אם יהיו חטאיכם כשנים כשלג ילבינו 120 ומשום כך נהגו בכאן הרבה משפחות מיוחסות שלא לאכול דגים בר"ה משום שמחה 121

מסתפרים ערב ראש השנה קודם חצות 122

מוסף

אומר את מוספי יום הזכרון גם כשכל ראש השנה בחול 123 וגם ביום ב' 124

אירע מעשה שנת תפ"ח בי"ט שני של ר"ה ששכחו בני חברה אחת לומר בתפילת מוסף את מוספי ולא אמרו אלא את מוסף, ואמר מורי ז"ל שביו"ט א' צריך לחזור. דמשמעות תיבת

בה' בשבת מפטיר בשבת שלפני ר"ה שובה ישראל ובשבת בנתים דרשו ה'. וכשהם נפרדים וזה שחל בשני או בג' בשבת ויש שבת בין י"ה וחג הסוכות ואותה שבת קורין בפ' האזינו מפטיר בה שוש אשיש. ובכל שבת בין בר"ה בין י"ה אומרים אבינו מלכנו וכ"ש בשבת בנתים, אבל צדקתך אין אומרים בשבת של ר"ה. לפי שהוא ר"ח וצדקתך הוא צידוק הדין של מרע"ה. עיין לימודי ה'. עיין קח"ד ח"א סי' נב.

117 מנהגי ארג"ל סימן א.

118 שם משמואל.

119 עיין היכל הקודש עמוד 190. עיין שערי צדק סי' קסח עיין נתיבות המערב.

120 מעשה בראשית.

121 מנהגיל ארג"ל סימן א. עיין משחא דרבותא סי' פד סעיף א. שפתי שבח הביא מרשב"ץ לא לאכול דג שהוא סימן דאג.

122 שם משמואל.

123 היכל הקדש 191.

124 שם משמואל.

מוסף אינו אלא מיין א' ואנן בעינן ב' מיני מוסף של ר"ה ושל ר"ח, אבל ביום ב' כיון דהטעם דאומרינן אותו אינו אלא כי היכי דלא לית לזלזולי ביה, לכך אין צריך לחזור 125

אין אומרים פסוקי מוסף היום בתפלת מוסף בכל החגים ר"ה ויוה"כ, כי אם בשבת ור"ח דוקא 126

נוהגין בערב ר"ה וערב יוה"כ וכן בכל ערבי ימים טובים לאחר תתקבל של ובה לציון אומרינן ברכו ואין אומרים לא תפלה ולא בית יעקב, וביו"ה במנחה נוהגין שלא לומר אשרי יושבי ביתך ולא ובה לציון עד תפלת נעילה. ובנעילה נוהגין שלא לומר רק וידוי אחר ויעבור א', והידוי הוא וידוי הפשוט ולא אותו הכתוב בסדור 127

ש"ץ אונן

ש"ץ אונן ואבל מותר לו להתפלל אפילו בימים נוראים אם אין חזן אחר, וכן מותר לו לקרות בתורה 128

ש"ץ אבל

יכול אבל להיות ש"ץ בראש השנה ויום כיפור אבל יש נהגו שלא יעלה חזן 129 בחודש אלול אפילו מנהג אין, ובלבד שלא יאמר הלל בציבור ולא להדליק חנוכיה ולא לקרא מגילה משום שמברכים זמן 130

נוסח התפילה

בשני ימים של ר"ה וביום הכפורים וכו' אומר ותמלוך אתה ה' לבדך 131

125 מנהגי ארגיל סימן א. עיין פקודת אלעזר סי' קצ, עיין וזאת ליהודה או"ח סי' ס, ועיין יד ידידיה עמוד 43 סעיף יד.

126 פי חכמים יד ידידיה [טולידנו] עמוד 41.

127 מנהגי ארגיל סימן א.

128 מים חיים [משאש] ח"ב סימן ק"ח. וכתב שאביו הגאון רבי חיים משאש מתה לו אחותו בליל כיפור, והמשיך להיות חזן ולקרוא בתורה כרגיל.

129 עיין שם משמואל.

130 לימודי ה' אנקאוה.

131 שו"ת תשב"ץ חלק ג סימן קפד וז"ל בשני ימים של ר"ה וביום הכפורים אני עובר לפני התיב ואומר ותמלוך אתה ה' לבדך, ולא אמרתי לעולם ותמלוך אתה ה' לבדך, שאינו נופל על הלשון, שאם באנו לומר שהוא אלהינו היה נופל יפה כמו שאנו אומרים אתה הוא אלהינו. וכן אתה הוא ה' האלהים אשר בחרת באברהם. אבל אין אנו אומרים עתה שהוא אלוהינו. אלא מבקשים שימלוך לבדו. על כן לפי דקדוק הלשון אין צריך לומר אלא ותמלוך אתה ה' לבדך, והמדקדק לומר שאנו מבקשים שימלוך ברחמים בלא שתוף מדת הדין. כל זה בכלל ותמלוך אתה ה' לבדך כי שם בן ארבע אותיות הוא מדת הרחמים, והרי בקשנו שזה השם לבדו ימלוך ומה צורך להוסיף הוא, ובספר שערי אורה נכתב והוא על מנהג מקומו ולא נמצא בנוסח תפלות להרמב"ם ז"ל.

אין לומר יום תרועה באהבה מ"ק, אלא יום תרועה מ"ק, והטעם דתרועה מורה על דין ואין אהבה בדין 132

אין לומר הנוסחה ודברך מלכנו אמת. אלא יאמר ודברך אמת 133

אבינו מלכנו נוסח

צ"ל בנוסח א"מ זכור כי עפר אנחנו בשוא ובחולם, ולא כאותם שקורים בקמץ ושורק זכור. וי"א שמנהג מרוקו בקמץ ושורק כי אדרבה לישנא דקרא עדיף טפי דכתיב כי הוא ידע יצרנו זכור כי עפר אנחנו, ור"ל כבר זכור כי עפר אנחנו לכן מחול וסלח לכל עונותינו 134 אבינו מלכנו זכור כי עפר אנחנו, יש אומרים הזין בקמץ וכף בשורוק 135

בנוסח קרע רוע גזר אומר רוע גזר בנשימה אחת 136

מה שנוהגים שבחזרת העמידה אומרים ואתם הדבקים, ובאות תיו והאומרים היום תכתבנו לחיים טובים אין לאומרו. והאומרים בנוסח היום הרת עולם ותוציא לאור משפטנו היום, לא יפה הם עושים שאין בדין להחזיק עצמנו כצדיקים גמורים שנכתבים ונחתמים לאלתר לחיים, כי אם כבינוניים שתלויים ועומדים עד יוה"כ. ולכן נכון לדלג מלת היום 137 והרשעה כולה בעשן תכלה. בעשן בבית כי הוא לשון הפסוק כי כלו בעשן ימי 138

אין לומר שערי ותיקות בראש השנה 139

132 פי חכמים יד ידידיה [טולידנו] עמוד 41.

133 פי חכמים יד ידידיה [טולידנו] עמוד 41 וז"ל וכן אנו נוהגים בביהכ"נ שלנו. אמר המאסף והוא בנו של ר' ידידיה לענדר"נ דכן הוא דעת הש"ע ג"כ מדלא הזכיר תיבת מלכנו אלא וחותמין ודברך אמת. ומחצית השקל ציין על המ"א וכתב טעם כי נוסח זה נתייחד ע"ש הפסוק לעולם ה' דברך נצב בשמים. ולפי שהקרא לא הזכיר שום מלכות, יש לתפוש גם בתפלה לישנא דקרא שלא נזכר שום מלכות. א"ה וכן האי קרא מוכח טפי ראש דברך אמת, ובענין זה עיין אורחות יושר ח"א או"ח סימן כז.

134 פי חכמים יד ידידיה [טולידנו] עמוד 41.

135 לקט הקמח [משאש] אות א'.

136 שם משמואל.

137 פי חכמים יד ידידיה [טולידנו] שם וכן נראה דהא אמרינ' בפ' הרואה אמר רבא כגון אנחנו בינוניים וכו' וק"ו אנן יתמי דיתמי, אלא דהא קאמר ליה אביי לא שביק מר חיי לכל בריה. וכולי האי ואולי כדי שנכנס בכלל בינוניים.

138 פי חכמים יד ידידיה [טולידנו] עמוד 41.

139 נופת צופים [בירדוגו] או"ח סימן ג משום שותיקות הוא לשון שבורים וחלשים. ובראש השנה ועשרת ימי תשובה צריך להתפלל בלשון הברור.

אחות קטנה

בליל ראשון של ראש השנה אומרים פיוט אחות קטנה, ואילו בליל שני אומרים קדוש
תבשר עדתך 140 ושני אומרי חון חון 141 אח"כ מזמור של חג טוב להודות לה' קדיש
וברכו 142

אם חל ראש השנה בשבת אפילו הכי מקדימים אחות קטנה ללכה דודי 143 ויש שנהגו לומר
מזמור לדוד אח"כ במה מדליקין קדיש דרבנן, לכה דודי מזמור שיר ליום השבת מזמור של
חג ורק אח"כ אחות קטנה 144

בחזרת הש"ץ בר"ה וביוה"כ כשמגיע לזכרנו הציבור אומר זכרנו לחיים עד למענך אלהים
חיים, ומסיימים אל חי ומגן 145

בראש השנה אומרים ד' פעמים ובכך בעמידה 146

אומרים מלוך על "כל" העולם כולו 147

אומר אין כל דבר נעלם ממך 148

אבינו מלכנו היה החון אומר פסקא פסקא, והציבור עונה אמן 149

בשני ימים של ר"ה וביום הכפורים אומר ותמלוך אתה ה' לבדך, ולא יאמר לעולם ותמלוך
אתה הוא ה' לבדך 150

140 נהגו העם [עובדיה] ר"ה סימן י"ד.

141 נתיבות המערב.

142 נתיבות המערב.

143 ויכלכל יוסף סי' א.

144 נתיבות המערב.

145 נהגו העם [עובדיה] סימן י"ו.

146 דרכי דוד [כליפא] סימן ל"ט.

147 צאן יוסף [נאים] סימן ל"ח, שיש מחלוקת בזה, והסיק שמי שאומר כך לא משתבש, וכן מי שלא אומר
מילת כולו לא משתבש. עיין שפתי שבח עמוד 349.

148 לימודי ה' אנקאוה.

149 נהגו העם [עובדיה] סימן י"ז.

150 שו"ת תשב"ץ חלק ג סימן קפד. שאינו נופל על הלשון שאם באנו לומר שהוא אלהינו היה נופל יפה כמו
שאנו אומרים אתה הוא אלהינו. וכן אתה הוא ה' האלהים אשר בחרת באברם. אבל אין אנו אומרים עתה
שהוא אלהינו. אלא מבקשים שימלוך לבדו על כן לפי דקדוק הלשון אין צריך לומר אלא ותמלוך אתה ה'

בראש השנה אחר קדיש בתרא אומרים מזמור לדוד לה' ארץ ומלואה 151

חל ראש השנה בשבת, אומר ושמרו בני ישראל ואח"כ ביום שמחתכם ומועדיכם 152
אחר התפילה אומר קדיש תתקבל ומזמור הללו אל בקדשו וקדיש יהא שלמא וברכו,
ומקדשים בבית כנסת ואומרים יין קידוש וזמן, ואם חל בשבת אחר תפילה אומר ויכולו
וברכת מגן וחותם מקדש השבת ואינו מזכיר יום טוב 153

היום הרת עולם

נהגו שאחר התקיעות בחלש כל ציבור אומר היום הרת עולם ונהגו לומר את זה בכפיפה 154

אבינו מלכנו

אין אומרים אבינו מלכנו בר"ה שחל להיות בשבת 155

יום דין

לא נמצא רמז בתורה שבראש השנה הוא יום הדין כמ"ש רז"ל כל העולם עוברין וכו', אולם
יש רמז נחמד בפסוק זה: למשפטיך עמדו היום כי הכל עבדיך בגימט' ראש השנה 156

הזכרת ר"ח

טעם שאין מזכירין ר"ח בתפלות ראש השנה מצאתי כתוב משם האחרונים. דכשאומרים יום
הזכרון קאי נמי אר"ח דאיקרי זכרון דכתיב ובמועדיכם ובראשי חדשיכם וכו' והיו לכם
לזכרון. וגם שלא לתת ליום זה מעלה מצד שהוא ר"ח, שהרי יש לו מעלה גדולה מזו מצד
ר"ה, ונכלל במה שאומרים זכרון דקאי גם על ר"ח כמ"ש. וכתב בכסה ליום חגינו זהו ר"ה
שהחדש מתכסה בו מטעמים הנזכרים, ועוד דאם יזכירו ר"ח בשום מקום צריך שיזכירו בשני
הימים דקדושה אחת הם, ויבואו לטעות שיום ב' דר"ח עיקר כמו בשאר ר"ח ובאמת אינו כן,
דחדש אלול לעולם חסר 157

לבדך והמדקדק לומר שאנו מבקשים שימלוך ברחמים בלא שתוף מדת הדין. כל זה בכלל ותמלוך אתה ה'
לבדך כי שם בן ארבע אותיות הוא מדת הרחמים, והרי בקשנו שזה השם לבדו ימלוך ומה צורך להוסיף הוא.

151 לימודי ה' אנקאוה.

152 היכל הקדש.

153 היכל הקדש.

154 שם משמואל עמוד רמד.

155 לקט הקמח (משאש) אות א'. ועיין לעיל בשאלה האם בשבת של עשרת ימי תשובה אומרים אבינו
מלכנו.

156 פי חכמים יד ידידיה (טולידנו) עמוד 41.

157 פי חכמים יד ידידיה (טולידנו) עמוד 41. עיין זכות אבות סימן כו.

הפסקה בפיוטין

מנהג המערב שלא חששו לאמירת פיוטים באמצע פסוקי דזמרה, ויש שכתבו להחמיר 158

יזהר בר"ה שלא ידבר ויפסיק באמצע התפלה, ואפי' בלימוד לא יפסיק, ולא כאותם השוטים שבזמן שמאריכים בניגונים ובפזמונים ובתפלות לומדים בס' תהלים, מי בקש זאת מידם לא עליהם המלאכה לגמור התהלים ולהפסיק בתפלה, מצוה הבאה בעבירה. לכן יזהר כל אדם שלא יפסיק כלל בין בדבור בין בתהלים כמ"ש, ובפרט בשעת התקיעות ובין סימן לסימן שלא יפסיק כלל, אלא מתוודה בלחש בין סימן לסימן בינו לבין עצמו על עונותיו מלב

ונפש 159

158 עיין בענין זה ביחוד להגר"י חזן או"ח סימן כ"ה, מקוה המים (מלכה) ח"ה סימן ל"א, שומ"ג ח"א סימן מ"א ועוד. ועיין מים חיים (משאש) שכתב שאין להפסיק בפיוטים באמצע התפילה, ואפילו שכך נהגו במרוקו. אומנם רבי שלום משאש ורבי יצחק חזן כתבו שאלו ההולכים כמנהג מרוקו שמפסיקים בפיוטים בתפילה, יש להם על מי לסמוך. כמ"ש בשו"ת שמש ומגן ח"א סימן מ"א שכתב וז"ל מותר לקרוא פיוטים בתוך פסוקי דזמרה, כמנהג מרוקו, כתבתי לקיים המנהג וציינתי לדברי הגאון משפטי עוזיאל, מה שהקפיד על ענין שינוי המנהגים בפיוטים וכו'. ועיין בספר יחודה דעת להרשל"צ ח"ב סימן מ"ב שהמנהג ממנהג שנהגו לומר פיוטים וקורבין הוא עובר על לא תשיג גבול עולם, ועונשו עונש מיתה. ובשו"ת מן השמים שאל על מנהג שאומרים פיוטים וקורבין ביו"ט באמצע ג' ברכות, והשיבו לו שנכון לעשות כן ע"ש. והגאון רבי אברהם יצחקי העיד על עדת המערביים בירושלים שהיו מפסיקים בפיוטים, ואפילו שהיו שם גאוני עולם הגאונים רבי דוד בן שמעון ורבי רפאל אהרן בנו ורבי אליעזר בן טובו ועוד עוד. ובכל אופן היו מפסיקים, ולא ערער עליהם אדם מעולם.

ועיין ויאמר יצחק או"ח סימן ו', כתב שבמקום של צורכי רבים מותר להפסיק אפילו באמצע שמונה עשרה, שהם צורכי רבים, וכמו שאומרים משיב הרוח ועוד בתפילה. אומנם אם הקהל רוצה לשנות את מנהגו ולומר אותם קודם שמונה עשרה שפיר. ואין בזה משום מוציא לעז על הראשונים, שכל החשש של מוציא לעז על הראשונים, הוא אם הם מודפסים בתוך הסיפורים כדי לאומרים בתוך שמונה עשרה, ואומרים אותם קודם, אבל עכשיו שהם מודפסים לפני התפילה אין כל חשש ע"ש. ועיין בשו"ת שמש ומגן ח"ב במפתחות שהביא שם סמך על מה שנהגו במרוקו לומר פיוטים בפסוקי דזמרה ממה שהאשכנזים אומרים פיוטים ויוצרות תוך שמונה עשרה, וכמה גדולים כתבו שמי שמשנה את זה ח"ו מתחייב בנפשו, שכן כתבו על מהר"י סגל ששינה ומתה עליו ביתו. אומנם במרוקו עצמה לא נהגו לומר פיוטים בתוך שמונה עשרה, חוץ ממה שמצינו בשו"ת ויאמר יצחק הנ"ל. והוא מהטעם שהיה צורכי רבים.

ובענין זה נבאר קצת באריכות בעז"ה. הנה כתב הגאון הגדול רבינו חיים בן עטאר הקדוש זיע"א בספרו חפץ ה' על מסכת ברכות דף י"א וז"ל מכאן ראיתי להוכיח לחזק המנהג שנהגו לומר הרבה פזמונים ותחינות ביום התענית, ובראש השנה, ויום הכפורים בתוך י"ח כפי סדר הנוהג לכל אחד כי כן נתנו רשות רבותינו להוסיף כפי מה שירצו, לא כנוהגים להשמיט הפזמונים ביום הכפורים בתוך התפילה "כי מנהג אבותינו תורה הוא" וכן ראוי להניח הסדר שכתוב במחזורים, ע"כ. וא"כ הוא אומר על מה שמוסיפים בתוך התפילה (י"ח) מנהג אבותינו תורה הוא. פזמונים הנאמרים בתוך פסוקי דזמרה על אחת כמה וכמה דשרי ולא לבטלם.

ועיין כרם חמר (אנקאוה) ח"ב סימן ל' הוא שם הביא תשובה מהגאון מהר"י יצחקי מתונס שאומר בקהל המערביים בירושלים היו אומרים פיוטים תוך התפילה ואיש לא מחה בהם כי זהו מנהגם.

ובשו"ת ויאמר יצחק או"ח סימן ו' וז"ל וע"ע תיקון הטל וגשם שהיו נוהגים מקדמת דנא לאומרו בחזרת מוסף בתוך אבות וגבורות, כיון שנהגו כך אין לערער עליהם ויש להם על מה שיסמכו כמ"ש האחרונים דכיון שהם צורכי רבים מותר כמו זכרנו ומי כמוך בעשרת ימי תשובה. הן אמת שבזמן הזה שנדפסו בסיפורים קודם חזרת מוסף אם ירצו הקהל לשנות מנהגם ולאומרו קודם חזרת מוסף כמ"ש בסיפורים טוב הדבר ואין בזה ח"ו משום

מוציא לעז על הראשונים, כיון שבימיהם היה מודפס בסידורים בתוך המוסף והיו חוששים לבלבול אבל בזמן הזה שהוא הודפס קודם המוסף אין חשש מזה, אבל אם הקהל אין רצונם לשנות ממנהגם הנח להם לישראל שיש להם על מה שיסמוכו כמ"ש עכ"ל.

והחזיק בזה בנו אחריו בשו"ת שמו יוסף לרבי יוסף בן וואליד סימן רסד וז"ל ועכ"פ למאי דאתינן עלה, במנהג שנהגו בהרבה מקומות לומר פיוטים קודם נשמת וקודם יוצר בחגים ובמועדים או כשיש חתונה ומילה. נראה לענ"ד דאין לבטלו. דאף דקי"ל דאין להפסיק שם וכמ"ש הפוסקים ז"ל. מ"מ כיון דלשמחת יו"ט או לשמחת חתן וכלה וכיוצא עושין כן. לית לן בה. כי כמה דברים מצינו שהתירו משום שמחת יו"ט ומשום שמחת חתן וכלה. וכמבואר בפוסקים ז"ל שהתירו אמירה לגוי לנגן ובשבת משום שמחת חתן וכלה ע"י גוי, דאע"ג דהוי שבות דשבות ובמקום מצוה לא גזרו, עכ"פ נלמוד דשמחת חתן וכלה לא מחמירינן כולי האי. דדוקא לענין חתן וכלה לא מחמירינן כולי האי כיון דההפסק גופיה הוי איסור דרבנן. דדוקא לענין איסור שבת בעינן שיהיה שבות דשבות לא כך לענין הפסק בתפילה, כיון דהוי איסור דרבנן סגי להתיר לשמתת חתן וכלה, וגם לענין יו"ט מצינו שהתירו בזה דברים משום שיו"ט, אע"ג דלא הוי אלא שבות לחודיה כמ"ש במס' ביצה פרק א' וב'. ועיי' תוספות שם, וא"כ אף אנן נמי נתיר הפסק בתפילה. משום שמחת יו"ט.

עוד כתב שם ואף למ"ד לעיל דאף באיסור דרבנן מבטלין המנהג. היינו היכא דלא קעביד מצוה כשעובר על איסור דרבנן. לכן מבטלין אותו מנהג. אבל היכא דקעביד מצוה. אף דאיכא איסורא דרבנן לא מבטלינן ליה וכל זה מבואר למעיינן בדברי, שהרי השמת עטרת ס"ת בראש הקרואים. אע"ג דאית ביה איסורא להשתמש בכלי הקדש. מ"מ התירו משום שמחת התורה, והיינו מצוה, ואף לדעת רמ"א ז"ל שכתב דאם הוא מנהג שיש בו איסור שלא היה להם לחוש בימי הראשונים מבטלינן ליה עכ"ד. הכא בנ"ד יודה דמשמע מדבריו ז"ל דאם בימי הראשונים היה שייך איסור זה. ואפי"ה הנהיגו לעשותו אין לבטלו. והיינו משום דלהם נגלו תעלומות ויש להם על מה שיסמוכו דאלת"ה לא יהיו נוהגין בדבר דאית ביה איסור אלא עכ"ל דוקא אם הוא איסור חדש שנחדש אח"כ ולא היה בימי הראשונים. בזה הוא דמבטלין המנהג כגון דבר המותר ונהגו לאיסור משום סיג והרחקה.

ובסוף כתב וז"ל ומזה יצא הוראה שמותר להפסיק בפיוטים בין ישתבח ליוצר ע"ש.

ועיין נוהג בחכמה עמוד רלח סעיף לב. וז"ל מנהג הפזמונים של שאלת טל ומטר שאומרים בחג הפסח ובשמיני עצרת, בכל בתי כנסיות שבמחוז"ק אומרים אותם קודם תפילת מוסף. ובבית הכנסת של משפ' סיריר, היו אומרים אותם בתוך העמידה קודם תיבות משיב הרוח ומוריד הגשם וקודם מוריד הטל. וזכורני בקטנותי שהייתי מתפלל שמה, וחזרו ובטלו מנהג זה וחזרו לומר קודם העמידה. וראיתי להגאון שדי חמד, מערכת מס, כללים סימן לח, בלשון המתחיל גם בספר בתי כנסיות בהתשובה שלא נודע למי מקדושים היא מוצאת בכתבי הרב מר זקנו שבסימן קכד, כתב בדף קכה ע"ב, שבכמה דברים ומנהגים אכשור דדי, שהרי בימי מהר"ש קושטא נתבטל המנהג שהיו נוהגים להפסיק בחזרת המוסף של יום טוב של פסח ושל שמיני עצרת בפיוטים ובקשות של טל ומטר וכו', עיי"ש. ועיין בס' ויאמר יצחק, ח' או"ח, סימן ו, וז"ל וע"ע תקון הטל והגשם שהיו נוהגים מקדמת דנא לאומרו בחזרת מוסף בתוך אבות וגבורות, כיון שנהגו כך אין לערער עליהם ויש להם על מה שיסמוכו. כמ"ש רבני האחרונים הלא בספרתם, דכיון שהם צורכי רבים, מותר, כמו זכורנו ומי כמוך בעשרת ימי תשובה. הן אמת שבזמן הזה שנדפסו בסידורים קודם חזרת מוסף, אם ירצו הקהל לשנות ממנהגם ולאומרו קודם חזרת מוסף כמ"ש בסידורים טוב הדבר. ואין בזה ח"ו משום מוציא לעז על הראשונים, כיון שבימיהם היה מודפס בסידורים בתוך המוסף והיו חוששים לבלבול, אבל בזמן הזה שהוא מודפס קודם המוסף אין חשש מזה. אבל אם הקהל אין רצונם לשנות ממנהגם, הנח להם לישראל דיש להם על מה שיסמוכו כמ"ש, עכ"ל. ועיין להגאון חיד"א ז"ל בטוב עין, בהגהותיו לאו"ח, סימן קיב, מה שכתב על אותם שנוהגים לומר פיוטים הללו תוך שלש ראשונות, ע"ש. עכ"ל.

ובשו"ת מים חיים [משאש] או"ח סימן קנ"ז אוסר להפסיק בפיוטים וכתב כמה טעמים. א. שכיום מוסיפים בפיוטים סלסולים שאינם מעניין הפיוט ויש בזה חשש של הפסק. ב. שנמשכת מזה שיחה בטלה. ג. שנמשך מזה טורח ציבור. ד. שהעיקר נעשה טפל. ה. שהרבה פעמים מאחרים בגלל זה עד חצות ומבטלין ענין עונג שבת.

והגאון רבי שלום משאש כתב תשובה בזה בשמש ומגן ח"א סימן מא, וע"ע שמש ומגן ח"א או"ח סימן מ"א, ח"ג או"ח סימן כ"ז, סימן נ"ט אות א', סימן ס"ג אות ז', סימן פ"א וסימן פ"ה אותיות ח', ט', י"ב וי"ג, ח"ד או"ח סימן י"ח אות ו' ואות ח' וסימן פ"ה אות ב'. וכתב שלמנהג מרוקו מותר להפסיק בפיוטין ואין לחוש לזה. וכן הגאון רבי אברהם יצחקי העיד על עדת המערביים שהיה בניהם כמה וכמה גדולי תורה והיו מפסיקים לפיוטים ולא היה פוצה פה ומצפצף. ובספר ילקוט שמש ז"ל כתב וז"ל נהגו לומר בתפילת ימים נוראים קודם חזרת הש"ץ את פיוט "ה' שמעתי שמעך יראתי", וה"ה לענין אמירת "ובכן נקדישך מלך" קודם הקדושה. וכן מותר לומר בשבת זכור את הפיוט "מי כמוך" לפני "ישתבח" לאחר המילים "כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך", וכן מותר לומר בשבת שירה ובשביעי של פסח את הפיוט "השירה כשירת משה" לפני שירת הים, ולאחריה "ותקח מרים הנביאה", וכן מותר בחגים לומר פיוטיים לפני "נשמת" ולפני קדיש, וכן מותר לומר פיוטים לכבוד חתן וכלה או חתן בר מצוה או ברית מילה קודם "נשמת", ואין לשנות. ומ"מ יעמידו מנהג חק בדרכי נעם ובלא מחלוקת. ועוד כתב שם שכך מנהג מרוקו והוא משובח ומפואר ואין לשנותו, שכן כאשר הפיוטים נאמרים במקומם מעוררים הם את הלבבות, מה שאין כן כשאומרים אותם אחרי התפילה אין מכוונים בהם משום שכבר גמרו את חובת התפילה, וחושבים שפיוטים אלו הם דבר טפל בעלמא.

עוב"ש שמותר לקרוא פיוטים בתוך פסוקי דזימרה כמנהג מרוקו. וז"ל שם כתבתי לקיים המנהג וציינתי לדברי הגאון משפטי עזריאל מה שהקפיד על ענין שינוי המנהגים בפיוטים וכו'. ועיין בספר יחיה דעת להרשל"צ ח"ב סימן מ"ב שהמנהג ממנהג שנהגו לומר פיוטים וקורבין הוא עובר על לא תשיג גבול עולם ועונשו עונש מיתה. ובשו"ת מן השמים על מנהג שאומרים פיוטים וקורבין ביו"ט באמצע ג' ברכות, והשיבו לו שנכון לעשות כן, עי"ש. והגאון רבי אברהם יצחקי העיד על עדת המערביים בירושלים שהיו מפסיקים בפיוטים, ואפילו שהיו שם גאוני עולם הגאונים רבי דוד בן שמעון ורבי רפאל אהרן בנו ורבי אליעזר בן טובי ועוד. ובכל אופן היו מפסיקין ולא ערער עליהם אדם מעולם ועיין שו"ת ר"י מיגאש סימן ז.

והנה מר"ן בשו"ע סימן סח סעיף א כתב וז"ל: יש מקומות שמפסיקים בברכות קריאת שמע לומר פיוטים ונכון למונעם מלאומרים עכ"ל. ואכן מנהגנו שלא להפסיק בברכות קריאת שמע אלא קודם "נשמת" וקודם הקדושה וקודם החזרה, וודאי שאינם דומים מקומות אלו שאנו נוהגים להפסיק בהם בברכות קריאת שמע, ובפרט דגם בברכות קריאת שמע לא כתב מר"ן בלשון איסור אלא רק "ונכון למנוע" וכו'.

ובשו"ת והשיב משה לרבי משה מלכה (או"ח סימן ב) וז"ל למע' הרה"ג מעוז"מ הגאון המפורסם, אב"ד מקודש כמוהר"ר יוסף שרביט שליט"א רב ראשי ואב"ד בעי"ת אשקלון יע"א ר.מ.ג. הנני לאשר בתודה ובברכה קבלת ספרו הבהיר אורחות יושר, ח"ב וכו' והנני להעיר את מעכ"ת על ענין הפיוטים לפני נשמת וקדיש, אשר הפליא והגדיל להביא כל מה שנאמר מפי סופרים וספרים וכו', אך איני יודע משום מה התעלם מעכ"ת ממנהגם של יהודי מרוקו, במיוחד בעי"ת פאס, אשר היתה עיר גדולה של חכמים ושל סופרים אדירים ורבנים גדולים, ואשר בתוכה גדל ונתחנך, וידע על גדולתם וקדושתם של רבניה, והם היו נוהגים לשיר ולפייט לפני נשמת ולפני קדיש בשמחות של חתן וכלה, בריתות מילה ובר מצוה, ולא היה פוצה פה ומצפצף, האם ח"ו קטלי קני באגמא נינהו? ולבי, אומר לי שהחשש הזה נבע משיטת הקבלה הרואה בתפלה סדר לארבע עולמות באבי"ע, ואין להפסיק ביניהם, ואנן יד עניי אנן ואין לנו יד ושם בחכמה זאת, וכל רבני מרוקו, לא אמצו לעצמם חכמה זו כידוע, פרט ליחידים ולכן לא היו חוששין לזה. הלא תראה מש"ך הגאון בעל כרם חמר [אנקאווה] ח"ב סימן ל', בשם הרה"ג ה"ה הרב אברהם הכהן יצחקי ז"ל מעיר תונס ז"ל שם: והן עוד היום בירושלים עי"ה"ק, שהקהל המערביים כאשר נתרבו בנו בהכנס"ס ועושים פזמונים תוך התפלה כמנהג עריהם ולא ערער שום אדם עליהם וכו' עכ"ל. מכאן אתה למד שמנהגינו לומר את הכל במקום שנתקנו. ע"ש.

ובשו"ת יחזה דעת להגר"י חזן ח"א סימן י' והוא מתיר להפסיק וז"ל שאלה, אם מותר להפסיק בפיוטים בין ברוך שאמר לישתבח, וכפי שנהגו בחגים ובשמחות שאומרים פיוטים לפני נשמת ובתוך נשמת, וכן בראש השנה וביום כיפור שנהגו לומר כמה פזמונים לפני נשמת וגם בין ישתבח ליוצר, אם זה לא חשיב הפסק. תשובה. התוס' ברכות י"א א' ד"ה אחת כתבו, שלפעמים מאריכים בברכת השכיבנו בתוספת כמו אור יום הנף. וכ"כ רבינו יונה בסוף פ"ק דברכות בשם ר"ת שנהגו בכמה מקומות לומר פיוטים בהשכיבנו. ומשום כך פירש אחת ארוכה ואחת קצרה (שם במשנה י"א ב'), שאם ירצה יאריך בה ואם ירצה יקצר בה (הלא כפירש"י שם), והביא ראיה לדבריו מדברי הגמ' (ברכות י"ד ב') אמר אני ד' אלקיכם וכו'. ומקום שאמרו להאריך אינו רשאי לקצר ומקום שאמרו לקצר אינו רשאי להאריך (במשנה שם), ר"ל שלא יעשה מהארוכות קצרות ומהקצרות לא יעשה ארוכות, כגון ברכת קידוש והבדלה שהן ארוכות לא יקצר ממטבע שלהן כלום שאם כן לא יצטרך לחתום בהן, וברכות קצרות כגון בורא פרי הגפן וכיו"ב לא יאריך אותן להוסיף עליהן ולעשותן ארוכות, שא"כ יצטרך לחתום בהם, וזה אינו רשאי לעשות וכדברי המשנה שם בסמוך, לחתום אינו רשאי שלא לחתום ושלא לחתום אינו רשאי לחתום.

עוד כתב שם והרשב"א ז"ל בחידושי ברכות שם ובדף מ' כתב שבנוסח הברכה יכול להרבות או למעט, דחכמים לא תקנו לנו נוסח כל ברכה וברכה במילות מנויות לא פחות ולא יותר, ובהיא דאמרו דיכול להוסיף בכל אחת מ"ח ברכות מעין הברכה ככל מה שהוא רוצה, וכהוא דנקט כסא דחמרא וקסבר דשיכרא ("ב א') דאפילו אמר שהכל נהיה בדברו בורא פרי הגפן יצא, אע"פ שברכות שמונה עשרה וברכת הפירות הן קצרות והאריכן, וכן מהא דבנימין רעיא (מ' ב') דבירך בריך רחמנא מריה דהאי פיתא דיצא אע"פ דברכת הון היא ארוכה וקיצרה, ומשמע שם דאפי' לכתחילה, הרי דיכול להאריך ולקצר בברכות איך שהן, ומה שאמרו מקום שאמרו להאריך וכו' איירי בפתיחה וחתימה דוקא, שאינו יכול שלא לפתוח ושלא לחתום במקום שאמרו לפתוח ולחתום, ושאינו יכול לחתום או לפתוח במקום שאמרו שלא לפתוח או שלא לחתום, דברכה ארוכה היא שפותחת וחותמת בברוך, וקצרה היא שפותחת ואינה חותמת או שחותמת ואינה פותחת, וסיים ולעולם אין הקפדה בריבוי לשון הברכות ותשבחות באמצע ברכות ומיעוטן, ועל כן נהגו בבתי כנסיות להאריך בתשבחות באמצע ברכות וכן באמצע ראשונות ואחרונות בר"ה וביה"כ לומר זכרנו ומי כמוך.

עוד כתב שם וכ"כ הראב"ד ז"ל הביאו דבריו השלטי גיבורים בפ"ק דברכות (ה' ע"ב בדפי הרי"ף) והטור ז"ל סימן ס"ח, דלהרבות ולמעט באמצע ברכה אין קפידא, ולפיכך נהגו להוסיף פיוטים במאורות ובאהבה ובווללות (סג של פיוטים ע"י פסחים קט"ז ב' תוס' ד"ה ונאמר).

עוד כתב שם וכן ראיתי להשבלי לקט ענין תפילה סימן כ"ח שכתב בשם רבינו גרשום זצ"ל בשם רב כהן צדק שנשאל אם מותר לומר קרובין בתוך התפילה בחגים ובמועדים ובר"ה ויוה"כ והשיב דמותר, דלא אמר רב יהודה לעולם אל ישאל אדם צרכיו לא בשלש ראשונות וכו', אלא בצרכי יחיד, אבל בצרכי ציבור מותר כגון זכרנו ומי כמוך, וכ"כ בשם רב נטורנאי גאון זצ"ל שאומרים פיוטים באבות וגבורות ובכל תפילה ותפילה של רגל ורגל מעניינו, ומרבים בו דברי אגדה וכו' ועיקר שאומרים בכל ברכה וברכה מעין פתיחתה וחתמתה, ובאמצע אומרים דברי אגדה ושבח של הקב"ה. וכן פייטו הפייטנים הראשונים שהיו חכמים גדולים כמו רבי ינאי רבי אלעזר בר' קליר, ורבינו קלונימוס ור' משולם בנו. וכתב שכ"כ רבי בנימין אחיו ז"ל, שכדאי הוא רבי אלעזר הקליר לסמוך עליו, שכתב עליו ר"ת ז"ל (חגיגה י"ג א' ד"ה ורגלי החיות) כי רוב דבריו ע"פ תלמוד ארץ ישראל וחולק על תלמודינו. ובימיו היו מקדשים ע"פ הראיה, ונראה שהוא ר' אלעזר בר' שמעון ז"ל. וכן פסקו בעל הלכות גדולות ורבינו חננאל זצ"ל דצרכי רבים של כל ישראל שרי אפילו בג' ראשונות ואחרונות. וכ"כ ר' יוסף טוב עלם ור' אליהו הזקן דמצוה מן המובחר לומר הקרובות ועל ידם אדם מכוין לבו לשמים, וכ"כ גאוני לותיר, ורבי שמעון הגדול, וגם עוד כתב שם רבינו סעדיה שמפיו אנו חיים שמסר לנו סוד העיבור פירש שמצוה ומותר.

אולם ראינו להרמב"ם ז"ל בהל' ברכות פ"א הל' ה' שכתב וזה לישנו ונוסח כל הברכות עזרא ובית דינו תיקנום, ואין ראוי לשנותם ולא להוסיף על אחת מהן ולא לגרוע ממנה, כלומר שאסור להוסיף בנוסח הברכה

או לגרוע בו, וכ"כ בפ"א מהל' קריאת שמע הל' ז' וזה לשונו ברכות אלו עם שאר ברכות הערוכות בפי כל ישראל עזרא הסופר ובית דינו תיקנום, ואין אדם רשאי לפחות מהן ולא להוסיף עליהן, (אמנם היה אפשר לפרש דהאיסור הוא להוסיף ברכה או לגרוע ברכה ממה שקבעו הם, אבל ממש"כ בפ"א דברכות אי אפשר לפרש כך).

עוד כתב שם וראיתי להחנינך ז"ל מצוה ת"ל שכתב וזה לשונו ואין ראוי להוסיף או לגרוע בנוסח שלהן. וכן ראיתי לרבינו בעל הטור ז"ל בסי' ס"ח שכתב בשם הרמ"ה שנשאל אם מותר לומר קרוב"ץ (ר"ת קול רנה וישועה באהלי צדיקים, ב"י שם) בברכות שמע, והשיב שאסור להפסיק, שבפירוש אמרו שאינו רשאי לקצר ולהאריך, וכן אמרו כל המשנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות אינו אלא טועה ולא יצא ידי חובתו. וסיים עלה וזה לשונו אמנם נוהגים בכל המקומות לומר בהם קרוב"ץ, וגם הראשונים שתקנום היו גדולי עולם וכו' ומ"מ טוב יפה הדבר לבטלם למי שאפשר, כי היא סיבה להפסיק בשיחה בטלה ודברי הבאי.

עוד כתב שם וכן פסק מרן ז"ל בסי' ס"ח וזה לשונו, יש מקומות שמפסיקים בברכות קריאת שמע לומר פיוטים, ונכון למנוע מלאומרם משום דהוי הפסק. וכ"כ בסי' ק"ב סעי' ב' וזה לשונו, אין לומר פיוטים ולא קרוב"ץ בתפילה. וכ"כ בסי' תקס"ו סעי' ד' וזה לשונו נוהגים להרבות סליחות בברכת סלח לנו, ויש שאין נוהגים לומר סליחות עד אחר סיום י"ח ברכות, וכן הנהיגו הקדמונים בא"י, והוא המנהג הנכון. אבל הרמ"א ז"ל בסי' ס"ח פסק כסברת הסוברים דלא הוי הפסק, וכתב וכן נוהגים לאומרם, ומ"מ סיים והמיקל ואינו אומרם לא הפסיד.

עוד כתב שם ועתה ראינו שלא נחלקו הפוסקים אי הוי הפסק או לא אלא בברכות עצמן, אבל בתוך פסוקי דזמרה בין ברוך שאמר לישתבח נראה דלכו"ע לא הוי הפסק, דאין בזה לא משום חשש הארכה בברכות ולא שינוי במטבע שטבעו בהן חכמים. אלא דראיתי להשו"ר כנסת הגדולה סימן תקס"ו הגהות הטור אות ג' הביא דבריו ארץ חיים סימן ס"ח, שכתב וזה לשונו לא מצאנו ידינו ורגלינו בפיוטים שאנו מוסיפים בחגים ובמועדים ר"ה ויו"כ ובשמחת חתן וכלה ושבע הבן בין ברוך שאמר לנשמת ובין נשמת ליוצר, וכבר ראיתי מן המהדרין שלא היו אומרים אותם הפיוטים בר"ה ויו"כ מטעם הפסק, וכן שמעתי שהרב מהר"ד אגוזי ז"ל לא היה אומר ביו"כ בחזרת התפילות והמוסף סדר קדושה לר"י הלוי ז"ל אלא היה מדלג, אבל מנהג פשוט לאומרם, ע"כ. וכ"כ הגאון חיד"א ז"ל בס' טוב עין סימן י"ח הביא דבריו הגאון ארץ חיים ז"ל שם כי יפה עשו הקהילות שביטלו לומר בשבת זכור הפיוט מי כמוך למהר"י הלוי בתוך נשמת, דהא כתבו האחרונים באו"ח סימן ס"ו דאף לברוך הוא וברוך שמו אין להפסיק בתוך פסוקי דזמרה.

עוד כתב שם ולענ"ד צ"ע דכל כך פשיטא ליה להגאון השו"ר כנסת הגדולה ז"ל שאסור להפסיק בפיוטים בין ברוך שאמר לישתבח עד שאמר לא מצאנו ידינו ורגלינו, והלא דעת רבים וגדולים להתיר ואפי' באמצע ברכות דקריאת שמע ושל תפילה ואין בזה שום הפסק, ולדעת הרבה מן הפוסקים מנהג כשר הוא, וגם מרן ז"ל לא כתב אלא דנכון למנוע מלאומרם, וזה דוקא בברכות של קריאת שמע עצמן אבל בין ברוך שאמר לישתבח לא אמר על זה כלום, ומשמע שאין בזה שום חשש של הפסק בכלל. ומש"כ שמהר"ד אגוזי ז"ל לא היה אומר סדר קדושה של מהר"י הלוי שאני התם שהפסק הוא בתוך הברכות של תפילה.

עוד כתב שם גם מש"כ הגאון חיד"א ז"ל דהא כתבו האחרונים דגם לברוך הוא וברוך שמו אין להפסיק, לענ"ד יש לחלק דשאני ברוך הוא וברוך שמו שמפסיקים בה בתוך הענין ולפעמים אין לזה שום קשר עם הענין בכלל, משא"כ אם הפסיק בענין שלם בין הענינים דנראה שאין בזה שום הפסק, דא"כ תיקשי לכל הנהו גאוני עולם שהתירו לאומרם אפילו באמצע הברכות עצמן. מ"מ הואיל והדבר יצא מפי קדושי עליון טוב לחוש לדבריהם כל כמה שאפשר, וגם מטעם שהזכיר הטור ז"ל שעל ידי כך באים לשיחה בטילה ודברי הבאי, וגם כי לפעמים נמצאים פייטנים בלתי הגונים ושרים שירים שאינם מצרכי ציבור וגם לא דברי שבח והודאה ח"ו, ודבר זה פשוט וברור שהוא אסור בהחלט, ואולי שזהו טעמם של הרבנים הנ"ל שכתבו שאין לאומרם.

עוד כתב שם אך היות וכבר נתפשט המנהג אצלם לאומרם וקשה להם לבטל מנהגם, אין למחות בידם שיש להם על מי ועל מה לסמוך, ובפרט הפזמונים שנהגו לאומרם בר"ה ויוה"כ לפני נשמת ויוצר, שיש בהם דברי

בקשות לכל כללות ישראל, ריצויים והשתפכות הנפש, גדולת הבורא יתברך ודברי שבח והודאה, פשוט שאין לבטלם מאחר שכבר נתפשט מנהג זה בין הקהילות שנהגו לאומרם וחזרו להיות חלק מהתפילה, וכל הקהל כאחד אומרים אותם ואין לחוש בזה להפסק בשיחה בטלה ולדברי הבאי ח"ו.

עוד כתב שם ועיי' להרדב"ו ז"ל ח"ג סימן תקל"ב (תתקס"ז) שנשאל מהי דעתו במה שיש מקצת חכמים שביטלו מלומר את הקדושות ביוה"כ שסדרו הראשונים בסדר קדושה. והשיב לא יפה עשו שביטלו דבר קדוש כזה ואין שומעין להם, דהא קרובין ופיוטים שהם צרכי רבים התירו לומר אפילו בשלש ראשונות, וכ"כ רבינו יעקב בשם כה"ג ור"י ור"ת ז"ל, וכ"כ ר"ח ורבינו האי גאון והראב"ד ז"ל, וכן הסכימו רבינו יוסף טוב עלם ורבינו אליהו הזקן והקליר שהיה מקרית ספר והיה תנא ועליו יש לסמוך, וכן נהגו כל הגאונים וכו', וגדולה מזו כתב כי אפילו לדעת החולקים עד כאן לא פליגי אלא בקרובין ושבתים ופיוטים וכיו"ב, שאע"פ שהם שבח הבורא או כבוד היום אינם מסגנון הברכה, אבל הקדושות שחיברו הראשונים לא חלק עליהם אדם וכו', ולא שמענו מעולם מי שערער על זה, שהרי הכל ענין קדושה ומה לי קצרה ומה לי ארוכה וכו'.

עוד כתב שם תדע דאיכא קדושה אריכתא נקדישך ואיכא קצרה נקדש את שמך, וכן בקדושת כתר. וכן בברכת השנים יש מברכים ברך עלינו ויש מברכים ברכנו ולא ראינו מי שמיחה בהם. ואף בנידון דידן נמי כיון שכל מה שסידרו לומר בקדושת יוה"כ היא מענין סדר שמקדשים עליונים ותחתונים וגדולת שמו יתברך אין כאן הפסק ותוספת אלא קדושה אריכתא, והלא מחבריהם היו אנשים גדולים בחכמה, כמו הר"ר אברהם בן עזרא, וכהר"ר שלמה בן גבירול, וכהר"ר יהודה הלוי זצ"ל, והם היו אנדולסיים ובזמנו של הר"ר יוסף אבן מיגאש זצ"ל, וכמה גאוני עולם באו אחריהם ושמעו הקדושות ולא מיחו בידם מפני שהיו חכמי אמת, ודברים קדושים כאלה אין לבטל אותם, וע"ע שם שהאריך להביא ראיות שאין לבטל שום מנהג, וכ"ש מנהג כזה שהוא לתת כבוד לשמו להקדישו ולהעריצו וכו', כי אפילו החולקים יודו בזה.

עוד כתב שם מדברי הרדב"ו ז"ל אלה נלמד דה"ה לשאר הפזמונים שנהגו לאומרם קודם נשמת והיוצר שאין לבטלם מאותם הטעמים עצמם, אם מצד מחבריהם שהם הם אותם המחברים עצמם, ואם מצד התוכן שלהם שכולו אומר כבוד וקדושה והערצה להבורא ית"ש, אהבתו ויראתו, גדולת וקדושת צבאות מלאכיו ומחנות מרכבתו, ערגת הנפש ושאיפתה ליוצרה, כניעת היצור ושפלותו, חרדתו מאימת הדין והדיין, תשובה וצעקה וכו', נוסף לזה שאין בהם שום חשש הארכה ושינוי במטבע הברכות, שאין אומרים אותם באמצע הברכות עצמם אלא בין ברוך שאמר לישתבח.

ולמסקנא כתב הגר"י חזן ז"ל העולה מכל האמור, טוב שלא לומר שום פיוטים משיתחיל ברוך שאמר עד אחרי תפילת שמונה עשרה, ובמקום שנהגו לומר פיוטים קודם נשמת ובתוך נשמת וקשה לבטל מנהגם אין למחות בידם, כי יש להם על מה שיסמוכו, אך שיהיה שלא לומר רק פיוטים שיש בהם דברי שבח וכבוד להשי"ת או דברי בקשה לרבים או מעניינא דיומא, וכן שיהיה שלא להפסיק ח"ו בשיחה בטלה וכדומה. הפזמונים שאומרים ב"ה ויה"כ לפני נשמת ולפני ברכות קריאת שמע, ונ"ש סדר הקדושה של מוהר"י הלוי אין לבטל מנהגם במקום שכבר נהגו, כי מנהג כשר ויפה הוא עכ"ל.

ועיינן מש"כ ח"ג סימן ג, ועיינן יחזה דעת חזן ח"ג מנהגי מארוקו סעיף ח'.

ובשו"ת דברות אליהו לרבי אליהו אברגיל ח"ז סימן א וז"ל (א) הנה פסק מרן בשו"ע או"ח סימן ס"א סעיף א וז"ל יש מקומות שמפסיקים בברכות קריאת שמע לומר פיוטים. ונכון למונעם מלאומרם עכ"ל מבואר מדברי מרן שני דברים. (א) לא אמרה בלשון איסור. אלא נכון למונעם. (ב) מרן איירי שהפסקה בפיוטים הוא בברכות קריאת שמע. אבל קודם הברכות לפני נשמת כל חי לזה לא מנע מרן השו"ע, ודו"ק.

עוד כתב שם ועיינן נבוא למקור הלכה זו הוא הרא"ש ברכות לד. שכתב ששרי לשאול צרכי ציבור בשמו"ע, וע"כ ר"א קליר יסד הקרוב"ץ ומפני כך נהגו ב"ה לומר זכרנו ומי כמוך וקרוב"ץ אולם בשו"ת "פאר הדור" להרמב"ם סימן ס"ב נשאל אם המתפלל יכול להפסיק בין הברכות שלפני קריאת שמע או אחריה בפיוטים

ויהיה זה כמו שאלת שלום, השיב ז"ל אין ראוי להפסיק בשום דבר והעוסק במצוה אינו ראוי לפסוק לדבר אחר ולהפסיק בין הדבקים, ע"כ.

וכן פסק הטור סימן מ"ח דראוי שלא להפסיק, ומרן השו"ע דפסק דיש להימנע הוא כהרמב"ם והטור. והיינו בברכות של קריאת שמע או שמו"ע, אבל בפסקי דומרה נראה דאין למנוע, שכן כתב מרן החיד"א בשו"ת טוב עין סימן ח"י אות ל"ה וז"ל מרן והטור לא דברו אלא בפיוטים המפסיקין בברכות קר"ש, אבל פיוט מי כמוך שהתקין רבינו יהודה הלוי לשבת זכור לומר אותו בנשמת כל חי אינו יודע מה מצאו בו עוול חדשים מקרוב באו לשנות המנהג ולזמר אותו חוץ למקומו אחר חזרת התפלה, וק"ק אמשטרדם ושאר קהילות גדולות לא אבו שמוע לשנות מנהגם ואומרים אותו תוך נשמת כל חי וישר כחם. והיינו הואיל ופסד"ז הם שבח רשאי להפסיק בו בפיוטים שהם שבח ג"כ כן כתב בשם מהר"ד קורניאלדי אבל החיד"א עצמו שם כתב דאין להוסיף פיוטים באמצע פסקי דומרה, עיין שם.

עוד כתב שם אולם בשו"ת הרשב"א סימן תס"ט נשאל במנהג לומר פיוטין לכבוד חתן או לכבוד ברית מילה. קודם ברוך שאמר ולאחריו ובין יוצר ואהבה, והשיב המנהג פשוט לאומרים ברוב המקומות. וסומכין על מה שיסד הקליר פיוטין ליוצר וכו' והנח להם לישראל לנהוג כמו שנהגו כמו שאמרו במגילה ובירושלמי צא ולמד ממה שצבור נוהג, ע"כ. וכן כתב בשו"ת הרדב"ז סימן תתקס"ז (תקלב). דנשאל מהי דעתו במה שיש מקצת חכמים שבטלו הקדושות ביום הכפורים שסדרו הראשונים בסדר קדושה. והשיב לא יפה עשו שיבטלו דבר קדוש כזה ואין שומעין להם דהא קרובין פיוטים שהם צרכי רבים התירו לזמר אפילו בשלוש ראשונות וכ"כ רבינו יעקב בשם כה"ג ור"י ור"ת וכ"כ רבינו חננאל. ורבינו האי גאון והראב"ד וכן הסכימו רבינו אליהו טוב עלם. ורבינו אליהו הזקן והקליר. והיה תנא ועליו יש לסמוך וכן נהגו כל הגאונים וכו' בני"ד כיון שכל מה שסידרו לומר בקדושת יוה"כ הוא מענין סדר שמקדשים עליונים ותחתונים וגדולת שמו יתברך אין כאן הפסק אלא קדושה אריכתא. והלא מחבריהם היו אנשים גדולים בחכמה, כמו הרב אברהם בן עזרא. וכה"ר שלמה בן גבירול וכמוה"ר יהודה הלוי זצ"ל והם היו אנדלוסיים. ובזמנו של הר"י יוסף אבן מיגאש זצ"ל וכמה גאוני עולם באו אחריהם ושמעו הקדושות ולא מחו בידם. מפני שהיו חכמי אמת ודברים קדושים כאלה אין לבטל אותם עיין שם אריכות גדולה שדיבר בחומרא רבה על המעייזים לבטל המנהגים. וא"כ ה"ה בנדון דידן הפזמונים שנהגו לומר לפני נשמת דאין לבטלם שהרי איירי באותם מחברים עצמם שהזכרו לעיל. וגם מצד תוכנן שהם כבוד וקלוסין להקב"ה וגם אין אומרים אותם בתוך הברכות אלא קודם נשמת ועיין בשו"ת יחזקאל דעת חלק א סימן י' לגאון הרב יצחק חזן זצ"ל ובחלק א. סימן י' בזה עוד.

עוד כתב שם וכן פסק רבינו הגדול השמ"ש יצא הגר"ש משאש זצ"ל בשו"ת שמש ומגן ח"א או"ח סימן מ"א ובחלק ג' חאו"ח סימן כ"ו. ובסימן נ"ט וז"ל אם כל הקהל או רובו מרוקאי אזי תשארו במנהג מרוקו שהוא משובב ומפואר לומר כל דבר במקומו. ולכן פוסק דמותר לומר בראש השנה ויום הכפורים הפיוטים הנאמרים קודם נשמת וקודם יוצר, וכן מותר לש"ץ לומר בתפילת ימים (הנוראים) את הפיוט ה' שמעתי שמעך קודם החזרה. וכן אמירת ובכן נקדישך מלך קודם הקדושה. וכן הפיוט מי כמוך לפני ישתבח לאחר כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך. וכן הפיוט אשירה כשירת משה לפני אז ישיר בפרשת בשלח ובשביעי של פסח וכן פיוטים בשבתות וימים טובים לפני נשמת וכן פיוטים לכל שמחה כמו חתן וכלה ובר מצוה או ברית מילה קודם נשמת ואין לשנות עיין שם.

עוד כתב שם הרי מבוואר דאפילו מרן שהחמיר אין זה אלא בשמו"ע או בברכות דק"ש ורק בלשון נכון ולא בלשון איסור, אבל בפסקי דומרה גם מרן יודה דאין למנוע, ובמיוחד כאשר המנהג הוא להקל כדפסקו רבנן ונהגו כן. (ועיין עוד בשו"ת דרכי דוד [כליפא] או"ח סימן מ"ו).

ובספר דברי שלום ואמת עמוד 118 (ועיין מאמר ב' בח"א) וז"ל בספר ילקוט יוסף (ח"א, עמ' ע"ז, סעיף כ"ט) כתב המחבר נגד אמירת פיוטים בתוך הזמירות, לפני ישתבח. ומנהגנו לומר פיוטים כגון פיוט 'מי כמוך' של ר' יהודה הלוי בשבת זכור, באמצע נשמת כל חי, אחרי כל עצמותי תאמרנה ה' מי כמוך, וכן לומר פיוט 'אשירה כשירת משה' לפני 'אז ישיר' בשבת בשלח, וכן לומר בראש השנה וביום הכפורים את הפיוטים

שנמצאים במחזורים לפני 'נשמת' כגון 'שואף כמו עבד', 'אלהי אל תדינני כמעלי' וכו'. וכתב שם ז"ל ראה "דברי שלום ואמת" (כרך א', עמ' 47, 118-119, 156). וכתב שם בעמ' 47: "מרן בסי"ח אוסר לומר פיוטים בתוך היוצר ובתוך העמידה, אך הוא לא אסר לומר פיוטים בתוך הזמירות. לכן מנהג צפ"א הוא כדעת מרן". עכשיו גילינו תנא המסייע לנו. ר' דוד קוריןאלדי ע"ה כתב בהגהותיו לשו"ע (סימן ס"א) דמרן ז"ל "לא דיבר אלא בפיוטים שמפסיקים בברכות קריאת שמע, אבל פיוט מי כמוך שתקן ר' יהודה הלוי ז"ל לומר אותו בנשמת, איני יודע מה מצאו בו עול וכו' ובעיר אמשטרדם ושאר קהלות גדולות לא אבו שמוע לשנות מנהגם ואומרים אותו תוך נשמת כל חי וישר כחס".

ובח"ב עמוד 30 כתב הדבשלמ"א ז"ל אמירת פיוטים בתוך התפלה הבה נביא דוגמה ממנהג שעורר התנגדות עזה בזמן הראשונים. בספרד ובאשכנז נהגו להכניס פיוטים בתוך ברכות ק"ש ובתוך חזרת הש"ץ של תפילת י"ח. הפיוטים שנאמרו ב"יוצר המאורות" נקראו "יוצרות" או "מאורות", אלו שנאמרו לפני "והאופנים" נקראו "אופנים", אלה שנאמרו אחרי "ואין לנו עוד אלהים זולתך סלה" נקראו "זולתות", ואלה שנאמרו לפני הקדושה נקראו "קדושות". כל הפיוטים נקראו בשם הכללי "קרובות", ריבוי של "קרובה" (כנראה בגלל שאמר אותם ש"ץ, וש"ץ בלשון חז"ל "קרב" אל התיבה). בצרפתית עתיקה הריבוי היה עם הסימט es, ולכן נוצרה המלה "קרובין" (בר"ת "קול רנה וישועה באהלי צדיקים", ראה ב"י אר"ח סימן סח, ד"ה בענין). יש פיוטים שחברו כבר בא"י ע"י ר' אלעזר הקליר וחבריו, ועוד הרבה מהם חוברו בספרד ובאשכנז.

עוד כתב שם ובכך מחלוקת גדולה זעזעה את עולם הראשונים האם מותר או אסור לומר פיוטים אלו, האם זה חשוב הפסק או לא. ר' יהודה אלברצלוני בספרו ספר העתים (סימן קע"א) מתנגד לכל הוספת הפיוטים, כולל הפיוט "הכל יודוך" שאומרים בשבת, והוא מיעץ לומר את "הכל יודוך" לפני ברכת "יוצר אור", כדי שלא לשנות מטבע שטבעו חכמים. הוא אומר שאת כל הפיוטים הכניסו בשעת השמד שיאמרו אותם במקום לימוד התורה. פיוטים אלה הכילו הלכות. הגויים אסרו את לימוד התורה אך לא אסרו את התפילה. הטור אר"ח בסימן ס"ח מביא את תשובת הרמ"ה שבה הוא מתנגד לאמירת הקרובין. לפני כן תמך ר"ת במנהגנו. והטור מוסיף: "אמנם נוהגין בכל המקומות לומר בהם קרובין". וגם הראשונים אשר תקנום היו גדולי עולם כמו רבי אלעזר הקליר וחבריו, וכן כתב הראב"ד למעט או להרבות באמצע הברכה אין קפידא, לפיכך נהגו להוסיף פיוטין במאורות ובאהבה וזולתות". אך מסיים הטור: "ומ"מ טוב ויפה הדבר לבטלה למי שאפשר כי היא סיבה להפסיק בשיחה בטלה ברברי הבאי, גם פירוש ר"ת שפירש לקיים המנהג לא ישר בעיני א"א ז"ל. בעל ב"ח כותב על דברי הטור האלה: אבל חלילה לנו לשמוע ולקבל דברי רבינו בזה, ואחד היו בזמנינו שהתחיל לבטל מאמר קרובין בקהלו ולא הוציא שנתו, וכ"כ שבלי הלקט ז"ל אבל רב עמרם ורב כהן צדק ורב פלטי גאון (שלתם מחשובי הגאונים) הרב רבינו יונה ורבינו קלונימוס ור' יוסף טוב עלם ורבינו שמעון הגדול ורבינו סעדיה גאון וכל גאוני לות"ד כתבו כולם שיש לומר פיוטים, וכ"כ בהגהת אשיר"י מא"ו בפ"ק דברכות ז"ל וכבר נחלקו ר' יוסף טוב עלם ורבינו אליהו ועלתה בידם דמותר ומצוה מן המובחר". ע"כ.

עוד כתב שם בעל שדי חמד (ח"ד, דף 273 עמ' ב) כותב בנידון: "ואף במנהג שצווחו עליו גדולי ישראל, אם המנהג גם כן נתיסד על פי גדולי ישראל אין לבטלו, כמו שמתבאר מדברי מרן הבית חדש בסימן ס"ח על מה שכתב רבינו הטור דטוב ויפה לבטל קריאת הקרובין וכו' והרב שמש צדקה בא"ח סוף סימן ד הביא דברי הבית חדש הנ"ל וסיים ואם אין זכרוני כוזב, כמדומה לי שמהר"ל הצדיק עליו דין מיום שמתה בתו על ששינה ניגון סליחה אחת ביום כיפור בהיותו שליח צבור".

ובספר מגן אבות (לבהר) סימן תקפא ז"ל שם: אומרים הפיוט "ה' שמעתי שמעך" בין תפלת לחש של שחרית לחזרת הש"ץ ובמוסף אומר "אוהילה". וכתב שם ז"ל כן המנהג הפשוט אצל כל בני ספרד לומר פיוטים בין תפילת לחש לחזרת הש"ץ, ולא כהזבחי צדק (ח"ג סימן קנ) שפסק שאין להפסיק כלל בין העמידה לחזרה בשום פיוט. והסכים עימו בנהר מצרים (הל' ר"ה), וגם הוא הביא שמנהג ירושלים להפסיק שם ולאומרו. ונהרא נהרא ופשטיה. (מה שיותר נפוץ שנוהגים לומר פיוטים בשחרית מבמוסף יתכן שהוא מפני שבמוסף תוקעים בשופר כשמו"ע ולכתחילה יש למעט ההפסק ככל שאפשר).

עייני ברית שלום לרבי פנחס טולידנו אב"ד לונדון או"ח סימן ו. וז"ל מהמנהגים שנהגו בהם אבותינו הקדמונים חסידים ואנשי מעשה. ועל כיוצא בזה אמרו חז"ל הנח להם לישראל וכו' ע"ש. צא תאמר לו, שמענה ואתה דע לך, מה שכתב רבינו אליהו מזרחי בשו"ת הרא"ם (סימן טז), שדוקא מנהג שהוקבע על פי חכמים יש עליו תורת מנהג, ואין להסתפק ולומר שמא מנהג זה הוקבע על פי חכמים שתקנו כי זה אינו, שאם כן היינו שומעים דבר זה מפי השמועה ואנו לא שמענו ולא קבלנו דבר זה מאבותינו מעולם וכו'. והביאו הגאון מהר"י קאשטרו בשו"ת אהלי יעקב (סימן ו). והגאון הראשון לציון רבי יוסף חזן בעל חקרי לב, בתשובתו שהובאה בשו"ת סמיכה לחיים (חלק יו"ד סימן ד) כתב, שאין מנהג מועיל בדבר שיש בו מחלוקת פוסקים, אלא אם כן ידענו שנתפשט המנהג מזמן רבותינו הקדמונים, שהיה בידם כח להכריע במחלוקת הפוסקים, אבל בדורותינו שנתמעטו הלבבות ואין בנו כח להכריע כי אם לפסוק ההלכה על פי הרוב, ובספק שקול עלינו להחמיר, אם ראינו מנהג להקל, הרי זה מנהג בטעות שיש לבטלו. ואפילו אם באנו לומר שידעו בו חכמי העיר ולא מיחו, אף על פי שרבו הפוסקים לאסור, אין לנו לדון אלא שנאמר שלא נגלו להם כל דעות האוסרים, וחשבו בטעות שרבו המתירים וכו'. ע"ש.

עוד כתב שם ואחר המחילה דבריו נפלאו ממני, דלמה פוט "מי כמוך" שנתפשט ברוב תפוצות הספרדים יקרא מנהג בטעות, בשעה שרבי יהודה הלוי ז"ל שיסדו, היה תלמיד הרי"ף ובודאי ידע מזה, ועוד הרי הזכרנו לעיל שמהר"י בן מיגאש ורבו הרי"ף לא ערערו כלל על מנהג ספרד לומר הפיוטים אפילו בתוך שמונה עשרה ולא אמרו שצריך לבטלם. ואף הרמב"ם לא אסר אלא בברכות ק"ש ולא במה שאומרים קודם לזה בפסוקי דזמרה וכו"ל. ואף הרשב"א ז"ל אע"פ שהסכים לדעת הרמב"ם שמצד הדין אין לומר פיוטים בתוך ברכות ק"ש, מ"מ למעשה הרי סיים תשובתו שהמנהג פשט ברוב המקומות והנח להם לישראל לנהוג כמו שנהגו וכמו שאמרו בירושלמי צא ולמד ממה שהצבור נוהג ונהג כמותם. ואכן הצבור כך נהג לפני גאוני עולם, איך אנן ניקום ונאמר שהוא מנהג בטעות? וברור שעל מנהגים כאלו גם הרא"ם הנ"ל מסכים הולך שיש עליהם תורת מנהג. ורבינו החיד"א ז"ל שכתב שטוב לבטל מי כמוך, היינו משום שהוא נמשך אחר קבלת האר"י ז"ל שהעיד עליו תלמידו מוהר"ח שלא היה אומר שום פזמון ושום פיוט מאלו שסדרו המשוררים, ראה כף החיים סימן ס"ח אות א' ע"ש. וכל זה טוב ויפה ליודעי חן, אבל אנן שאין לנו יד בקבלה טוב ויפה להחזיק במנהג אבותינו. ועוד הלא תראה שמהר"ח עצמו שהיה תלמידו המובהק של האר"י ז"ל כידוע, הנה בנו הגאון רבי שמואל ויטאל ז"ל העיד דבימים נוראים כשהיה אביו ש"צ היה אומר הקדושות והוידוים שתיקנו רבי יהודה הלוי ורבינו נסים ועוד משום שמנהגם של ישראל תורה היא. ראה בזה כף החיים סימן קי"ב אות ג'. גם הביטה וראה על מה שכתב הטור באו"ח סימן ס"ח דטוב ויפה לבטל הפיוטים, כתב הב"ח דהטור אינו רשאי לומר זה מאחר שהגאונים וגאוני לותיר כתבו כולם שיש לאומרם. וכן הוכחנו לעיל מדברי הראב"ד ז"ל, ואין להאריך.

מסקנא דדינא המורס כי מה שבלונדון ועוד מקומות אומרים מי כמוך בשבת זכור בנשמת, וכן פיוטים בימים נוראים הנאמרים בתוך נשמת ואחר ישתבח קודם קדיש של יוצר אור יחזיקו במנהגם. ועל זה נאמר אל תטוש תורת אמך.

עייני נתיבות המערב עמוד פח סעיף פא, ועייני עטרה ליושנה עמוד 217, ועייני זוכר ברית אבות עמוד 28 ועייני מאור השמש ח"ב עמוד שעא מאמר מרבי אלעד משה עמאר מה שביאר בדברי הגר"ש משאש ז"ל רבינו בספרו שמ"ש ומגן כתב שמתור לכתחילה לומר פיוטים בין ברוך שאמר לישתבח כגון בנשמת לכבוד חתן וכלה וכו' וכש"כ שהפיוטים ששם מקומם בימים נוראים שאין לשנות ולהעבירם לאחר קדיש תתקבל וכדרכו בקודש להוכיח קודם כל מדעת מרן הקדוש (לשון רבינו בכמה מקומות) שקבלנו הוראותיו שכתב בשולחן הטהור ז"ל (שו"ע או"ח סימן סח): יש מקומות שמפסיקים בברכות ק"ש לומר פיוטים, ונכון למנוע מלאמרם משום דהוי הפסק. הגה: ויש אומרים דאין איסור בדבר (הר"י ס"פ אין עומדין והרשב"א והטור) וכן נוהגין בכל המקומות לאמרם, והמיקל ואינו אומרם לא הפסיד ומ"מ לא יעסוק בשום דבר, אפילו בד"ת אסור להפסיק ולעסוק כל זמן שהצבור אומר פיוטים, וכ"ש שאסור לדבר שום שיחה בטילה. ומ"מ מי שלומד ע"י הרהור שרואה בספר ומהרהר, לית ביה איסורא דהרהור לאו כדיבור דמי, אלא שמתוך כך יבואו לדבר ויבואו לידי

הפסק, וע"כ אין לאדם לפרוש עצמו מהציבור במקום שנהגו לאמרם, ויאמר אותם עמהם. וע"ל סימן צ' סעיף י' (מהרי"ל וד"מ) עכ"ל.

עוד כתב שם ויש כמה דקדוקים בדבריו חדא שלא כתב לשון איסור אלא נכון למנוע משמע שאינו אסור לחלוטין. ועוד, שמרן דיבר על ברכות ק"ש אך בפסקי דומרא יודה שמותר לכתחילה שאם לא כך היה לו להשמיענו הלכה זו שדיבר על פסקי דומרה וק"ו לעניין ברכות ק"ש, אלא ודאי שמש"כ הלכה זו בברכות ק"ש היינו בדוקא. ועוד שכל חששו של מרן הוא מפני המדברים באמצע הפיוטים ומפסיקים בדברים בטלים אך על זה יש לומר דאכשר דרא. ובאמת גדולי רבותינו המשפיעים על קהילות צפון אפריקה כבר העידו בגדלם שנהגו העם להפסיק בפיוטים ואין מי שימחה בידם.

עוד כתב שם וז"ל רבינו יוסף הלוי מיגאש זצ"ל (תלמיד הרי"ף ורבו של הרמב"ם) בשו"ת הר"י מיגאש (סימן פז): ושאלת הפיוטים שנהגו החזנים לומר ולהכניס אותם בכלל הברכה כגון מגן ומחיה ויוצר אם זה מותר אם לאו. יודיענו דעת רבינו יצחק הרב ז"ל בזה. תשובה: אם החזיר החזן עניין הברכה קודם החתימה כדי שתהיה החתימה עליה הרי זה מותר ואין אצלנו מי שימחה בזה ובפרט הואיל והוא מנהג פשוט לכל העולם, וזו הייתה סברת רבי' הרב זצ"ל, עכ"ל. הרי שהקל והעיד שנהגו להקל יותר מנדון דידן ואפילו בברכות. ובאמת עם כל זה עדין קשה כי הטור והב"י (סימן סח) הביאו את דברי הרמב"ם וצירפוהו לדעת האוסרים, וז"ל מרן בבית יוסף (או"ח סימן סח): ומ"ש וכן כתב הרמב"ם ז"ל ברכות אלו עם שאר הברכות אין אדם רשאי לפחות מהם ולא להוסיף עליהם, עכ"ל.

וכן בתשובה אסר בהדיא את ענין הפיוטים בברכות ק"ש וקשה להקל הפך הרמב"ם ובפרט שהיה רב בעיר פאס וראה המנהגות א"כ איך הקלו נגד הוראותיו (וידוע שגם שעזב את מרוקו שמרו איתו על קשר מתמיד ע"י איגרות כגון איגרות השמד הידועות ששלח למרוקו ועוד) אך נראה לתרץ כדיוק רבינו שלום משאש זיע"א בדברי מר"ן שמה שאסר היינו בברכות ק"ש אך בפסקי דומרה גם הרמב"ם יודה דשרי. ובאמת בס"ד מצאנו תשובה להרמב"ם שתחזק את דברי רבינו גם בדיוק בדברי השו"ע שכתב הרמב"ם בתשובה (דפוס "בלאו" סימן רס"ז) שאסור לפייט בברכות ק"ש אך אם העם מתעקשים ורוצים לפייט יש לעשותם קודם ברכות ק"ש ע"כ. ומוכח מדבריו שגם לשיטת האוסרים והוא בראשם, היינו דווקא בברכות ק"ש אך לפני קיל טפי ושפיר דמי. ובדיוק כדברי רבינו הגדול רבי שלום משאש זיע"א.

עוד כתב שם וידוע שיסוד גדול בדרך פסיקתו של רבינו הוא המנהג שנהגו בצפ"א (מרוקו) ונדחק ליישב המנהג כי בדרך כלל הונהג ע"פ גדולים וכ"כ בהקדמותיו לספריו הקדושים והיינו רק מנהגים שהעידו עליהם גדולים או שראה חכמים שנהגו כך. ובס"ד מצאנו לאחד מתקיפי קמאי ומגדולי מעצבי דמותה של יהדות צפון אפריקה רבינו שמעון בר צמח דוראן זיע"א שכתב בתשובה וז"ל בשו"ת תשב"ץ (חלק ג סימן רמז): נוסח הברכה של הנותן לשכוי, אין בגמרא (ברכו' ס' ע"ב) אלא כי שמע קול תרנגולא אומר ברוך נותן לשכוי בינה. וכן הוא בה"ג אין שם יותר. ובסודור רב עמרם. וכן בפרק ו' מהלכות תפלה כתוב להבין בין יום ובין לילה. הוציא זה מלשון הכתוב לשכוי בינה שנתן לו בינה. או לאיש השומעו להבין בין יום ובין לילה. אבל בהלכו' הרי"ף ז"ל כתוב להבחין והוא לשון הכרה והבדל' בין דבר לדבר כלשון חז"ל בפ"ק דשבת (י"ב ע"א) להבחין בין בגדיו לבגדי אשתו. בפ' החולץ (מ"ב ע"א) להבחין בין זרעו של ראשון לזרעו של האחרון. בין זרע שנזרע שלא בקדושה לזרע שנזרע בקדושה. בעניין המתנת שלש' חדשי' לאשה שנתאלמנ' או נתגרשה או נתגייר'. ובסוף יומא (פ"ג ע"א) משיבחין בין טוב לרע גבי בולמוס. ומי שיש לו בינה הוא מבחין בין דבר לדבר ואנחנו להבין הוא שגור בלשונו ואין להטעו' האומר להבחין. ואין בזה משום שנוי מטבע. שאין שנוי מטבע אוסר בברכו'. אלא כשהוא משנה הפתחו' לפתוח בברוך שלא לפתוח כנגד המטבע שטבעו חז"ל או לשנות בחתימה לחתום בברוך או שלא לחתום. או במה שהוא עיקר הברכו' כגון בהזכרת טל וגשם או בשאל'.

עוד כתב שם אבל בנוסח הברכה בדבר שאין בו קפידיא כגון להבין ולהבחין אין כאן שנוי מטבע. והרי אמרו (ע"ז ח' ע"א) אם יש לו חולה בתוך ביתו מאריך בברכת חולים. ואם הוא צריך לפרנסה מאריך בברכת פרנסה. ואנחנו מוסיפים פיוטים בתוך הברכות ובתוך התפילה ואין כאן איסור מפני שנוי המטבע אלו היו הפיוטים ההם

מעניין הברכה. וכבר ראית מה שפירשתי בספרי אוהב משפט בפסוק או מי נתן לשכוי בינה, עכ"ל. הרי שהעיד שכך נהגו וגם אם תמצוי לומר שלדעת מרן אסור הכא הוא מנהג קדום שקדם למר"ן.

עוד כתב שם אך באמת יש לדחות את ראיות אלו ולומר שמה שהתרנו אלו פיוטים של ימים נוראים שצריכים להאמר במקומם באמצע הזמירות ואז הרגש גובר אך אם אומרים אותם אחרי תתקבל מאבדים מערכם ומחשיבותם בעיני הבריות (ויש שלוקחים הפסקה בזמן הפיוטים) וכן מוכח מהראשונים שהבאנו אך מאן לימא לן שגם לכבוד חתן וכלה מותר לפייט באמצע פסוקי דזמרא ורבינו התיר גם בזה וגם את הראיות ממרן איכא למפרך שכל מה שדיבר היינו על פיוטים הקבועים כגון קרוב"ץ אך פיוטים שאינם קבועים לכבוד חתן וכלה וכו' מאן דכר שמיא? וכבר כתב מר"ן החיד"א (בשו"ת טוב עין סימן חי), וז"ל: יש מקומו' שמפסיקין בברכות ק"ש לומר פיוטים וכו'. מרן והטור לא דברו אלא בפיוטים המפסיקין בברכות ק"ש אבל פיוט מי כמוך שהתקין רבינו יהודה הלוי לשבת זכור לומר אותו שנשמת כל חי איני יודע מה מצאו בו עוול, חדשים מקרוב באו לשנות המנהג ולומר אותו חוץ למקומו אחר חזרת התפלה. ובק"ק אמשטרדם ושאר קהילות גדולות לא אבו שמוע לשנות מנהגם ואומרים תוך נשמת כל חי וישר כחם. וכתב מהר"ד קורניאלדי בהגהותיו כ"י: ולישרי לן מר דהקהלות שביטלו אמירת מי כמוך בתוך נשמת יפה עשו ולימטי להו אפיריון דהא בתוך ברכות פסוקי דזמרה דהם ברוך שאמר וישתבח אין להפסיק וכתבו האחרונים דאף לברוך הוא וברוך שמו אין להפסיק ואיך יפסיקו בפיוטים ובפרט מי כמוך הארוך, ותו נשמת כל חי הוא מתוקן קודם שסידר רבי המשניות שהרי בזהר הזכירו וכל דבריהם כגחלי אש על פי חכמת האמת ואיך יוסיפו בפיוט ארוך שלא כענין. ורבינו יהודה הלוי וחביריו המשוררים לא ידעו שדברי התנאים הכל הם בנויים על פי הקבלה באותו פרק השייך לאותו מקום בעליית העולמות וכל הדברים ריזן עילאין במספר במפקד התיבות ורמוז בדברים כמה שמות הקדש. רק סברו שהדברים כפשטן והם שבחים פשוטים.

עוד כתב שם ולפי זה גם הם חיברו פיוטים ותקנו לאומרים. ואם ידעו שהראשונים תקנו כל עניינם על פי הסוד. גם הם נסוגו אחר ולא תקנום בתוך נשמת וכיוצא. ומאחר עלות כן מאי דחקנו שלא לומר מי כמוך בתוך נשמת הדין עמם וכן ראוי לעשות והדברים פשוטים ואין להאריך יותר ודוק כי קצרת, עכ"ל. ואם על פיוט כמו מי כמוך אמר שאין להפסיק מחמת סודן של דברים ק"ץ על פיוטים שאינם קבועים הנאמרים לכבוד חתן שלא שייך שום הפסקה. וכתב הגאון רבי יצחק חזן זצ"ל בשו"ת יחוד דעת (ח"ג) (אשר היה תלמיד חבר לרבינו שלום משאש זצ"ל ושימש כדיין בבית דינו של הרב בקזבלנקה), שהפיוטים לכבוד חתן וכלה בפסוקי דזמרא נתקנו ע"פ גדולים לכן הנהיגים כך אין למחות בידם אא"כ יכול למונעם בקלות ואם לא מוטב יהיו שוגגין וכו' עכת"ד הרי שאסר לכתחילה ובשופי. והתיר רק למי שקשה לו לעזוב המנהגות (מה שאין כן בפיוטי החגים שכתב שם לחלוק ולדחות בשתי ידיים את דברי רבי דוד בן כליפא בדרכי דוד שאסר גם את פיוטי החגים כי מרן אסר לענות אפילו ברוך הוא וברוך שמו בפסוקי דזמרא מחמת שאינו מאותו עניין, והשיב לו הרב שאינה ראייה שהרי מרן התיר להשיב שלום באמצע הזמירות וגם זה אינו מאותו עניין והסיק דבפיוטי החגים שלא כמו בפיוטי חתן שרי).

ועוד כתב בדרכי דוד וכליפא (סימן מ"ו) על הקהילה המרוקאית אלג'ירית בצרפת שאין בזה משום ביטול מנהג מאחר והקהילה חדשה ליכא למימר הכי נהגנו שענתה הוא מקום חדש וקהילה חדשה. אך על זה יש תשובה ארוכה של רבינו בתבואות שמ"ש (חלק יו"ד) והעלה במסקנה שיוצאי צפ"א באו בכמות גדולה עם חכמים גדולים ובית דין משלהם ולא שייך לומר עליהם קמא קמא בטיל לכן ליכא למימר עליהם קהילה חדשה, אלא הקהילה ישנה עם מנהגים ידועים רק שעברו מקום. אך עדיין קשה שיטת רבינו הגדול שהתיר אפילו פיוטים לחתן שכתב רבינו יוסף משאש זיע"א בשו"ת מים חיים (סימן קנז) שראוי לבטל את המנהג שנהגו לשורר לחתן ב"נשמת כל חי" מכמה סיבות (עיי"ש באריכות), אך נביא שתי סיבות עיקריות חדא שהקהל מדבר באמצע הפיוטים ומפסיקים בדברים בטלים, ועוד שדרך הפייטנים להוסיף נא נא וכו' וזה הפסק גמור שאינו חלק מהפיוט. ובאמת שתי תשובות בדבר חדא שכבר כתב רבינו שאכשר דרא ואינם מדברים, ועוד שלא סתם בחרו בתוספת של המילה נא שיש בה סודות והרי זה כחלק מהפיוט והשבח לחי העולמים.

ואחר תפלת שחרית נוהגים לומר אדם לחבירו תזכה לשנים רבות נעימות וטובות 160 וילך לביתו לעשות הסעודה כיד ה' הטובה עליו, ואימת הדין על פניו, שלא יאכל עד שימלא בטנו ח"ו שאז לא יוכל ללמוד וילך לישן מיד שהמאכל מביא את השינה. ולא יאכל דברים המחממים כגון שום וביצים ודגים וכיוצא, וכן לא ישתה שום משקה המשכר, וכן צנון לפי שהוא מגהק ומבטל הלימוד, וכן לא יאכל אגוז שאגוז בגימ' חט 161 ואף שהוא בגימ' טו"ב ועוד שהם מרבים כיחא וניעא ומבטלים התפלה. ולפי"ז אף הלוזים אסורים. לא יאמר לחיים בפתח מפני שנראה כאומר לא חיים אע"פ שכוונתו היא לחיים, משום קטרוג, ויברך ברכת המזון בכוונה גדולה ובעצימת העיניים כי היא מסוגלת מאד 162

קיטל

יש שנהוג ללבוש קיטל בראש השנה אבל רוב העולם לא היו לובשים 163

עוד כתב שם ובס"ד מצאנו אח ורע לרבינו שמקל בשופי לשיר לכבוד החתן ובעל ברית בתוך הזמירות הוא רבינו יוסף בן ווליד זצ"ל (בנו של אותו ציס"ע רבינו יצחק בן ווליד זצוקל"ה) בספרו שמו יוסף (אות רס"ד) וטעמו הוא שמפני שמחת חתן וכלה התירו כמה דברים מדרבנן כגון לומר לגוי לנגן בכלי זמר בשבת לכבוד החתן או דברים שהתירו מפני שמחת יו"ט וכן הכא אם חשיב הפסק (כולי האי ואולי) ודאי שאיסורו רק מדרבנן לכן אפשר להקל לכבוד חתן וכלה. (ועוד שכתב רבינו המאירי במגן אבות בענייני תפילה לא שייך איסור והיתר אלא הילך אחר המנהג) לכן רבינו הראב"ד שר שלום משאש זצ"ל יישב מנהג העם כדרכו בקודש בבחינת סגורן של ישראל זיע"א.

159 פי חכמים יד ידידיה [טולידנו] עמוד 41.

160 נתיבות המערב.

161 עיין פקודת אליעזר כתב שאלני אחד מחכמי המערב מדוע נקטו שאגוז גמטריה חטא הרי אגוז הוא גם גמטריה טוב, ותיריך שלכן כתב מור"ם ועוד שהם מרבים כיחה וניעה שאחרת מצד גמטריה לא היינו יודעים אם הוא חטא או טוב, וכתב הפקודת אליעזר שלדעתו הוא כמו לחיים ולחיים בפתח שצריך שלא יש צדדים לכאן ולכאן, אבל בראש השנה נוהגים שיהיה הכל ברור. ולענין שקדים עיין האם הם בכלל אגוז מעשה בראשית עמוד 513 ח יין מדקדקין שלא לאכול אגוזים בר"ה שאגוז בגלמט' חטא ועוד שהם מרבים כיחה וניעא ומבטלים התפלה וכן יזהר מכל דבר המרבה כיחה וניעה. ואין לאכול אגוז שאגוז גימטריה חט. ועוד שהם מרבים כיחה וניעה. והרב חתם סופר כתב דאמרו ד"ל אל גנת אגוז למה נמשלו ישראל כאגוז מה אגוז אף על פי שמתגלגל במקנס טנופת אין תוכו נמאס אף ישראל אף על פי שמתגלגלין באומות הינולם אין תוכן נמאס עיין שם. וכיון שמרמזו על גליות לא מסמנא מילתא לאכלן בראש השנה על"ל. ודע דאגוז הוא מה שאנו קורין נואויז"ס שכן כתב במיער דשיר השירים על פסוק זה מה אגוז יש בו ארבע מגורות וסידה ר"ל עץ באמצע כן היו ישראל במדבר ארבעה דגלים נמשכן באמצע ואם כן ודאי שהם י"ש כי האלביאנא"ס וכיריב אינם כן. וכן כתב המגן אברהם והרב מחצית השקל ע"ן שם. ועיין להרב זכור לאברהם אות ר' שכתב משם השל"ה כי עושים זה לסימן שיזכור הארם ויתעורר בתשובה ויתפלל על הדבר הזה. וכתב דמשמע שגם בליל שני יעשה כן א"ר. 783 עיין אהל יצחק סבג סי' יט.

162 פי חכמים יד ידידיה [טולידנו] עמוד 41.

163 עיין קיצוש"ע להגר"ט הלכות יום הכיפורים סי' מה וז"ל יט אחד נכנס לביהכ"נ עם הקיטל ובגלל החושך, טינף הקיטל בצואה והוא צריך ללבוש הקיטל, מותר לומר לנכרי לכבס הקיטל במקום הטינופת כי גדול כבוד הבריות ודוחה את לא תעשה של דבריהם.

תענית בראש השנה

י"א שאין להתענות בראש השנה ויש מתירין 164

מי שנהג להתענות בראש השנה יש אומרים שאסור לו להכין אוכל לאחרים, ויש אומרים שמותר לו, ואם מחמיר הרי הוא הדיוט 165

מי שהתענה בראש השנה תענית חלום אם הוא מתעניות שמתענים עליהם בשבת אם הוא יום ראשון מתענה שני הימים בכל ימיו, ואם הוא יום שני מתענה ביום שני כל ימיו 166

תענית דיבור

הנשים שנהגו ששותקות בראש השנה יפה הם עושים אם הם פנויות, אבל הנשואות צריכות לבקש רשות מבעליהם, ואם אין הבעל מסכים ידברו בעניני הבית משום שלום בית, וישתקו בעת שאין להם צורך לדבר עם בעליהם 167

נהגו לעשות תענית דיבור בראש השנה 168

משמע שלבשו את קיטל ביום כיפור. עיין נוהג בחכמה עמוד קט"ו וז"ל בט. מנהג כשהחברא קדישא חותכין הבגד לעשות תכריכין למת ובפרט אם יהיה ת"ח וצדיק, כל האנשים העומדים חוטפים חתיכה קטנה מהתכריכין ותהיה אצלם למשמרת. ואפשר הטעם לזה הוא לזכרון יום המיתה, ומה גם אם יהיה אדם גדול, אומרים אם בארזים נפלה שלהבת מה יעשו אזובי קיר. וראיה למנהג זה דכמה בני אדם בעודם בחיים וכוחם בשרירי בטנם מזמינים לעצמן תכריכים. ונוכר דבר זה בפוסקים, כמ"ש מור"ם באו"ח, סי' תרי, בלבישת הקיטל ביוה"כ ובאו"ח, סי' תעב, בליל פסח להתעטף בלבנים ולהעלות על זכרונם יום המיתה. ובשו"ת אבן שהם, סי' ל, כתב דלחולה שאין בו סכנה מותר ליקח מתכריכי המת לצורך איזו סגולה כיון שאינו אלא מדרבנן. הרי ודאי עושים איזה סגולה מתכריכי המת. וראיתי למוהר"א פאלאגי, בס' אברהם את ידו, דף מא, שכ' דכך היו נוהגים בשנים קדמוניות לתת בכלל הנדונייא תכריכין, דתכלית הנישואין הוא משום לא תוהו בראש לשבת יצרה. עיין נתיבות המערב עמוד ק בהערה לענין עשיית תכריכין מחיים כי נהגו במרוקו בקיטל ביוה"כ ובליל פסח. ולא בראש השנה. ובומי שרוצה להיות מקורי וללבוש בראש השנה עיין מכתב מאליהו פרץ סי' לז דן בדומה לזה בלבישת קיטל שהוא בגד לבן ארוך בחתונה מה שנהגו אשכנזים מסויימים כתב שיש בזה משום יוהרא, אמנם אם יש אפילו מעט בני אדם וכן אם יש גם תלמידי חכמים שלובשים אין כבר בזה משום יוהרא וכן אם יש לו סיבה חזקה ללבוש. וא"כ אם כבר בקהלה שלך לובשים בראש השנה יתכן כי כבר אין יוהרא.

164 היכל ה קדש עמוד 188 כתב שלא להתענות ועיין קח"ד ח"א סי' נב מה שבכתב בזה ענינים שונים עיין שפתי שבח הביא שרק יחידי סגולה יכולים להתענות אבל שאר אנשים לא. ועוד כתב שהמתענה במיוחד צריך כל היום לשבת בבית כנסת להוסיף אומץ.

165 לקט הקמח (משאש) אות ר'. עיין שארית הצאן ח"א סי' צו. עיין היכל הקודש עמוד 188 כתב שאין להתענות בראש השנה עצמו, ובלמודי ה' כתב שיש מי שרצה לאסור להכין אוכל לאחרים וקמו עליו והתירו. עיין היכל הקודש שכתב דברים חמורים על מי שמתענה בראש השנה והוסיף עוד שמי שמתענה ופעם אחת לא התענה אינו משלים שנתו, וצ"ע כי דבר זה נאמר בספרים על ערב ראש השנה.

166 היכל הקדש עמוד 188.

167 לקט הקמח (משאש) אות ר'.

התפילה על פתיחת השערים

במרוקו נהגו לקצר בתענו ותעטרו ברחמים מן השמים לדלג כל רשימת השערים ולומר רק פתח לכם כל השערים הטובים וכן היה מנהג מכנאס 169

סיום התפילה

נוהגין לומר אדם לחבירו לשנה טובה תכתב ולנקבה יאמר לשנה טובה תכתבי. ביום א' אחר התפילה לא יאמר לחבירו לשנה טובה תכתב כי בג' שעות הראשונות שנכתבים הצדיקים ויחזיקו לצדיק שכבר נכתב, ואם יאמר לו לשנה טובה תכתב משמע שמחזיקו שעדיין לא נכתב וזה אינו הגון. הגם שאנו אומרים כתבינו לחיים במנחה ובערבית, היינו לפי שב"א מתפלל על עצמו אבל לחבירו יחזיקו שכבר נכתב 170

ונוהגין שכל אחד אומר לחבירו לשנה טובה תכתב ותחתם. שכן נכון שיחזיק כל אחד לחבירו לצדיק שנחתם לאלתר לחיים. ולא יאמרו אחר שלשה שעות ראשונות שכבר נגמר הכתיבה, ואין ראוי שיאמר לחבירו לשון המורה שאינו צדיק אלא בינוני. בשלמא כל אחד יחזיק עצמו לבינוני, ע"כ מתפללים כתבנו לחיים גם ביום הכיפורים 171

אנו נוהגין לומר אחר התפילה תזכה לשנים רבות 172

אחר תפילת ערבית ושחרית אומרים פתיחת הפרנסה 173 ויש היו מוכרים בדמים מרובים ויש שלא היו מוכרים ונותנים רק לאדם חשוב 174

ותודיענו

ראש השנה שחל במוצאי שבת אומר ותודיענו 175

יום טוב שני של ראש השנה עולה למנין ז' לאבלות 176

168 נתיבות המערב.

169 דברי שלום ואמת טולדנו ח"ב עמוד 114.

170 קיצוש"ע להגר"ט.

171 מעשה בראשית [בן דאהן] ח"ב עמוד 514 וכתב שם וז"ל והרב ט"ז כתב שאחר שגם בליל שני אומר שהחיינו על כן יש לאומרו גם בליל שני של ראש השנה עכ"ל. משמע מדבריו שעכ"פ ביום שני אחר שלשה שעות אין לומר לחבירו לשנה טובה תכתב.

172 קיצוש"ע להגר"ט.

173 נתיבות המערב.

174 נתיבות המערב.

175 תשב"ץ. לימודי ה' אנקאוה.

176 לימודי ה' אנקאוה.

הדלקת נרות

נשים מדליקות נרות ומברכות שהחיינו ובערב לא יאמר שהחיינו, ואשה שמקדשת לעצמה לא תאמר שהחיינו בשעת הקידוש 177

מה נוהגים לאכול בליל ר"ה

לא יאכל דברים המחממים כגון שום וביצים ודגים וכיוצא, וכן לא ישתה שום משקה המשכר, וכן צנון. לפי שהוא מגהק ומבטל הלימוד, וכן לא יאכל אגוז שאגוז בגימ' חט. ואף שהוא בגימ' טו"ב 178

177 שם משמואל.

178 פי חכמים יד ידידיה [טולידנו] עמוד 41 וראיתי במעשה בראשית [בן דאהן] [מצוה ש"י עמוד 513] שכתב בזה דברים נפלאים וז"ל בענין דברים שאוכלים בליל ראש השנה לסימן טוב שכתב מרן ז"ל בסימן תקפ"ג שיאכל רוביא כרתי וכו' ואומרים יהי רצון ככתוב במחזורים. וכתב המגן אברהם ז"ל שיאכל דגים לפרות ולרבות כדגים ולא יבשלם בחומץ או עם לימוני"ם. ואם אין ראש כבש יאכל איזה ראש אחר כן כתב המג"א ז"ל שם. וכתב בספר חכמת שלמה שם דטעם מ"ש בש"ס ובש"ע לאכול דברים טובים ומתוקים אין הכונה דרך תפלה דאין מקום לתפלה בשעת אכילה רק זה הוי לבטחון ואמונה שמראה שהוא מאמין ובוטח שכן יהיה והוא כמ"ש בדרושים שבראש השנה יהא אדם שמח ואומר כל מה שעושה השי"ת הוא לטובה ובוזה יהיה נהפך באמת לטובה. וכתב שמתעם זה נראה שיהא אדם רגיל לומר בראש השנה אחר תפלת שחרית כל מה דעביד רחמנא לטב עביד וגם זו לטובה. ולכן מטעם זה תקנו לאכול מאכלים טובים ומתוקים ולומר עליהם כן כדי שאם ח"ו נגזר להיפוך יהיה נהפך על ידי אמירה זו לטובה. ובאשל אברהם כתב ונראה מצד שבראש השנה היה תחלת הבריאה של אדם והיה אז פגם דעץ הדעת והתיקון על ידי סעודת מצוה לכבוד יום טוב להפך מעון לזכות ובשעת אכילה אומרים יהי רצון שנרבה זכויות, כי ישראל כוחם בפה לתיקון פה דאכילה על ידי פה דדיבור לעורר רחמים על ידי כח הדבור ובראש השנה המצוה בבחינת קול תרועה מרמז גם כן לבחינת כח הדבור וזכותו של יעקב אבינו ע"ה לעורר מדת הרחמים, ודברים אלו יש שגדלין מהר ויש מפני שהם מתוקים ותפוח ע"ש ופריו מתוק לחכי וכמ"ש כריח שדה ומתרגמנין חקל תפוחין והיה בראש השנה כידוע ואין לאכול אגוז שאגוז גימטריא חט. ועוד שהם מרביץ ביחה וניעה. והרב חתם סופר כתב דאמרו ז"ל אל גנת אגוז למה נמשלו ישראל כאגוז מה אגוז אף על פי שמתגלגל במקום טנופת אין תוכו נמאס אף ישראל אף על פי שמתגלגלין באומות העולם אין תוכן נמאס עיין שם. וכיון שמרמזין על גליות לא מסמנא מילתא לאכלן בראש השנה עכ"ל. ודע דאגוז הוא מה שאנו קורין נוואיז"ס שכן כתב במד"ר דשיר השירים על פסוק זה מה אגוז יש בו ארבע מגורות וסידה ר"ל עץ באמצע, כן היו ישראל במדבר ארבעה דגלים ומשכן באמצע ואם כן ודאי שהם מ"ש כי האלביאנא"ס וכיו"ב אינם כן. וכן כתב המגן אברהם והרב מחצית השקל עיין שם. ועיין להרב זכור לאברהם אות ר' שכתב משם השל"ה כי עושים זה לסימן שיזכור האדם ויתעורר בתשובה ויתפלל על הדבר הזה. וכתב דמשמע שגם בליל שני יעשה כן א"ר וכ"כ הרחמ"י. וכן כתב הרמ"ב ז"ל יעויין שם עכ"ל. ועיין בספר שופריה דיוסף להרה"ג מוז"ק זצ"ל ר"ל רמזי כדקס"ת מש"ש ואכמ"ל קחנו משם.

וכתב עוד שם בחלק ג' אות ד' וזה לשונו באורך דהלוקח כרוב במקום רוביא טעות הוא בידו שכן כתב בברכי יוסף ובק"א שבסמ"ב שהביא מאבודרהם שכתב משם תשובת הגאונים שפירשו בהדיא דרוביא הוא פול המצרי הנקרא פאצולי ושכן כתב הרב המאירי ושכן הוא מנהג עיה"ק ירושת"ו. וגם במורה באצבע אות רנ"ב כתב כן גם כן. ועוד כתב דאין לאכול דגים בראש השנה ושכן משמע בזהר דג לשון דאגה. ולענין אך יתנהג באכילת מינים אלו לצאת מפלוגתא בענין הברכה והאמירה וכו' שיקח תחלה הרוביא דהיינו הפאסוליי"א כנוז ויאמר עליו יהי רצון של נרבה זכויות וכו', ושוב יקח פרי אחד שברכתו בורא פרי העץ ויברך עליו בורא פרי העץ ויכוין לפטור את התפוח ויאכלהו בלי אמירת שום יהי רצון של נרבה זכויות שכבר אמר יהי רצון הנז' על

נוהגים במערב ליטול ידיים ורק אח"כ לאכול את הסימנים 179

יבדוק היטב כל הפירות והירקות מתולעים שעוונם מרובה 180

סדר האכילה בליל ראש השנה

יטול ידיו ויברך המוציא ואח"כ יקח קצת ענבים 181 ויברך עליהו בורא פרי העץ ויאכל מהן. ויכוון להוציא שאר הדברים שברכתם הוא בורא פרי העץ. ושוב יקח חתיכת אבטיח או מילון

הרוביא כנוי. ושוב כשבא לאכול התפוח הרקוחה בדבש יוכל לומר היהי רצון קודם אכילה בלי שום ספק ואין צריך לברך גם כן על הדבש דהתפוח עיקר עכ"ל. עיין שם באורך.

179 קרבן מנחה פרק לח סעי טז. במקוה המים [מלכה] ח"ה עמוד ל כתב שהוא כדי לא להיכנס לחשש של דבר שטיבולו במשקה, שהרי מטבילים את התפוח בדבש. ויש שדנין בזה אם דבש דבורים הוא משבעה משקים או דבש תמרים. וז"ל שחרתני ידידי להודיעך את דעתי בשאלות העומדות לפניך א. אודות המנהג בר"ה, שלאחר הקידוש, מברכים את הברכות עץ ואדמה, ומטבילים את התפוח בדבש, והרי זה דבר שטיבולו במשקים וצריך נטילה, ולמה לא נוטלים כמו שנוטלים על הכרפס בליל פסח? תשובה: דע לך חביבי, שלפי הסדר שאנו רגילים בו, אין כאן שאלה, שכן את הברכות הללו אנו מברכים אחרי נטילת ידיים. שכן האחרונים נתקשו בדברי מרן או"ח סימן תקפג האומר יהי אדם רגיל וכו' וכשיאכל רוביא יאמר יה"ר שירבו זכויותנו וכו', אימתי יאמר היהי רצון, אם קודם הברכה, הרי זה כאילו מקדים ברכת עצמו לברכת קונו, ואם יאמר אחרי הברכה לפני האמירה, הוי הפסק בין ברכה לאכילה, ואם אחרי שיאכל, הרי זה תפלת שוא, כיון שכבר אכל, הילכך הסדר הוא כך, יטול ידיו ויברך המוציא, ואח"כ יקח קצת ענבים ויברך עליהם בורא פרי העץ, ויאכל מהם, ויכוין להוציא שאר הדברים שברכתם עץ, ושוב יקח חתיכת אבטיח או מלון, יברך בורא פרי האדמה, ויכוין להוציא שאר דברים שברכתם אדמה, ואז יגש לסדר הברכות, ועל כל אחת יאמר יהי רצון השייך לה, וזהו הסדר שהביא הרה"ג מהר"י משאש ז"ל בסה"ב מים חיים סימן רמא עי"ש, ולפ"ז תו אין כאן שאלה שהרי כאשר הוא טובל התפוח בדבש, כבר נטל את ידיו לסעודה. ישנם אמנם אלה שנהגו לעשות סדר זה אחרי הקדוש לפני המוציא, ומדמים את זה לברכת הכרפס בערב פסח, שבכדי לפטור את המרור שעומד לאכול בתוך הסעודה, שלא יצטרך לברך עליו ברכת בפה"א. אך באמת אין זה דומה, התם, מה שמטבילין את הכרפס לפני הסעודה אינו אלא בכדי שיראו התינוקות וישאלו, כמבואר שם בס"י תעג ס"ז לולא כן היינו מברכין עליו גם שם אחרי המוציא כמו הכא. ואומנם הגאון רבי שלום משאש אומר שאין מנהגנו ליטול על דבר שטיבולו במשקה. עיין שומ"ג ח"ג סימן עב, ועיין מגן אבות. ובפי חכמים יד ידידיה [טולידנו] עמוד 41 שכתב לעשות כסדר הזה: דהיינו שיטול ידיו תחילה ויברך ברכת המוציא ויאכל בזית ואח"כ יקח קצת ענבים ויברך בפה"ע, ויקח קצת מיני קוטניות ויברך בפה"א, ויקח חתיכת בשר ויברך שהכל, ויכוין בברכותיו אלו להוציא כל דבר, ובוה אומר יה"ר ואוכל בלי שום פקפוק ויוצא ידי כל הדעות כידוע למבין. [וכן כתב הרב יוסף משאש ז"ל, בספרו מים חיים ח"א, סימן רמ"ב, בשם אביו זיע"א]. ואחר הסעודה ילמד משנת מס' ראש השנה עם מאמר הזוהר הנדפס בספרים, ואם יוכל ילמוד ב' ספרי תהלים ויקרא ק"ש על מטתו וישן.

180 שם משמואל עמוד רלד.

181 עיין קרבן מנחה שכתב שלא יאכל ענבים בראש השנה אם לא יניח אותם על שלחן, ויש מי שאומר שיש להקפיד רק בענבים שחורים ולא בלבנים ואדרבא ענבים לבנים סימן יפה הוא. עיין שם משמואל כ"כ דוקא לבנים.

ויברך בורא פרי האדמה ויכוון להוציא שאר הדברים שברכתם הוא פרי האדמה. ואז יגש לסדר הברכות ועל כל אחת יאמר יהי רצון השייך לה 182

יש שנהגו לעשות את הסדר לאחר הקידוש ולפני המוציא, אבל הם נכנסים לבעיה של דבר שטיבולו במשקה שצריך נטילת ידים 183

נהגו לטבול את פרוסת הלחם של המוציא בסוכר לסימן טוב, ויש טובלים אותו בדבש. וכן המנהג בפאס 184

נהגו שלא לאכול דברים חמוצים בראש השנה 185 לא נהגו לאכול לימונים או דברים חמוצים וכן לא יבשל המאכלים עם לימון וחומץ 186

יה"ר שאומרים בליל ראש השנה יש אומרים שיש לאכול קודם האמירה, ויש אומרים שיאמרה בין הברכה לאכילה. ולא הוה הפסק דהוה כמו גביל לתורא. אבל אין לאומרה קודם הברכה שהוה מקדים ברכת עצמו לברכת קונו, וכן אין לאומרה אחר האכילה, כי אחר שנאכל חלף לו, ובמה יתעוררו כוחות העליונים, ולכן נכון לאומרה קודם האכילה ואין כאן הפסק 187

יש אומרים שיברך תחילה ויאכל מעט ויאמר יה"ר וישלים האכילה 188

עיקר הברכות הללו בליל ראש השנה, הוא כדי להתעורר בתשובה, ולא יכוון בכריתת האויבים וסילוקם אלא על הרשעים שיחזרו בתשובה 189

182 מקוה המים [מלכה] ח"ה עמוד ל"ו, וזהו הסדר גם שנהג הגאון רבי חיים משאש, וכן הובא בלקט הקמח [משאש] אות ר' וכן הביאו בנו בשו"ת מים חיים. וכן כתב שנהג הגאון רבי ידידיה מונסניגו זצ"ל הרב הראשי למרוקו.

183 מקוה המים [מלכה] שם, ואין זה דומה לליל הסדר, ששם מטבילים כדי שישאלו התינוקות. גם דעת הגרש"מ הוא קודם המוציא אח"כ הסדר. עיין שומ"ג ח"ג או"ח סעיף עב ועה. עיי' ילקוט שמש עמו' קכב. ובענין דבר שטיבולו במשקה עיין זאת ליהודה או"ח סי' יז.

184 נהגו העם [עובדיה] אלול סימן ו', והביא כן משם רבי אברהם אלנקווא במחזורו (מנהג קונסטנטיין, אלג'יר) שכתב שכך היה נוהג בעיר פאס. והוא מבוסס על מה שחידש הגאון הלכות קטנות [שהיה מוצאו מפאס]. שסובר שגם נחשב למלח לגבי כל דבר ואפשר אפילו למלוח בו בשר.

185 לימודי ה' דף י'.

186 מעשה בראשית שם משמואל.

187 ליצחק ריח אות ר' סעיף א'.

188 בהג"ה על ליצחק ריח אות ר' סעיף א', והוא כמו שאמרו חז"ל שנותן לחבירו לשתות יברך על הכוס ויטעם מעט, ואח"כ יברך לחבירו. לימודי ה' כתב שטוב שיקח פרי אחר שברכתו כך ויברך עליו אח"כ יאמר יהי רצון על הדבר ויאכל בלי ברכה.

הסדר הנהוג הוא תפוח בדבש כרתי סילקא תמרים קרא רוביא רימון דגים ראש כבש 190

רוביא יש אומרים שהוא שומשום וכן נוהגים במערב, ויש אומרים שהוא לוביא והוא פול המצרי, ויש אומרים שהוא סלק אדום שהוא אדום ומימיו אדומים 191

כרתי הוא בצלים קטנים ועליו ארוכים 192

כשאוכל רימונים אומר יה"ר שירבו זכויותנו כרימון 193

יש שלא אוכלים דגים בליל ראש השנה כדי למעט התאוה, ויש שאינם אוכלים משום שהם משורש דאג, אבל רבים נהגו לאוכלם 194

על התמרים יאמר יהי רצון שיתמו אויבינו 195

יקח ראש כבש ויאמר יהי רצון שנהיה לראש ולא לזנב 196

189 ליצחק ריח אות ר' סעף ב' כהוא מעשה דברוריה אשת רבי מאיר, שאמרה לו שלא יאמר יתמו חוטאים אלא חטאים.

190 נתיבות המערב.

191 מים חיים [משאש] רמ"ב, ומה שאומרים שהוא סלק אדום הוא משום שאיתא בנידה נתעסקה בתילתן תולה בו, ומוכח שהוא אדום. עיין יו"ד סימן ק"נ סעף כ"ג. עי' זאת ליהודה או"ח סי' קכו, לימודי ה' כתב שרוביא הינו לוביא הוא פסוליא, עיין היכל הקדש שכתב שהוא תלתן ובערבי הוא חולבא עיין מחזיק ברכה הביא מהגאון בליפא אבן מלכא בכף נקי שכתב הוא שלא נראה לו שהוא תלתן אדום, ולא נראה שהוא פינגוץ כי פינגוץ הוא זרע ואילו תלתן הוא דגן הוא דין לומר שהוא פול המצרי שהוא קטנית ע"ש. עיין עדן מקדם אלבו. עיין שפתי שבח שהביא מהר"י עיאש לומד כיהוא אדום וצובע והוא עצמו לא מקבל את זה והראיה מרשב"ץ שהוא סובר שאינו נותן צבע ותמה על המהר"י עיאש שלא הזכיר את הרשב"ץ מאריה דאתריה.

192 מים חיים [משאש] רמ"ב. היכל הקדש כתב שהוא בצל מדברי.

193 עין ליצחק ריח אות ר' סעף ג' שהקשה שהרי קי"ל שכל ישראל יש להם מצוות כרימון, וא"כ מה יש לומר בזה. אלא שכתב שהכוונה שבמשך כל חייו עושה הרבה מצות, וכאן אנו מתפללין שיעשה בשנה אחת הרבה מצוות, ועוד שהוא מתפלל על עצמו שהאדם כלפי עצמו חייב לחשוב שאין לו זכויות. ועוד שאומנם יש הרבה זכויות, אבל אם יש הרבה עונות אין זה נחשב. ואנו מתפללין שיהיו הרבה זכויות ללא עונות. ובפי חכמים יד ידידה [טולידנו] עמוד 41 שירבו זכויותינו כרמון. אין להקשות מהא דאמרי' במס' ברכות כפלא הרמון רקתך אפילו ריקנים שבך וכו' וא"כ מאי רבותא דהאי תפלה הכא, די"ל התם בכל חייו קאמר ואלו הכא מתפלל על אותה שנה שירבו זכויותינו בה כרמון, א"כ פשו ליה טפי. שם. א"ה ועוד גר' לענ"ד דהתם כפלא והכא מתפללים שירבו זכויותינו כרמון שלימה. עי' זאת ליהודה סי' קכו מה שביאר.

194 מים חיים [משאש] רמ"ב, וכתב שהוא עצמו אוכלם, ואם קי"ל שיש מצוה לאכול מהם בשבת, שהוא יום של שמחה גדולה, קי"ז בראש השנה שיש קצת אימת הדין עיין מנהגי ארגיל שכתב שמשפחות חשובות נהגו שלא לאכול דגים משום שמרבה שמחה.

195 היכל הקדש.

נהגו לאכול ריאה בליל ראש השנה כסברת רבינו הטור, ואומרים ראה נא בענינו וריבה ריבנו וגאלנו גאולה שלימה וקרובה למען שמך והאר עינינו במאור תורתך 197

הגאון רבי ישמ"ח עובדיה נהג שאחרי הקידוש היה אוכל פרי עץ ממין שבע כגון תמרים ומברך עליו בורא פרי העץ, ומכוון להוציא את כל מיני העץ שאוכלים אח"כ, ואח"כ אוכל מפרי האדמה ומברכים בפה"א, ואח"כ אוכלים קצת סוכר ומברכים שהכל, ונוטלים ידים לסעודה ובוצעים את הפת. ואח"כ מתחילים לאכול תפוח בדבש עם היה"ר, וכך יוצאים יד"ח ללא חששות 198 סדר ליל ראש השנה של הגאון רבי חיים משאש – נהג לאכול שבעה מיני ירקות שלוקים והם, קרא ירוקה (קישוא), קרא אדומה (דלעת), אפונים (חומס), פולין, כרתי, סילקא (תרד), לפת 199

סדר האכילה לחומס, יהי רצון שיכבשו רחמיך את עוז אפיך מעלינו ומעל כל עמך בית ישראל, ותפן אלינו ברחמים ושפוך חמתך על הגויים אשר לא ידעוך ועל ממלכות אשר בשמך לא קראו, על הפולין, יה"ר וכו' שיפלו אויבך ושונאיך וכל מבקשי רעתינו תפול עליהם אימתה ופחד בגדול זרועך ידמו כאבן. ותסמוך נפילתנו כדכתיב סומך ה' לכל הנופלים וזוקף לכל הכפופים, על הלפת יאמר, יה"ר שילפתו אויבך ושונאיך וכל מבקשי רעתינו וילפתו ארחות דרכם יעלו בתוהו ויאבדו, למה פניך תסתיר ר"ת לפת תשכח ענינו ולחצינו, ובליל ב' אוכל זתים חדשים משום שהחיינו ואמר יה"ר שיהיו מזנותינו מסורים בידך ואפילו מרורים כזית, ולא יהיו מסורים בידי בשר ודם ואפילו מתוקים כדבש, ואני כזית רענן בבית אלהים בטחתי בחסד אלהים לעולם ועד אמן 200

יש אומרים שאין היהי רצון הפסק דהוה מענין האכילה, והוי כמו גביל לתורא 201

יש אומרים שיקח מיני מתיקה ויאמר יהי רצון שתהיה שנתנו מתוקה 202

196 היכל הקדש.

197 נהגו העם [עובדיה] סימן ז' וכן נהגו במכנאס. שם משמואל עמוד רלה.

198 נהגו העם [עובדיה] סימן ח'. אומנם כבר הבאנו למעלה שיש בזה כמה חששות א' של ברכה שאינה צריכה שאם יחכו לאחר המוציא לא יצטרכו לברך. אומנם במרוקו לא חששו לזה לענין של ברכה שאינה צריכה. ובמים חיים [משאש] הביא משם הגאון רבי נתן ג"יין שאותם הנהגים לאכול בסעודות של חג הסוכות מיני תרגימא קודם המוציא, ויש מברכין ברכה אחרונה, ויש שאינם מברכין שיש פלוגתא בזה. ולכן מהיות טוב אין לאוכלן אלא בתוך הסעודה. כתב הלימודי ה' יש שפסק שמברך על תפוח או על הדבש לכן טוב לאכול אותו עם פת. עיין דברי שלום אומת ח"א טולדנו ח"א עמוד 116 כתב מנהג מרוקו להתחיל בתפוח בדבש.

199 מים חיים [משאש] רמ"ב.

200 לקט הקמח [משאש] אות ר'.

201 מים חיים [משאש] סימן רמ"א.

202 היכל הקדש עמוד 189.

יש אומרים שקודם הברכה יכול לומר יה"ר ואין לחשוש 203

האוכל תפוח בדבש מברך על התפוח ופותר את הדבש 204

מי שאוכל קצת דבש בתוך הסעודה חייב לברך, ואינו נפטר בהמוציא 205

בברכת המזון יאמר יעלה ויבא ואם שכח לומר יעלה ויבא לא חוזר 206 וי"א שחוזר 207

נהגו לעשות את כל הסדר גם בלילה שני 208

שינה בר"ה

נוהגים שלא לישן ביום ראש השנה ומנהג נכון הוא 209 ויש אומרים כי אחרי חצות מותר
ובמרוקו נהגו שלא לישן כלל 210

ידידי

אין אומרים וידוי בתוך הזמירות בראש השנה 211

מועדים לשמחה

אין אומרים מועדים לשמחה בראש השנה 212

203 שושנים לדוד סימן נ"ז משם הפקודת אליעזר, שכן משמע מלשון השו"ע ורמ"א. ולכן אין לחשוש.

204 עיין בפאת ים [מונסניגו] סימן א' נשאל בזה שהרי היה"ר הולך על הדבש ולמה שלא יברך על הדבש, ויהיה התפוח טפל לו. וכתב שצ"ל שיש ענין בתפוח עצמו שכמו שנאמר "תחת התפוח עוררתיך" ולכן הדבש טפל לו. ועיין שם שהוא כתב שמנהג לאכול הסימנים לאחר המוציא ומברך על ענבים קודם, ואח"כ על ירק, ואח"כ על סוכר שהכל. ובזה יצא ידי כל הדעות. וזה מנהג הקדמונים מגאוני מרוקו.

205 פאת ים סימן א'.

206 שם משמואל.

207 הגר"ש משאש.

208 שפתי שבח עמוד 351.

209 ליצחק ריח אות ר' סעיף ד'. כתב ג' טעמים א' מפני שלא טוב שישן בשעת הדין מראה כאלו לא מפחד. ב. שאם ישן הוא סימן לא טוב שמזלו ישן. ג. טעם יפה שכמו שבעשרת ימי תשובה נזהרים מפת עכו"ם אפילו שמדינא מותר, כך הרי קי"ל שלא טוב שישן יותר מס' נשימות א"כ בראש השנה טוב להקפיד על זה. ומה שכתב הרמ"א ראש השנה לרבותא אפילו הוא יום טוב וראוי היה לישן בכל אופן לא ישן. לימודי ה' כתב שלא ישן בראש השנה אפילו אחר חצות אלא יתגבר לעסוק בתורה.

210 עיין פקודת אליעזר כתב שלטעם שלא טוב שישן בשעת הדין א"כ אתי שפיר מה שישן אחר חצות שאז אין דין אבל לטעם שמי שישן מזלו ישן א"כ הוא אחר חצות לא ישן. עיין מכתב מאליהו פרץ סי' נב.

211 דרכי דוד [כליפא] סימן מ'.

212 לימודי ה'.

זיווג בראש השנה

אין איסור מדינא הזיווג בראש השנה, ויראי ה' נמנעו, ואם הוא ליל טבילה מותר לכו"ע 213
גם ימנע משחוק וקלות ראש 214

קודם שישכב על מטתו יאמר מזמורי תהלים ומתוך כך ישן 215

יכול לשתות קפה לפני התפילה שחרית, וי"א אפילו עם סוכר 216

דין ליל שני של ראש השנה

י"א שישים פרי חדש ביום שני ויכוון עליו בשהחיינו 217 וי"א שלא צריך ואפי' הוה הפסק
218

ביצה שנולדה ביו"ט ראשון של ראש השנה אסורה ביו"ט שני גם לבני ארץ ישראל 219

אבינו מלכנו בראש השנה

אבינו מלכנו המנהג שלא לאומרו בין בשבת שחל בו ראש השנה ובין שחל בחול 220

213 לימודי ה' אנקאוה ועיין שם שכתב כי נהגו לטבול בערב ראש השנה ומכח זה לא שימשו בליל ראש השנה אלא אם הוא ליל טבילה. עיין שפתי שבת ס"י תקפא הביא נכון למנע מתשמיש המטה בב' ימים של ראש השנה ואם הוא ליל טבילה יש לטבול ביום ובקושי התירו ליל טבילה בראש השנה.

214 מעשה בראשית [בן דאהן] ח"ב 512 ואילך.

215 לימודי ה' אנקאוה.

216 לימודי ה' אנקאוה סעי' נג.

217 עיין שו"ת הרשב"ש סימן תלב עוד שאלת. שופר סוכה ולולב אם צריך לומר זמן ביום השני, כי בספר אורח חיים הביא דעות הרבה ולא הכריע ביניהם אלא אמר וטוב ליתן פרי חדש לפניו ויברך זמן ותהיה כוונתו גם על הפרי, ובתוספות הביאו זה הלשון עצמו, אבל בספר המנהיג כתוב האידנא דידעין בקביעא דירחא לית לן ספיקא דיומא והמברך זמן ביום שני הוא ברכה לבטלה וכו', ואתה תודיעני הדין. תשובה. זמן ביי"ט שני של ר"ה על השופר כבר עמדת על מה שכתוב בספר אורח חיים ובספר המנהיג בענין הזכרתו על הכוס, ודעת רש"י ז"ל בפ"ק דיום טוב הוא לברך זמן בין בראשון בין בשני, וכן הוא מנהגנו בכאן לברך זמן בשני ימים בין על הכוס בלילה בין על השופר ביום. ואף האומרים שלא לברך ביום שני על השופר, אם היה י"ט ראשון בשבת מודים שמברכין ביום שני על השופר כמו שכתוב בספר אורח חיים. ולענין שיניח פרי חדש לפניו לא הסכים בזה א"א הרשב"ץ ז"ל שכיון שאינו חובה הוה ליה הזמן הפסק בין הקדוש והשתיה. וכל זה הוא ביי"ט שני של ראש השנה משום דהוי קדושה אחת, אבל בשאר ימים טובים לא דינא ולא דיינא שצריך לברך זמן על הכוס. עיין שופריה דיוסף

218 לימודי ה' אנקאוה סעי' נה עיין היכל הקדש עמוד 194 כתב שלא צריך פרי חדש.

219 רשב"ש ועיין לימודי ה'.

220 שו"ת תשב"ץ חלק ג סימן קעו וז"ל ובענין אבינו מלכנו אם אומרים אותו בשבת המנהג הוא לאומרו בין בשבת בין ביה"כ. ואע"פ שהר"ן ז"ל בפירוש ההלכות כתב שאין המנהג כן טעות נפל בידו כמו ששמענו מתלמידיו פה אל פה. אבל צדקתך בשבת שחל בו ראש השנה אינו מנהג שהרי ר"ח הוא ולא גרע משאר ר"ח.

וכן הוא המנהג אצלנו אע"פ שלא כתב כן בעל הטורים זכרונו לברכה ואין בזה אלא משום אל תטוש תורת אמך ומשנה שלימה שנינו (פסחים נ' ע"ב) אל ישנה אדם מפני המחלוקת והמשנה אין דעת חכמים נוחה הימנו.

ובשו"ת דרכי דוד [כליפא] כתב לתמוה שהתשב"ץ חולק על הריב"ש סימן תקיב וז"ל שו"ת הריב"ש סימן תקיב שאלת: מהו לומר: אבינו מלכנו; בשבת שבין ראש השנה ליוה"כ? לפי שיש מחלוקת ביניכם. יש מי שאומר: שאין לאמרו: דבין שהוא: תחנה; בין שהוא: שאלת צרכים; אין לאמרו בשבת כלל. ואפי' בר"ה וביה"כ, שחל בשבת, כתבו קצת מן האחרונים, שאין לאמרו. כ"ש בשבת שובה. וכ"ש לקצת מקומות, שנהגו שלא לאמרו, אף בר"ה במנחה, כשחל להיות בערב שבת, משום כבוד השבת. ויש מי שאומר: שיש לאמרו. שאם מותר להתענות בו, כדעת קצת מפרשים, כ"ש שמתר לומר בו: סליחות, ותחנונים, ואבינו מלכנו. וכבר נהגו בליל השבת, ההוא: לקום ולהרבות בסליחות, ובבקשת צרכים. ובפרט: אלהינו שבשמים; שהוא כעין: אבינו מלכנו. כי כל צרכי רבים, מותר לשאול. ובפרט ביום הנזכר: שאנו נרדפין, מחמת עונש העונות. ושאלת ממני, להודיעך דעתי. תשובה: בדבר כזה, שרבו בו הסברות, וגם שאין איסורו חמור כל כך, הולכין בו אחר המנהג. ואם גם המנהג מתחלף, ומקומות מקומות יש: כל אחד נוהג כמנהג מקומו. ואין לשנות המנהג, מפני המחלוקת. ובענין זה רבו המנהגות כי פה סרקסטה, נהגו לאמרו בשבת שובה ובשבת של ר"ה ויום הכפורים.

עוד כתב שם ובברצלונה, לא נהגו לאמרו בהם כלל, מפני שהוא שאלת צרכים. וכן המנהג באשכנז. ובגירונד"א, נהגו ג"כ שלא לאמרו בהם, מן הטעם הזה: זולתי ביום הכפורים, שחל להיות בשבת; מפני שהוא גמר דין. ואם לא עכשיו, אימתי? ועשאוהו כנרדף, שצועקין עליו בשבת, כשיש בו סכנה ליומו. אבל אם אין בו סכנה ליומו, לא. ובכאן, כיון שעדיין יש שהות עד יום הכפורים, אין צועקין בשבת. ומכל מקום, המנהג הטוב והישר בעיני, הוא מנהג ברצלונה. שלא לאמרו כלל: בשום שבת, אף ביום הכפורים. שכיון שאין זה מנוסח התפלה עצמה, והוא נוסח שאלת צרכים לעצמו; אין לאמרו בשבת עכ"ל.

ועיין השמים החדשים סימן פ"ו, ועיין בשו"ת דרכי דוד [כליפא] סימן מה משם הגאון רבי דוד הכהן, ורבי מסעוד הכהן שכתבו שהם נהגו לא לאמרו. וכן מוכח מהריב"ש והתשב"ץ שהכל תלוי במנהג, ואם יש מנהג שלא לאמרו, אין לאמרו שהרי הוא בקשת צרכים ואין בקשת צרכים בשבת. ובנהגו העם [עובדיה] כתב נהגו לאמרו רק מדלגין כל ענין חטא ועוון, ועיין מגן אבות וז"ל כן המנהג הפשוט (לומר אבינו מלכנו). וכ"כ בנהגו העם [עובדיה] (אות י"ב) שאומרים אותו רק מדלגין חטא ועוון. וכמש"כ האריז"ל (עה"כ דף צ') שמדלגים הקטע חטאנו לפניך ובקיצו"ש טולידנו בסימן קמו כתב שיש לאמרו אך בסי' קמט הביא שיש חילוקי מנהגים בזה, ונהרא ונהרא ופשטיה. ואילו בסימן קסו הביא שנהגו שלא לאמרו כלל. וצ"ע. ומקור הדברים מהר"ן במס' ר"ה (דף לב.), שכתב שהר"ר יהודה ברצלוני כתב שלא לאמרו בר"ה ויה"כ שחל בשבת ומנהגינו שלא לאמרו בר"ה ולאמרו ביוה"כ. הריב"ש בתשובה (סימן תקיב) האריך וכתב שיש ריבוי מנהגים בזה. והוא החזיק במנהג שלא לאמרו. אך בשו"ת התשב"ץ (ח"ג סימן קעו) כתב שהמנהג לאמרו בין בשבת ובין ביוה"כ. ואע"פ שהר"ן כתב שאין המנהג כן, טעות הוא בידו, והמשנה אין רוח חכמים נוחה הימנו. עיי"ש.

עוד כתב שם וידוע שהרבה ממנהגי המערב הונהגו מהתשב"ץ (שמקום מושבו היה במגרב, והעיד על הרבה מנהגים). וכ"כ בנתיבי עם שכן מנהג ירושלים. והנה סברת האומרים אבינו מלכנו אפילו בר"ה שחל בשבת, אע"פ שאסור לאדם לשאול צרכיו בשבת, כתב בריב"ש שם דעשהו כנרדף, שצועקים עליו בשבת כשיש סכנה ליומו. רק דס"ל לריב"ש שאין זה בגדר סכנה ליומו כיון דרק ביה"כ יחתמו. אך נר' ליישב דברי התשב"ץ ודעימיה דשפיר חשיב סכנה ליומו, מאחר שקשה יותר לשנות גזר דין שכבר נכתב, ובר"ה יכתבו. וגדולה מזו מצאתי בב"י (ד"ה ליישב מנהג ספרד) שהביא מה שאומרים סליחות בשבת שובה, וכתב ליישב זאת דכיון דבעשרת ימי תשובה התפלה נשמעת יותר מבימים אחרים, וגם באותן הימים האדם מוכן להיות נגמר דינו ביוה"כ, אין לנו דבר נחוץ יותר מזה. ע"כ. וא"כ כ"ש בר"ה גופא, שנכתבים בו לחיים טובים או למות ח"ו די"ל דודאי חשיב דבר נחוץ.

יחיד יכול לומר אבינו מלכנו 221

במרוקו לא נהגו לומר י"ג מידות בפתחת הארון הקודש 222

אע"פ שלדעת המקובלים אין להגביה קולו בעת התפלה, רבים נוהגים כהשו"ע שאחד מהקהל אומר תפלת לחש בקול רם, ושאר הציבור קורא בלחש 223

קיטל

יש נהגו ללבוש בגד לבן בראש השנה ויום כיפורים ולא יכנס עימו לשרותים 224

קריאת התורה

יש שנהגו בר"ה ויוהכ"פ לפתוח הארון בשעה שאומרים הקהל עלינו לשבח 225

מוציאים שני ספרים באחד קוראין חמשה גברי וה' פקד את שרה עד ימים רבים, ואם הוא שבת קוראים שבעה וקדיש ובשבת מפטיר עד קרן משיחו, ומפטירים בפרשת פנחס ובחדש השביעי, וקדיש. והפטרה בריש שמואל ויהי איש אחד מן הרמתיים צופים 226

טעה ביום ראשון קרא פרשת העקידה אם עדיין האחרון לא בירך ברכה אחרונה יחזור לראש ויקרא עם העולה מוה' פקד עד הסוף אח"כ יברך ברכה אחרונה 227 שכח וביום השני

221 השמים החדשים סימן פ"ו. לימודי ה' אנקאוה סעי' נ'.

222 עיין מגן אבות סימן תקפב.

223 מגן אבות סימן תקפג כן המנהג הפשוט. וכן העיד בשו"ת קרית חנה דוד (ח"ב סימן עח). וכ"כ בנהר מצרים (ר"ה אות יב) שכן מנהג מצרים. וכן העיד בשו"ת דרכי דוד [כליפא] (סימן מז) שאחד קורא תפילת שמו"ע בקול רם וכולם קוראים עמו בלחש. והנה החיד"א במחזיק ברכה (שם ס"ק ח', וסי' קמא ס"ק כ) כתב שלפי טעם הזוהר והאר"י זצ"ל כ"ש שצריך לזהר בזה בר"ה ויה"כ, דינא יתיב, שלא להגביה קולו. ע"כ. וכ"כ במועד לכל חי (סימן יג אות טז). וכ"כ בכה"ח (ס"ק נז). אמנם במחז"ב (בסי' קמא) כתב דלהמון העם הנח להם, כי לא נאמר שיעורים אלו אלא למצניעיהם שיהו זהירין ולצנועים חכמה. על כן מאחר שדבר זה היה תועלת מצד כוונת הציבור, פשוט שרשאי לאומרו. וע' לקמן מה שנכתוב לענין התקיעות בתוך תפילת לחש, דיש מעלה לומר בקול רם, דעי"ז שומע התקיעות במקומם הראוי. עיין משחא דרבוותא סי' תקפב סעי' ט. עיין לימודי ה' שטוב להתפלל בלחש ומי שמגביה קולו עליו אמר שמאוד מגונים אלו המרימים קולם. עיין שפ שתי ש ס ב ח עמוד 349 עיין נתיבות המערב שהחזן מגביה קולו לתפילת של ראש השנה בערבית וצ"ע איזו תפילת לחש יש בערבית של ראש השנה ואולי כוונתו לליל כיפור וצ"ע.

עיין אוצר המכתבים ח"ג אלף תכא ושם אלף תשעט והוד יוסף חי עמוד 173.

224 לימודי ה' אנקאוה.

225 עיין שערי צדק.

226 היכל הקדש עמוד 191.

227 שם משמואל.

קרא פרשת וה' פקד והשלים מנין חמשה קוראים, יקרא עוד אחד פרשת העקידה ויאמר שוב קידוש. ואם נסתפק בספר זה יכול יקרא שני פרשת בספר שני פרשת העקידה 228

מי שעלה לתורה בפרשת תוכחה בכי תבוא, יש ליתן לו עליה ביום טוב שני של ראש השנה 229

ברכת השופר

למה תיקנו ברכות על תקיעות מיושב אפילו שתקיעות מעומד הם העיקר הטעם כי אסור לתקוע בלא ברכה ואילו על תקיעות במעומד יש בתפילה מה שאומרים שברכה שומע קול תרועת עמו ישראל 230

מברך לשמוע קול שופר אם בירך לתקוע בשופר או לשמוע בקול שופר או על תקיעת שופר ויצא בדיעבד 231

יכול לברך בתקיעת השופר ברכת שהחיינו להוציא אחרים 232 מברך שהחיינו על השופר ביום ב' אפילו שכבר בירך ביום א', ויש שלא היו מברכים שהחיינו אלא ביום א' 233 וכן הוא

228 שם משמואל.

229 לימודי ה'.

230 עיין שארית הצאן סי' שצט.

231 שם משמואל.

232 שו"ת הרשב"ש סימן תלב וז"ל תשובה. זמן ביי"ט שני של ר"ה על השופר כבר עמדת על מה שכתוב בספר אורח חיים ובספר המנהיג בענין הזכרתו על הכוס, ודעת רש"י ז"ל בפ"ק דיום טוב הוא לברך זמן בין בראשון בין בשני, וכן הוא מנהגנו בכאן לברך זמן בשני ימים בין על הכוס בלילה בין על השופר ביום. ואף האומרים שלא לברך ביום שני על השופר, אם היה י"ט ראשון בשבת מודים שמברכין ביום שני על השופר כמו שכתוב בספר אורח חיים. ולענין שיניח פרי חדש לפניו לא הסכים בזה א"א הרשב"ץ ז"ל שכיון שאינו חובה הוה ליה הזמן הפסק בין הקדוש והשתיה. וכל זה הוא ביי"ט שני של ראש השנה משום דהוי קדושה אחת, אבל בשאר ימים טובים לא דינא ולא דיינא שצריך לברך זמן על הכוס.

ועיין תבואות שמש משם שושנים לדוד, ועיין שמש ומגן ח"א סימן מ"ב סעיף ב', ואילו בבית יהודה במנהגי ארזיל כתב לברך רק ביום הראשון. ועיין לך שלמה השמטות או"ח סימן ב', צאן יוסף סימן י"א. והנה יש לדון בספר תורה של קהל, אם יכול לברך אחד שהחיינו להוציא אחרים. והנה הרמב"ם פ"א ה"י מברכות כותב וז"ל ואחד העושה מצוה לעצמו, ואחד העושה אותה לאחרים, מברך קודם לעשייתה אשר קידשנו במצוותיו וציונו לעשות. אבל אינו מברך שהחיינו אלא על מצוה שעושה אותה לעצמו. וכתב הכסף משנה כוונת רבינו שמברך על העשייה, אבל אינו מברך שהחיינו אלא על המצוה שעושה אותה לעצמו. ולמד כן מדרתניא בסוף פרק לולב וערבה [סוכה מ"ו] העושה לולב או סוכה לעצמו מברך שהחיינו, משמע שדוקא בעושה לעצמו הוא שמברך שהחיינו אבל לא העושה אותה לאחרים, והוסיף שם שהכ"מ כתב אבל אינו מברך שהחיינו אלא על המצוה שעושה אותה. ונראה מדבריו שהמקדש בבית אחד להוציא את הנשים, אינו מברך שהחיינו. ומנהגנו לברך, וכן ראוי לעשות, שכיון שחובה היא לאשה לברך אותה ברכה שמברך אותה בעבודה, וחשבינן נמי שמברכת היא ששומע כעונה. עכ"ל. ומ"ש וכן ראוי לעשות דבר פשוט הוא, וגם רבינו סובר כן. והנה הקשו על הכ"מ ממ"ש וגם רבינו סובר כן, ואיך יתכן, והרי הרמב"ם כותב מפורש שאין מברך שהחיינו אלא לעצמו.

ומצאתי בשו"ת אהל יצחק להגר"י סבאג שכתב לישב את הקושיה הזו, וז"ל, בענין ברכת שהחיינו מי שכבר יצא האם יכול לברך לאחר, כתב הב"י בסימן תקפ"ה שיכול לברך. אלא שחילק שלדעת הרמב"ם שכתב שאינו יכול היינו דוקא במצוה שיש בה מעשה, אבל מצוה שאין בה מעשה אלא דיבור, או קול יכול לברך. ע"כ. הנה מצינו כאן חילוק בין מעשה לדיבור וקול וצ"ע בעצם מהו החילוק. ועוד צ"ע שבכסף משנה כבר ראינו בדיוק הדברים שיצא לחלק, שמש"כ הרמב"ם שאינו מברך לאחרים, זה אם אין האחר מחוייב בברכות שהחיינו, אבל אם הוא מחוייב מברך לו משום דין שומע כעונה, ומדין ערבות. ואת הקושיה על דברי הכ"מ ראיתי שהקשה הגאון רבי דוד משאש, הבא דבריו בשו"ת שמש ומגן ח"א או"ח סימן ס"ו וז"ל, וגם תמהתי איך העתיק דברי מר"ן בכ"מ ולא הרגיש בקושי העצום שביניהם. והוא ממ"ש וז"ל וגם רבינו יסבור כן היא התימה שהרי הרמב"ם קרי בחיל שעל מצוה שעושה לחבירו ולא לו לא יברך שהחיינו. ואיך הוא כתב וגם הרמב"ם סובר כן. וכעת אין רמב"ם בידי כדי שאוכל לראות את הדברים במקורן עכ"ל.

והגאון רבי שלום משאש כתב לישב את קושיית הגאון רבי דוד משאש, וז"ל, ועיין בספרי תבואות שמש או"ח סימן מ' שהבאתי את דברי הרמב"ם הנ"ל והבאתי דברי הב"י או"ח סימן תקפ"ה שכתב שאין נוהגים כן. וסיים ואפשר שהרמב"ם לא אירי אלא במצוה שיש בה מעשה, אבל במצוה שאין בה מעשה, אלא או דיבור או קול, מברך שהחיינו אף כשעושה אותה לאחרים ג"כ. ועפ"י יש לפרש גם דבריו בכ"מ הנ"ל שכתב וגם רבינו יסבור כן ע"פ החילוק הנזכר בב"י. רואים מדברי הגר"ש משאש שהבין שדברי הב"י בסימן תקפ"ה לחלק בין מעשה לדיבור, הם פירוש לדבריו בכסף משנה שכתב שהרמב"ם עצמו מקבל שיש לחלק בין סוגי שהחיינו, ולא בכולם אמר שאינו מוציא אחרים. אומנם קשה שהמעייין בכ"מ רואה שהביא רמ"ך שמשמע ממנו שהחילוק הוא אם מי שהולך להוציא הוא מחוייב, ובוה שייך שומע כעונה, לבין אם אינו מחוייב.

והנה הגאון רבי יהודה עייאש בשו"ת בית יהודה ח"א סימן כ"א דן בשני אחים שקנו ס"ת האם שניהם יברכו שהחיינו או אחד יוציא את השני. ושם הביא את הרמב"ם שמברכים שהחיינו על ס"ת חדש, וכן את הרמב"ם דין שאין לברך שהחיינו לאחר. וכן את דברי הכ"מ בשם הרמ"ך. והגאון מהר"י עייאש עמד על קושי שזה בדברי הכ"מ וז"ל, ק"ל שרבינו לא מיירי אלא בגוף חיוב הברכה שאין העושה לאחרים חייב לברך אותה שלא בפני חבירו, אלא שהטעם ברכת שהחיינו נתקנה על דבר שיש בו שמחה והנאה, וליכא שמחה במה שיעשה לאחרים אינו מברך. אבל אם בא לברך לפני המחוייב כדי להוציאו, שפיר יכול לברך עליהם מטעם ערבות. ורבינו לא מיירי בהכי. ורואים שמהר"י עייאש הלך בדרך שמוכחת בתוך דברי הרמ"ך, שמה שכתב הרמב"ם שאין הוא יכול להוציא אחרים כשאין הם מחוייבים, אבל במחוייבים גם הרמב"ם יודה שיכול להוציא אחרים. וא"כ למה הב"י עצמו כתב חילוקים בין מעשה לדיבור ולא הביא את החילוק הזה בספרו ב"י. ועמד ע"ז ג"כ המהר"י עייאש שם וז"ל, ומרן הכ"מ מיחלפא שיטתיה ממה שכתב בספר בית יוסף על דין ו' הנזכר בהלכות ר"ה סימן תקפ"ה וז"ל נראה מכאן שמי שיצא כבר ידי תקיעה, ואח"כ תוקע כדי להוציא אחרים, שלא יברך שהחיינו. וכן מי שיצא כבר ידי מקרא מגילה, וכן מי שאומר קידוש כדי להוציא אחרים, והא אינו רוצה לצאת ידי הקידוש, כן מצאתי כתוב וכו'. ואפשר שהרמב"ם לא איירי אלא במצוה שיש בה מעשה, אבל מצוה שאין בה מעשה אלא דיבור או קול מברך שהחיינו, אפילו כשעושה אותה לאחרים. עכ"ל.

דמשמע שסברת המצאתי כתוב הוא סברת הרמ"ך. הנה רואים שהגאון מהר"י עייאש הביא הוכחה מעניינת שהב"י הביא את החילוק שבין מעשה לקול ודיבור בשם המצאתי כתוב. וזה תואם לדבריו מה שהביא בשם הרמ"ך, שכנראה זהו ר"ת הרב מצאתי כתוב. שאומנם לא כתב כלל לחלק בין מעשה לדיבור, אלא שהכסף משנה הבין ממנו חילוק זה, והוא בב"י כתבו בפירושו. אומנם אנו מוצאים את הגאון רבי משה טולידנו בשו"ת השמים החדשים, שהביא את דעת הרמב"ם ומביאה להלכה ללא שום סיג, ומכח זה מצריך את כל המברכים שהחיינו לאחרים, למצוא כפרה על כל מעשיהם. וז"ל כתב הרמב"ם פ"א מברכות ה"א אחד העושה מצוה וכו', ואחד העושה אותה לאחרים וכו', אבל אינו מברך שהחיינו אלא על מצוה שעושה לעצמו. עכ"ל. ומכאן ראיה שבשעה שמברך אדם הקידוש למי שאינו יודע להוציא יד"ה, שאין לו לברך שהחיינו אלא בעל הדבר עצמו, צריך לברך לעצמו, לא כמו שראיתי טועין בזה שמברכים להם אף שהחיינו, והיא רח"ל ברכה לבטלה, וה' יכפר בעדם.

והשמים החדשים מביא את הרמב"ם, ופוסק כדעתו להלכה ללא שום חילוקים בין סוגים שונים של ברכת שהחיינו שראינו לעיל. והמענין הוא שהוא מביא דוגמה לשהחיינו מקידוש, בלי שראה כלל את דברי הרמ"ך, שהוא דיבר על שהחיינו בקידוש. ונראה שלא ראה את דברי הרמ"ך והראיה שאינו מזכירו כלל. וראיתי להגאון רבי יוסף בן נאים בשו"ת צאן יוסף שמביא את הערת השמים החדשים כלשונה ממש, אלא שהוא מביא בשם הגאון רבי מימון בירדוגו (המב"ן) והגאון המב"ן מוסף ע"ז וז"ל, ואחר המחילה נעלם ממנו דברי הב"י סימן תרפ"ה שהביא לשון הרמב"ם, וכתב עליהם, ונראה מכאן שמי שיצא כבר ידי תקיעה וכו', אפשר שהרמב"ם לא איירי אלא במצוה שיש בה מעשה וכו', אבל מצוה שיש בה קול או דיבור מברך שהחיינו, אפילו כשעושה אותה לאחרים. עכ"ל. ונראה שההוספה היא מהמב"ן, אומנם המב"ן עצמו הביא את דברי השמים החדשים, אלא שלא כתב שהם דבריו.

והגאון מהר"י בן נאים עצמו מביא ראיה ששיטת הרמב"ם היא לחלק בין שהחיינו, ובקידוש באמת הרמב"ם סובר שיכול לברך שהחיינו. וז"ל, ועיין באו"ח סימן תרצ"ב הלכות מגילה שפירש מרן שאף אם יצא כבר בקריאת המגילה מברך להוציא את האחר י"ח, והיינו בודאי אפילו בברכת שהחיינו. וז"ל בבית יוסף, מי שקרא המגילה לחולה אע"פ שהוא כבר קרא, יברך להוציא מי שקורא לו, דקי"ל כל הברכות אע"פ שיצא מוציא. בסוף פרק ראוה ב"ד דף כ"ט תני אבא סב הבריה דרב זירא, כל הברכות אע"פ שיצא מוציא, חוץ מהלחם והיין. ותו תניא התם בהלל ובמגילה, אע"פ שיצא מוציא. עכ"ל. ובודאי הגמור שכוונת מרן אף על ברכת שהחיינו, הרי בסוף דבריו הביא התם בהלל ובמגילה אע"פ שיצא מוציא. ובהני אית בהו גם שהחיינו, א"כ מוכרחים לומר שגם הקידוש דינו שוה לתקיעת שופר וקריאת המגילה, שאך מי שיצא מברך להוציא אחרים, אף בברכת שהחיינו. כנ"ל. ואין לחייב העושים כן כפרה, דאית להו על מי שיסמכו ואינם צריכים כפרה. הנה מהר"י בן נאים נקט להלכה דלא כהשמ"ח שצריכים כפרה, המברכים לאחרים בקידוש אלא אינם צריכים כפרה, ויש להם על מה שיסמכו. עיין קרית חנה דוד ח"א סימן צד.

והגאון רבי שלום משאש בשו"ת תבואות שמש סימן מ' ג"כ נוקט לדחות את פסקו של השמים החדשים, וזהו משום שנראה שהרמ"א לא נקט להלכה כהרמב"ם. וז"ל ואחר המחילה מעוצם קדושתו דבריו תמוהים לענ"ד, שהרי פסק מור"ם בס"י תקפ"ה ס"ב שאין חילוק בין אם יברך לעצמו או שכבר יצא, ומברך להוציא אחרים. אפילו"ה מברך התוקע שתי ברכות הנזכרות. ע"ש. הרי להדיא שאין כאן שום טעות למנהגנו, ומהדין הגמור עושים כן. וסבר הרמב"ם שמהם תמה הב"י. עיין בב"י בסימן הנזכר שהביאם, וכתב עליהם שזה כדעת התה"ד בסמוך, ואין נוהגים כן וכו'. וגם המג"א כתב על דברי מור"ם שהמנהג הזה הוא דוקא לשניהם שאינם יודעים, אבל מי שידע יברך לעצמו, ואליבא דכו"ע. ע"כ. ומשמע מיהת שהיכא שאינו יודע, מודה הוא דאחר המוציא מברך לו שני ברכות הנ"ל. והיד אפרים כתב שגם במל בן חבירו, אם חבירו אינו יודע והוא מכוון להוציא בברכה את שניהם, ג"כ יכול להוציא. אלא שהרמב"ם לא איירי מזה כלל, רק לענין החיוב המוטל עליו כשעושה מצוה, בזה אמר הרמב"ם שאין עליו רק ברכת העשייה, אבל לא ברכת שהחיינו, כיון שאין עושה אותה לעצמו. עכ"ל. הרי שכל המפרשים השוו דברי הרמב"ם לדעתו, וכן מדוקדק ממה שנקט העושה. וא"כ מנהגנו מיוסד על האמת עכ"ד.

א"כ משמע שהגר"ש משאש אינו מקבל להלכה את שיטתו של הגאון רבי משה טולידנו בעל השמים החדשים. וזה מוכח שהב"י נקט שדברי הרמב"ם אינם להלכה. אומנם גם התה"ד מודה לו. אלא ש"ל שהרמב"ם או מדבר רק על מעשים, או שהוא איירי על מי שאינו מחוייב. אומנם יש לנו לדעת שדעת הרמב"ם היא כשיטת התה"ד. וכן כתב המהר"י עיאש שהב"י סותר את עצמו. ומהכסף משנה לב"י. ועוד שדוחים את הרמב"ם מכח הב"י, ולא מכח מרן בשו"ע. אומנם זה מוסכם על כל גאוני מרוקו שמה שכתב הב"י בספרו, הוא נגד אלף פוסקים.

ועוד הנה הגר"ש משאש מביא ראיה מהרמ"א ונוקט אותו להלכה. ואמנם ידוע שיטתו של הגר"ש משאש כשיטת גאוני המערב שבמקום שלא גילה מרן דעתו יש לילך אחר הרמ"א, אבל כאן הרמ"א הוא דלא כהרמב"ם ודלא כתה"ד. וצ"ב. וראיתי להגאון רבי שלמה הכהן בשו"ת לך שלמה (השמטות או"ח סימן ב')

ו"ל, נשאלתי מאת הגאון רבי עייאד אקוקא למה אנו מברכין שהחיינו על הקידוש בליל שני של חג, ואין אנו מברכים שהחיינו על נטילת לולב ביום שני של חג, מ"מ"נ, אם אנו חוששים לספיקא דיומא, יש לחשוש לשניהם. ואם לאו אין לחשוש לשניהם. וישב בזה הגאון מהר"ש הכהן, שלעולם אין אנו חוששין לספיקא דיומא, אלא שהענין שאין לברך שהחיינו על הלולב בלילה שניה הוא, משום שלולב אינו תלוי בזמן, ואפילו בזמן הכנתו יש מקום כבר לברך שהחיינו, אפילו שלא הגיע סוכת. וכן מצינו לגבי סוכה. אומנם יש לחלק בין סוכה ששייך בה עשייה, וכמו שמצינו בה דין של תעשה ולא מן העשוי, ואילו בלולב לפי מאי דק"ל לולב אין צריך אגד, א"כ לא שייך בו עשייה, ואיך שייך לברך על עשיית לולב. וצ"ע. ומקשה הגר"ש כהן שא"כ מדוע בר"ה לגבי שופר מוכח ממרן שאין לברך ביום השני, ואילו בקידוש מברכים שהחיינו ביום השני, והרי כאן אין לומר ששייך בשופר עשייה.

ו"ל דשאני ר"ה דכיומא אריכתא דמיא, ולכן גם בקידוש שכתב מרן שאם יש לו פרי חדש יעשה עליו שהחיינו. אלא שצ"ע שהרי אם אין לו פרי חדש, מודה מרן שמברך שהחיינו. והנה על מה שנשאר הגאון מהר"ש הכהן בצ"ע, ע"ז ישב הגאון רבי דוד צאבכ בעל השושנים לדוד ח"ב אור"ח סימן י"א ו"ל, ויש לישב שהטעם שאומרים בר"ה בקידוש ביום שני, אינו משום ספיקא דיומא, אלא שהוא מנהג אבותינו בידינו, כמו שהיו נוהגים קודם החורבן, ואם נשתהו העדים מלבוא היו עושים יום ל' אלול לקדש, ויום מחרתו קודש. ויום שני הוא העיקר, שהיו מונים ממנו המועדות, וא"כ ודאי היו צריכים לברך זמן בליל שני. ולכן גם אנו בדין שנהגנו לומר זמן ביום שני. והנה היה מקום לישב עפ"י מה שהבאנו לעיל בשם הב"י, לחלק בין ענין שהחיינו בין דבר שיש בו מעשה, לבין דבר שהוא דיבור בעלמא, שהדבר שיש בו מעשה הבין הב"י שאינו יכול להוציא אחרים, אבל בדיבור יכול להוציא אחרים. והשאלה היא מה החילוק. ונראה שהרי החסרון בברכת שהחיינו להוציא אחרים הוא היות והמברך כבר יצא, ממילא אין לו שמחה והתחדשות לברך שהחיינו פעם נוספת.

ולפי"ז נראה שהב"י מחלק, שזה שייך בדבר שיש בו מעשה, שהיות וכבר עשה את המעשה אין לו מה לחדש. אומנם בקול ודיבור יש לזה התחדשות, בכל פעם ששומע או מדבר. ולפי"ז אפשר לישב את הקושיה מלולב על הקידוש, שלולב יש בו מעשה, ולכך אם נטל ביום טוב ראשון, אין לו ליטול ביום טוב שני. ואילו בקידוש שזה ענין של דיבור, יש לו התחדשות בכל פעם שאומר קידוש. ועוד אפ"ל בדרך אחרת. שהנה בשו"ת מעט מים להגר"מ עטייא סימן מ"א דן במי שאכל פרי בבין המצרים שאין מברכים שהחיינו ולכן לא בירך, ואח"כ אכל הפרי בזמן אחר, אינו מברך, שכבר אין לו בזה התחדשות. והנה נראה שאם אדם אוכל פרי ושכח לברך שהחיינו, והוא עוד עוסק באכילה, נראה שיכול לברך, משום שעדיין הוא אוהו בשעת האכילה ואינו זמן חדש, ורק אם גמר לאכול אנו אומרים שאין לו לברך משום שכבר אכל, ואין לו התחדשות. וממילא יש לישב הקושיה משופר על קידוש. ששופר היות והוא תקע כבר אין לו התחדשות ביום השני, לעומת זה לענין קידוש, היות ור"ה הוא כיומא אריכתא, ממילא עדיין הוא עוסק ביו"ט, ויכול לברך עוד שהחיינו, שלא נחשב שגמר המצוה. אך בשופר כבר קיים המצוה של תקיעה, ותקיעת שופר ביום השני הוא מצוה חדשה.

233 שושנים לדוד. ועיין מה שהקשה על זה. וככ נתיבות המערב ועיין בשו"ת מאיר עיניים סימן ג שאלה בענין ברכת שהחיינו אם כבר יצא, אם יכול לברך לאחרים להוציאם, כגון קידוש וקריאת מגילה ותקיעת שופר. תשובה הנה הרמב"ם ז"ל בהלכות ברכות, פרק י"א הלכה י', כתב דאין לברך וזה לשונו: אחד העושה מצוה לעצמו, ואחד העושה אותה לאחרים מברך קודם לעשייתה אשר קידשנו במצותיו וכו', אבל אינו מברך שהחיינו אלא על מצוה שעושה אותה לעצמו, עכ"ל. הרי מבוואר דברכת המצוה יכול לברכה לאחרים, אבל לא שהחיינו. ונראה טעמו דברכת שהחיינו דומה לברכת הנהנין דאינו יכול לברכה לאחרים, דזה נתן הודיה על שהגיע לזמן הזה. ולכאורה נראה דדעת הרב, אפילו בקידוש ומגילה גם כן דינא הכי.

עוד כתב שם אכן ממה שכתב הכסף משנה, נראה דבקידוש ומגילה גם רבינו יודה. וז"ל: כתב הרמ"ך נראה מדבריו שהמקדש בבית אחד להוציא הנשים אינו מברך שהחיינו, ומנהגינו לברך וכן ראוי לעשות. דכיון דחובה היא לאשה לברך אותה ברכה מברך אותה בעבורה, וחשבינן נמי שמברכת היא, דשומע כעונה, עכ"ל. וסיים הוא ז"ל, ומ"ש וכן ראוי לעשות וכו' דבר פשוט הוא וגם רבינו יסבור כן, ע"כ. הנה דברי הרב כסף משנה, קשה

מנהגנו בכאן לברך זמן בשני ימים בין על הכוס בלילה בין על השופר ביום. ואף האומרים שלא לברך ביום שני על השופר, אם היה י"ט ראשון בשבת מודים שמברכין ביום שני על השופר 234

חל יום ראשון של ר"ה בשבת יברך שהחיינו על שופר ביום ב' לכו"ע 235

אומרי' פיוט עת שערי רצון בנעימה מרגשת, ונהגו לאומרו גם בראש השנה שחל בשבת 236

כוונות

יש אומרים שהכוונות הכתובים בסידור לומר בשעת תקיעת השופר שומר נפשו ירחק מהם, כי לקו בחסר ויתר 237

יאמרו שבע פעמים מזמור לבני קרח מזמור ויש נוהגים רק פעם אחת 238 ומן המצר קראתי יה פסוק קולי שמעת אל תעלם אזנך ראש דברך אמת לעולם כל משפטי צדקך ערוב עבדך

להולמם לכאורה במה שאמר וגם רבינו יסבור כן והרי הוא כתב להיפך? אכן ילמד סתום מן המפורש ממה שאמר הרב בית יוסף בעצמו, בהלכות שופר סימן תקפ"ה, אחר שהביא דברי הרמב"ם הנ"ל כתב בזה הלשון: נראה מכאן שמי שיצא כבר ידי תקיעה ואחר כך תוקע להוציא אחרים שלא יברך שהחיינו, וכן מי שיצא כבר ידי מקרא מגילה, וכן מי שאומר קידוש וכו'. וסיים דאפשר דהרמב"ם לא איירי אלא במצוה שיש בה מעשה אבל מצוה שאין בה מעשה, אלא דיבור או קול מברך שהחיינו אפילו כשעושה אותה לאחרים, עכ"ל.

עוד כתב שם ולפי זה, כוונת הרב כסף משנה בהלכות ברכות בפרק י"א גלויה, ופירוש שגם רבינו יסבור כן, דהיינו בקידוש וכדומה בדבר שהוא קול, שלא אמר שלא לברך להוציא אחרים, דווקא במצוה שיש בה מעשה, כגון תקיעת שופר וכיוצא, וק"ל. מזה נשמע דבקידוש שהוא קול בעלמא, זה מוסכם אליבא דכולי עלמא דיכול לברך להוציא אחרים אפילו בברכת שהחיינו. וכן ברכות מגילה, נראה דדמי לקידוש. והגם דבסי' תרצ"ב בבאר היטב ס"ק ו' כתב, אבל לא יברך שהחיינו ע"ש. הנה דברי הבאר היטב נפלאו ממני מהיכן יצאה לו סברה זו, שהרי מגן אברהם שם ס"ק ה' כתב: ועיין מה שכתב סימן תקפ"ה ס"ב. ושם אדרבא מוכח שיכול לברך לאחרים ע"ש, והבאר היטב עצמו סיים בסוף דבריו: מגן אברהם. מזה נשמע שכן דעת מ"א, והרי מגן אברהם לא כתב כן? והגם דיש להשיב על זה, מכל מקום מהיכן יצא לו דין זה? וממה שכתב מורם בסי' תקפ"ה ס"ב משמע דגם בשופר שיש בו מעשה יכול לברך לאחרים. וז"ל הצריך: ואין חילוק בין אם יברך לעצמו או שכבר יצא ומברך להוציא אחרים, אפילו הכי מברך התוקע שני ברכות הנזכרות, עד כאן. וכתב מ"א סק"ג, דסברא זו היא סברת הרב בית יוסף שכתב על דברי הרמב"ם הנ"ל בזה הלשון: ואין מנהגינו כן וכו' ע"ש. אך לחלק יצא, דאם תוקע למי שידע יברך הוא לעצמו, אבל מכל זה נשמע דיכול לברך לאחרים ואפילו כבר יצא שתי ברכות הנ"ל, וכל שכן קידוש ומגילה שהוא דיבור בעלמא וכמו שכתב הרב בית יוסף, ונראה לי דודאי יש לברך באין פוצה פה עכ"ל ע"ש. עיין שופריה דיוסף

234 רשב"ש ס"י תלב.

235 שם משמואל.

236 נתיבות המערב.

237 לקט הקמח ומשאש] אות ש', וכתב היעב"ץ שנתרבה הקילקול מימות שבתאי צבי, ויש להיזהר. לימודי ה' כתב שטוב שידע התוקע קצת כוונות וכמה שידע יותר הוא יותר משובח.

238 נתיבות המערב

לטוב אל יעשקוני זדים שש אנכי על אמרך כמוצא שלל רב טוב ודעת למדני כי משפטך
האמנתי נדבות פי רצה נא ה'239

סומא

סומא יכול לתקוע ואם העבירו אותו אם השני בקיא כמוהו לא יחזירהו אבל אם לא יחזירהו
240

גם מי שכבר שמע את התקיעות או תקע לעצמו ובא לתקוע לאחרים מברך את שני
הברכות, וכן ברכת שהחיינו241

עבד

מי שחציו עבד וחציו בן חורין יתקע לו בן חורין ויברך בשביל242

מקרא

טוב שיהיה אחד מקרא לתוקע את סדר התקיעות243

קודם התקיעה בשעת הברכה צריך לכסות השופר, וכן בין כל סימן וסימן244

אם אירע לתוקע שלא תקע יפה יתקעו שלושים קולות קודם יציאה מבית כנסת245

מי שהחזיק לתוקע אין להעביר אותו246

לא ישיח לא התוקע ולא השומעים בין תקיעות דמיושב לתקיעות דמעומד247

נסתפק

אם נסתפק אם יצא ידי חובת תקיעת שופר או לא, תוקע ומברך, וי"א שתוקע ואינו מברך,
ויש מחלקים שביום א' תוקע ואינו מברך, וביום ב' אינו צריך לתקוע248

239 שם משמואל.

240 לימודי ה' סעי' צח.

241 תבואות שמש סימן מ', ועיין קרית חנה דוד ח"א סימן צ"ד. בעניין מצות שופר עיין דברות אליהו ח"ב סי'
לב.

242 שפתי שבח עמוד 355.

243 לימודי ה' אנקאוה. עיין נתיבות המערב.

244 לימודי ה' אנקאוה עיין פקודת אלעזר. כ"כ שם משמואל.

245 לימודי ה'.

246 לימודי ה'.

247 לימודי ה'.

הפסק

אין להפסיק בשום דבר בשעת התקיעות לא ירוק ולא פיהוק ולא נחירת הגרון 249

ויהי נועם

אם לא יכול לתקוע אסור לו לומר ויהי נועם לתוך השופר באמצע התקיעות, כי זה הפסק
250

תקיעות שלפני מוסף הש"ץ מברך ותוקע מעומד, אך הציבור יושבים הן בעת הברכות והן
בעת התקיעות 251 ויש שנהגו לעמוד בכל התקיעות 252

התוקע לאחרים, אף שכבר יצא ידי חובתו, יכול לברך מלבד את ברכת השופר גם את
ברכת "שהחיינו", ויוצאים השומעים ידי חובה בברכותיו. וכן כשמקדש ברגלים להוציא ידי
חובה את מי שאינו יודע לקדש, יכול להוציאו גם כן בברכת "שהחיינו" 253

אכילה קודם תקיעות

קודם התקיעות מותר לאכול (לאחר הקידוש) פת או פירות עד כשיעור ביצה ולא יותר.
אמנם מנהגנו שלא לטעום דבר ער גמר התפילה 254 וטוב למזוג קצת מים ביין שלא יהיה
יותר מרביעית 255 וגם פירות לא יאכל אלא טעימה בעלמא 256

דיני שופר של ראש השנה

שופר הכשר

כל קהלה וקהלה העי"א מבקשים אחר שופר הכשר של איל וכפוף והדור ויפה וכשר בלי
שום ספק. וגם האומנים העושים אותו זהירים וזריזים לעשותו כהלכתו, הן בענין האורך והן
בענין שלא יהא בו נקב ולא שום סדק 257

248 ליצחק ריח אות ש' סעיף א'.

249 שם משמואל עמוד רמד.

250 לימודי ה' סעי' נג אוצר המכתבים ח"א סימן קנח. הוד יוסף חי עמו' קעד.

251 שמ"ש ומגן ח"א או"ח סימן ס"ג ועי' ילקוט שמש. עיין ויכלכל יוסף סי' א שמשמע ממנו כי בעדת
המערביים בירוששים עומדים בין תקיעות דמעומד ובין תקיעות במיושב.

252 נתיבות המערב.

253 תבואות שמ"ש ח' או"ח סימן מ', שמ"ש ומגן ח"א או"ח סימן ט"ו, ח"ב או"ח סימן נ"ח אות ד' עי' ילקוט
שמש.

254 שמ"ש ומגן ח"ג או"ח סימן כ"ג וסימן נ"ז אות ג'—ד'.

255 שומ"ג ח"ג סי' נו.

256 שומ"ג סי' כג.

כל הקולות כשרים בשופר 258

שופר ביום שני

כל הפסולים ששייכים בשופר ביום הראשון שייכים גם בשני, כי ראש השנה יומא אריכתא
259

שופר של תיש

אם אין שופר אפשר לתקוע בשופר של תיש 260

לעבור איסור דרבנן

אף על גב דתקיעת שופר היא מצות עשה מן התורה מכל מקום אם אי אפשר לקיימו אלא
על ידי שיעבור איסור, אפילו רק איסור דרבנן, מוטב שיתבטל מצוה דאורייתא בשב ואל
תעשה, משיעבור איסור דרבנן בקום ועשה 261

ולכן אם היה מונח על השופר גל של אבנים או שאר דברים שאסורין בטלטול, או שהיה
מונח בראש האילן או חוץ לתחום או מעבר לנהר. אסור לעלות באילן או לשוט בנהר
להביאו. ולעבור במעברא או בספינה קטנה אם אי אפשר בלאו הכי, יש לסמוך המתירין
262

היה שופר בתוך חבית, שובר את החבית ומוציא את השופר 263

אינו יהודי שהביא שופר

אינו יהודי שהביא שופר ביו"ט מותר לתקוע בו 264

אמירה לנכרי בשופר

אבל באמירה לנכרי כגון לשלוח להביאו אפילו חוץ לתחום מותר במקום מצוה דהוי שבות
דשבות. ואם הנכרי הביאו חוץ ליי"ב מיל די"א דהוי דאורייתא אפילו הכי תוקעין בו דהא

257 מעשה בראשית [בן דאהן] ח"ב עמוד 692.

258 שם משמואל.

259 זאת ליהודה סי' קכט.

260 פקודת אלעזר סי' תקפה.

261 מעשה בראשית [בן דאהן] ח"ב עמוד 692.

262 מעשה בראשית [בן דאהן] ח"ב עמוד 692.

263 שפתי שבח עמוד 353 משם רשב"ץ חידושי ראש השנה.

264 קרית חנה דוד ח"א סימן נ"ב.

מותר לטלטלו בתוך ד' אמות. ואם כן שרי לצאת בו דלא אסרו חז"ל אלא באכילה והנאה ומצות לאו ליהנות ניתנו, ועכ"פ אסור לטלטלו חוץ לד' 265

שופר שעשאו גוי

שופר שעשאו גוי ביו"ט תוקעים בו 266

שופר שקולו אינו מצוחצח

תוקע שאינו מצוחצח קול השופר שלו אין חשש שכל הקולות כשרים בשופר 267

שופר שנסדק

שופר שנסדק מותר לדבוק, ודוקא שלא נסדק כולו 268

שופר שנמצא בו כעין סדק קצת במקום הנחת פה מבחוץ ואינו מפולש מבפנים, וקרוב לודאי שנתהוו לו מחמת תולעת "תונייא" (עש) שנכנסה בו באורך הזמן אי שרי לתקוע בו תקיעה של מצוה אם לא מעכב את התקיעה לכו"ע לא בעי שיעור הכשר במקום הסדק למעלה 269

265 מעשה בראשית [בן דאהן] ח"ב עמוד 692.

266 לימודי ה' סעי' ס'.

267 אוצ"ה ח"ב תתק"ח.

268 שאלו לברוך סימן נ"א, וכ"כ רבי דוד משאש, הובא בשו"ת תבואות שמש סימן ע"ג.

269 שופריה דיוסף עמוד צא וז"ל בדין שופר שנמצא בו כעין סדק קצת במקום הנחת פה מבחוץ ואינו מפולש מבפנים, וקרוב לודאי שנתהוו לו מחמת תולעת "תונייא" (עש) שנכנסה בו באורך הזמן אי שרי לתקוע בו תקיעה של מצוה אם לא.

ונראה ודאי דשרי לתקוע בו אפילו לכתחילה,

הן מצד שאין זה סדק שהזכיר מרן ז"ל והחוש על על זה' שהסדק שהוא מפולש גם מבפנים וזה אינו מפולש כלל, ואפילו אם תמצוי לומר שהוא סדק, הרי מרן בסימן תקפ"ו סעיף ח' הביא בזה מחלוקת יש אומרים קמא ויש אומרים בתרא, דיש אומרים קמא סבירא ליהו דאם נסדק לאורכו אפילו בכל שהוא פסול אלא אם כן הדקו בחוט או במשיחה, וסיים מור"ם ונשתייר שיעור התקיעה ממקום הקשירה ולמעלה לצד הפה, ויש אומרים בתרא סבירא להו דדוקא ברובו הוא דפסול. ולפי הכלל המסור בדינו דכל היכא דאיכא יש אומרים ויש אומרים הלכה כיש אומרים בתרא, א" כ בנדון

דין אף אי חשבנין לזה כעין סדק הרי יש אומרים בתרא סבירא ליהו שאינו פוסל רק ברובו, אבל במיעוטו ובנדון דידן כשר. ואף מי שירצה להתעקש ולומר דאף ליש אומרים בתרא הרי בעינן שישתייר שיעור התקיעה ממקום הסדק ולמעלה, ולא חלקו יש אומרים בתרא איש אומרים קמא אלא דוקא דלא בעי חוט או משיחה לנסדק בלשהו, אבל להא

דסיים מור"ם ונשתייר שיעור וכו' בדברי יש אומרים קמא, גם יש אומרים בתרא סבירא

ליהו כן.

נסדק לרחבו

נסדק לרחבו במיעוטו, כשר; ברובו, פסול אלא אם כן נשאר מהסדק לצד פיו שיעור תקיעה, דהיינו ארבעה גודלים, וכשנשתייר בו כך כשר אפי' אם מעכב את התקיעה; ויש מכשירים בנשתייר אפילו שלא לצד פיו 270

הפסק

אם הפסיק בתרועה בין תקיעה לשברים, בכל אלו הוא הפסק והפסיד גם תקיעה ראשונה 271

מכל מקום מלבד שלדעתי המעט נראה דליש
אומרים בתרא ודאי סבירא לתע דבנסדק
כל שהוא כשר בלי פקפוק ולא בעי שיעור ולא
כתב מור"ם כן רק אליבא דיש אומרים קמא,
עוד וזאת אפילו אי יהבינן ליה כל דיליה, הרי
באר היטב סק"י ציין על דברי מור"ם הללו
וכתב ומיירי שמעכב התקיעה, דאם לא כן
לא בעי שיעור.

הרי מבואר דאפילו להיש אומרים קמא דבעי
שיעור אף לאחר הדוק בחוט, דוקא אי
חזינן שמעכב התקיעה מכח הסדק, אבל אם
אינו מעכב את התקיעה אפילו יש אומרים קמא
ידו דלא בעי שיעור הכשר ממקום הסדק
ולמעלה וכל שכן יש אומרים בתרא, ובלאו
הכי לדעתי איני צריך לכל זה, הן מצד שאין זה
סדק שדיבר מרן ז"ל ובודאי שלא אירע לו זה
אלא מצד תוניא (עש) שנכנסה בו. והן מצד
שהלכה כיש אומרים בתרא ופליגי איש אומרים
קמא אפילו לגבי השיעור, וכיון שכן פשוט הוא
דשרי לתקוע בו אפילו לכתחילה.

270 שולחן ערוך אורח חיים הלכות ראש השנה סימן תקפו ועיין קרית חנה דוד ח"א סימן צה.

שמע מקצת תקיעה ביום ומקצת בלילה 272

נקב

ניקב וסתמו שלא במינו צריך שיהיה בו שיעור תקיעה מצד הפה, אבל בנסדק שפיסולו הוא משום שלא נשאר בו שיעור, אם יש בו שיעור מאיזה צד שיהיה כשר 273

נסדק רובו לא מהני סתימה במינו משום ספיקא דאורייתא 274

השומע מקצת תקיעה שלא בחיוב, ומקצתה בחיוב; או שאמר לתוקע כמתעסק: כוין להוציאני ידי חובתי, ותקע ומשך בה שיעור תקיעה, לא יצא; ויש אומרים שיצא אי איכא שיעור תקיעה בחיוב 275

ט' תקיעות בט' שעות

שמע ט' תקיעות בט' שעות ביום יצא ואילו הם מט' בני אדם, וי"א שדוקא כשלא הפסיק ביניהם בקול שופר שאינו ראוי לאותה הבבא, כגון שהיה עומד בתר"ת ושמע תשר"ת או תשר"ת, אבל אם שמע קול א' יותר כגון תר"ת יצא. ודוקא השומע, אבל בתוקע עצמו שעשה מעשה כזה לא יצא. וי"א שאין חילוק בין תוקע לשומע, אלא אם הוא עומד בתר"ת ועשה תשר"ת, אז אינו ראוי לאותה בבא אבל לבבא אחרת הוא ראוי שיש בבא אחרת כיוצא בו, ואם עומד בתר"ת ועשה תשר"ת שאין בבא כיוצא בה לא יצא 276

שמע תחילת התקיעה בלא סופה

שמע תחילת התקיעה בלא סופה, ויש שיעור באותה תקיעה יצא 277

אם תקע ויצאה לו תקיעה לא טובה, לא חשיב לעולם הפסק כי הוא עסוק במלאכתו 278

271 שולחן ערוך אורח חיים הלכות ראש השנה סימן תקצ עיין שושנים לדוד ח"ב סימן ו הביא שם את הט"ז אורח חיים סימן תקצ בין תקיעה לשברים. פי' אפי' בתשר"ת ששייכה שם תרועה אחר השברים אלא שזה הקדימ' ולא שפיר עבד דק"ל בגמ' גנח אינש והדר יליל ולא איפכא. ומ"ש אח"כ או שמפסיק בשברי' בין תקיע' לתרועה זה לא קאי אקשר"ת דא"כ היינו רישא שמהפך התרועה ושברים אלא דזה קאי על תר"ת שהוא מוסיף שברים בין התקיעה הראשונה לתקיעה הראויה שם כנלע"ד ושול"ד תמה עליו למה לא נבאר כוונת השו"ע שהפסיק בתשר"ת שבין התרועה לתקיעה עשה עוד שברים ונשאר בצ"ע.

272 עיין קח"ד ח"א סימן צט.

273 קרית חנה דוד ח"א סימן צ"ה.

274 שומ"ג אור"ח לג ואור"ח לח.

275 שולחן ערוך אורח חיים הלכות ראש השנה סימן תקפז ועיין קח"ד ח"א סימן צו צו.

276 ליצחק ריח אות ש' סעיף ג'. עיין שומג אור"ח ג אור"ח לח.

277 קח"ד ח"א סימן צ"ז והביא שיש כמה גירסאות בדברי מרן בזה, שהרי הוא מוקשה ממה דאיתא ששמע מקצתה בלילה ומקצתה ביום. עי"ש.

278 עיין שומ"ג חג אור"ח סי' לח סעיף ה.

תשר"ת תש"ת תר"ת אין מעכבים זה את זה ואם ידוע רק אחד מהם עושה 279

שני שופרות

תקע בשני שופרות לא יצא 280

שמע קול אחר בין שני התקיעות צ"ע 281

עובר לעשיתן

מי שנכנס לבית כנסת בשעת תקיעה יכול לברך מיד אחר תקיעה דמקרי עובר לעשייתן 282

שופר שפסול ליו"ט הראשון פסול גם ליוט שני כי הוא יומא אריכתא 283

חולה תקיעות

חולה שהפצירו בו שישמע תקיעות מאד והחולה נשבע שלא יאכל עד אחר שיצא מבית כנסת ונתעכבו הרבה בתפילה, טוב שיתירו לו נדרו שהוי לצורך יו"ט 284

הראויים לתקיעת שופר

אנדרוגינוס מוציא בתקיעת שופר את מינו למ"ד שהוא בריה בפני עצמה 285

שופר ע"י טלפון

השומע שופר ע"י טלפון אינו יוצא יד"ח 286

279 לשון השו"ע עין מה שפלפל בזה שומ"ג ח"ג או"ח סי' לח.

280 עיין שומ"ג ח"ג או"ח סי' לח.

281 עיין באריכות תבואות שמש או"ח סי' סה ד"ה הן בעודני עסוק. עיין שומ"ג חג סי' לח או"ח סעיף ד.

282 לימודי ה'.

283 וזאת ליהודה.

284 לימודי ה'.

285 קרית חנה דוד ח"א סימן נ"ב. עיין ביאור הענין במעין גנים סי' תקפט.

286 צאן יוסף כל חדש הלכות ראש השנה, ועיין ים הגדול סימן כ"ט. וסוגיה זו נידונה רבות בתשובות האחרונים. והנה בים הגדול סימן כ"ט כתב שיוצא יד"ח בכה"ג, מכיון שקול האיש הקורא נשמע לאוזן השומע, הגם שהוא רחוק הרבה ותמונתו אינה נראה זולת קולו לא אכפת לן. וכן הסיק בשו"ת מקוה המים [מלכה] להגאון רבי משה מלכה (ח"ג סימן תכ"ט). וכן מובא בספר פרחי שושנים להגר"י מונסינגו (אות פ') שכתב, שיצא רק אם שמע קול אדם ממש, כאילו עומד לפניו ולא ישמע רק את דיבורו, ושעמא מכיון שהקריאה אינה מדאורייתא, והרבה מגדולי האחרונים פסקו כן, כגון המנחת אליעזר ח"ב סימן ע"ב. ובשו"ת אגרות משה או"ח ח"ב סק"ח, ובספר מקראי קודש להרצ"פ פרנק סימן ל"ג ועוד. אולם יש פוסקים שכתבו שבתקופה האחרונה שנודע ברבים הטכניקה של מכשירי החשמל, התברר שמכשירים הללו אין אדם שומע את קול האדם המדבר עצמו, אלא קולו של המדבר הופך לגלים חשמליים אשר חוזרים ונהפכים לגלי קול, ולכן השומע מהם דומה לשומע מתקליט. ועיין בשו"ת יחוה דעת להגר"ע יוסף ח"ג סימן נ"ג שאסף מנין של פוסקים שדנו בזה, ומסיק

חרש

חרש עם מכשיר שמיעה יכול לתקוע לאחרים ולהוציאם 287

חרש המדבר ואינו שומע אינו מוציא אחרים, אבל שומע ואינו מדבר מוציא אחרים יד"ח, ואפי' לכתחילה יכול לתקוע ואחרים מברכים 288

בעל תוקע

אין ראוי שיתקע את התקיעות רווק וכן מי שאין לו זקן 289

כוונה

בשופר צריך כוונת שומע ומשמיע 290

אשה

יש נשים במרוקו שנהגו לצאת גם ידי מצוות שהזמן גרמן, ורוב הנשים לא היו מקיימות מצוות אלו, אומנם מי שנהגה אין לה לשנות ממנהגה ואפילו עלתה לא"י 291

שאיין יוצאים יד"ח, ואף השומעים את הש"ץ בבית כנסת ע"י רמקול, אינן יוצאים אלא היושבים סמוך לש"ץ הקורא דרך הרמקול, שאף בלעדי הרמקול היו שומעים אותו היטב אלה יוצאים יד"ח.

287 מקוה המים [מלכה] ח"ג סימן ט'. עיין שם משמואל עומשד רמב

288 שם משמואל.

289 מים חיים [משאש] ח"ב סימן קח. וכתב שנראה שאין חילוק בין תקיעות במישוב לבין תקיעות דמעומד.

290 עיין קרית חנה דוד ח"א סימן ק.

291 עיין לימודי ה' מאי שנהגו עלמא שנשים מכניסות עצמן לחיוב שופר שפיר עבדי וראיה ממיכל בת שאול שלא מיחו בה חכמים מה שהניחה תפילין. בשו"ת חמדה גנוזה הביא שיש נשים שנהגו לקיים מצות שהזמן גרמן וז"ל דעת רוב הפוסקים וביניהם אחד מעמודי התווך שמרן הבי"י נשען עליו בשלחנו הטהור הוא הרא"ש זצ"ל, שהיה רב בספרד וקהלות ספרדיות רבות נהגו כהוראותיו סוברים שנשים הרוצות לברך על מצות עשה שהזמן גרמא הרשות בידן, ועוד זאת שיש ספרדיות נוהגות לברך על לולב ועומר. ואעפ"י שמרן כתב שלא יברכו, החיד"א שהוא אחרון שכל בית ישראל נשען עליו מתיר לברך וכן אם נהגו יברך על ההלל ומצוות אחרות כמנהג האשכנזים שכך חונכו בבתי הספר מנהגם מנהג היתר ואין בזה מנהג בטעות, גם אין לחוש בכך משום ספק ברכות להקל, דבמקום מנהג לא אומרים סב"ל (זכור לאברהם אלקלעי דף יח ע"ב) לכן אין למחות ביד הנשים המברכות כי נאה ויאה להן והנח להן לבנות ישראל שיש להן על מה שיסמוכו, וביחוד עתה שהולכים ונקבצים פזורי ישראל לארצנו ובנות ספרדיות מתחנכות ולומדות יחד עם בנות אשכנזיות ומוריהם ומחנכיהם מלמדים אותם להתפלל ולברך, וכדי שלא תונצח העדתיות שתעמודנה בנות ספרדיות ליד חברותיהן האשכנזיות שגדלו ולמדו יחד אתן ותאמרנה להן אנתנו ספרדיות לא נוכל לברך ויהיו כתות כתות בישראל.

עוד כתב שם וביחוד בדור זה יש לעודדן לברך שידבקו יותר בטעם המצוות וכל המברכת מתברכת. וכן עיין במקוה המים [מלכה] מה שכתב בזה. ואולם בשו"ת תבואות שמש כתב שלא נהגו הנשים בזה. ועיין מקו"ה ח"ד ס"ב ושומ"ג ח"ב סימן נ"ה, ושו"ת הליכות שבא, ומקוה ח"ד השמטות וקח"ד ח"א צ"ט. ועיין שומ"ג ח"ב סימן כ"ח שכתב שאפילו שבגמרא אומרו שאשה עולה למנין לקריאת התורה. הנה דבר זה הוא תמוה מצד עצמו, שהרי גם בזמן הגמרא לא היה מחיצה לעזרת נשים, ואיך לא חששו לכבוד הקהל. אלא יש לומר שמדובר שהיה מנהג בזמנם שכל העולה לתורה, הוא קורא בעצמו, ומיירי שיש רק ששה שידועים לקרוא, ולכן כדי

ראוי יותר איש יתקע לאשה משתתקע לעצמה או אשה לאשה 292

נשים וקטנים מותר להם לתקוע בשופר ביו"ט 293

אסור להוציא שופר לרשות הרבים לאשה שתשמע את התקיעות 294 אך מותר להוציא שופר לרשות הרבים לצורך מי שהוא מסופק אם שמע וכן לטומטום 295 ואסור להוציא שופר לרשות הרבים לצורך קטן ולצורך אחד שכבר שמע את התקיעות דמיושב אסור להוציא 296

תפילת מוסף וסדר התקיעות

יש לתקוע בעוד שהס"ת על הבימה 297

תקיעות בלחש

יחזיר ש"ץ התפלה, ותוקעין על סדר הברכות למלכיות תשר"ת ג"פ וזכרונות תש"ת ג"פ ולשופרות תר"ת ג"פ, אבל בתפלת לחש דמוסף אין תוקעין. זו היא דעת מרן המחבר וכן כתבו הרבה מן האחרונים שהיותר נכון שלא לתקוע בלחש, וכן אנו נוהגין בביהכ"ס שלנו

להשלים העלו אשה למנין ז'. ויש מהאחרונים שכתבו שגם בזמן הגמרא אם היה שבעה שיודעים לקרוא, אין להעלות אשה לתורה. עיין נוהג במ.

והנה הנכון שבמרוקו לא היו הנשים מברכות על מצות עשה שהזמן גרמא, ולמעשה יש שלא היו מקיימין בכלל מצות שהזמן גרמא ולא היו הולכות לבית הכנסת שלא ידעו לקרוא ויש שלא בירכו אפי' ברכות וכדומה. ואומנם מצינו מנהג שנהגו נשים לברך ברכת הלבנה, ויש שכתבו שיש לבטל מנהג זה, ויש שכתבו שאם הוא מנהג קדמון שאין לבטלו, ואפילו שמרן סובר שאין לאשה לברך על מצות עשה שהזמן גרמא. והנה בגמרא איתא אשה לא תניח תפילין מפני קדושתם, אומנם סוכה ולולב מותר לה לקחת, שאין מזה חשש של קלקול. ועיין בהליכות שבא (סימן לז) שכתב, שלא ראה במרוקו אשה שמברכת על מצות עשה שהזמן גרמא, ורק בארץ ראה מנהג זה. ואילו החמדה גנוזה כתב שראה מנהגים כאלו וכתב שאם הוא מנהג קדום יש להם לקיים מנהגם, והטעם משום שהיא מצות עשה שהזמן גרמא ואין נשים חייבות במצות עשה שהזמן גרמא. וכתב שעוד שאין הנשים חייבות להחמיר על עצמן ולספור וכ"ש שלא תברכנה על ספירת העומר, והנה בענין זה שאין נשים יכולות לקיים ולברך על מצות שאין הזמן גרמא, הנה בשו"ת חמדה גנוזה הביא ממנהג מרוקו שהיו נשים מברכות על נטילת לולב והיו נוטלות ולא חשש לזה מברכה לבטלה, והוא דלא כמרן שכתב שאין אשה מברכת על תקיעת שופר סימן תקפ"ט. ועיין בהלכות ספירת העומר מה שכתבנו בענין זה. עיין זכר ברית אבות עמוד 39. עיי' שמ"ש ומגן ח"ג או"ח סימן כ"ג וסימן נ"ז אות ג'–ד'. ועיי' ילקוט שמש הלכות ראש השנה.

292 שפתי שבח עמוד 355.

293 עיין זכות אבות [קוריאט] עמוד לז ס"ק יג. אבל לא יכול להוציא אחרים. עיין שו"ת מים חיים [משאש] ח"ב סימן קח.

294 שפתי שבח עמוד 355.

295 שפתי שבח עמוד 355.

296 שפתי שבח עמוד 355.

297 דרכי דוד [כליפא] סימן מ"ב.

במארוקו שאין תוקעין בלחש, אבל יש מן האחרונים שכתבו שמנהגם לתקוע בלחש וכתבו הגם שהמנהג הזה אינו מוסכם, מ"מ אין לבטלו ונהרא נהרא ופשטיה. וכתבו המקובלים דהאר"י זלה"ה כתב דתוקעין בלחש 298

היו שבצפון אפריקה תוקעים בלחש תשר"ת תש"ת ותר"ת למלכויות, וכן לזכרונות, וכן לשופרות 299 ולכן יש שנוהגים שמסדר התפילות והזמירות יסדר גם כל העמידה בקול רם כדי שיתפללו כל הקהל ביחד, ובתפילת לחש של מוסף כל הקהל יגיע יחד לתקיעות מלכויות וכו', בלי לאחר ולהקדים 300

שהחיינו

ונוהגין שהתוקע או' גם ביום שני ברכת שהחיינו על השופר, וגם נוהגין לתקוע מאה קולות דהיינו שלשים קולות מיושב ושלשים בתפלת מוסף וסדרן הוא תשר"ת תש"ת תר"ת, במלכויות פעם אחת וכן בזכרונות וכן בשופרות ושלשים קודם לתקבל, ועשרה לאחר ברכו ואח"כ תרועה לבדה 301

תרועה גדולה

תוקעים מאה קולות, שלושים במיושב, ושלשים בלחש במוסף, ושלשים בחזרת מוסף, ועשרה קודם אמירת קדיש תתקבל, ומוסיפים בסוף קדיש בתרא תרועה גדולה 302

לזרעו תזכור

נהגו בתפילת מוסף של ר"ה לומר ועקידת יצחק לזרעו תזכור, ולא יאמר לזרע יעקב תזכור, ויש אומרים שבלחש יאמר לזרע יעקב תזכור, ואילו בחזרה בקול יאמר ועקידת יצחק לזרעו תזכור 303

298 קיצושו"ע להגר"ט ועיין קרית חנה דוד ח"א סימן צב, ודרכי דוד [כליפא] סימן מז, ועיין עטרת שלמה [דיין] עמוד לג, ועיין מגן אבות מה שכתב בזה. וזה למעשה תלוי האם בתפי" בלחש היה אחד שמסדר התפילה בקול ע"ש. עיין בקע לגולגולת [אלמליח] דף מו. עיין נוהג בחכמה עמוד רטו עיין מנהגי אלג'יר.

299 דרכי דוד [כליפא] סימן מ"ז. עיין עטרת שלמה. עיין שמ"ש ומגן ח"א או"ח סו"ס ט"ז ע"י ילקוט שמש.

300 דרכי דוד [כליפא] סימן מ"ז, ויש שם טעות דפוס. כנראה שכתב שם שתוקעים תשר"ת תר"ת ותש"ת. ונראה שיש טעות שחזר פעמים על תש"ת, ובאמת תוקעים תש"ת רק פעם אחת.

301 מנהגי אלג'יר.

302 דרכי דוד [כליפא] סימן מ"ז.

303 נהגו העם [עובדיה] סימן י"א. ובשו"ת הריב"ש סימן לח כתב וז"ל עוד שאלת אם היא נוסח' משובשת לומר: ועקידת יצחק היום לזרע יעקב תזכור; שכבר דרשו חז"ל (נדרים לא): כי ביצחק, ולא כל יצחק. תשובה: הנוסחא המפורסמת, והשגורה בפי הכל, ובכל הסדורים, היא: היום לזרעו תזכור והמשנה ממטבע שטבעו בברכ', אינו אלא טועה. והמדקדק להוסיף לזרע יעקב, לא מחכמה דקדק. שהרי שנינו (בפ"ד נדרים): קונם שאיני נהנה לזרע אברהם, אסוי בישראל, ומותר באומות העולם. וכתב הרמב"ם ז"ל (בפ"ט מה' נדרים): נדר מזרע אברהם, מותר בבני ישמעאל ובני עשו, ואינו אסור אלא בישראל; שנא': כי ביצחק יקרא לך זרע, והרי יצחק אמר ליעקב: ויתן לך את ברכת אברהם. ומה שאמרת, שזקנך, הרב רבי עמרם ז"ל, צוה לר' שלמה

אבינו מלכנו

בשני ימים טובים של ראש השנה מדלגים באבינו מלכנו הפיסקה שמוזכר בה חטאים ועוונות 304

מילה בראש השנה

מנהגינו עכשיו למול אחרי יציאה מביהכנ"ס, לפי שהראשונים היה מנהגם למול בביהכנ"ס, לכן הנכון שתהיה המילה אחרי קריאת התורה, אבל היום שהמנהג שכל אב עושה הברית בביתו, טורח גדול לצאת כל הקהל מביהכנ"ס ולחזור עוד לביהכנ"ס, טורח גדול גם כדי לעשות סעודה סמוך למילה בבית הנימול גם שיבואו בתי כנסיות אחרים להיותם במילה דברוב עם הדרת מלך, ובתוך התפלה א"א לבא מבתי כנסיות אחרים שאינם שוים בזמן התפלה יש מקדימין ויש מאחרין ויתבלבלו, לכן טוב יותר שאחר שיצאו מביהכנ"ס שיבואו קהל רב ויעשו סעודה גדולה בשקט בלי בלבול 305

אם מל קודם התקיעות יקנח פיו מהדם שלא יהיה חוצץ בין פיו לשופר 306 ויש שהקפידו לתקוע עם הדם בפה 307

תהלים

אח"כ ילמוד ס' תהלים פעם ב' כדי שיהיה בין הכל ש' מזמורים כמנין כפ"ר ס' לכפרה בע"ה. ויאמר יה"ר שאחר התהלים עם שהוא יו"ט 308

החזן, למחוק אות' הנוסחא המשובשת מספרו, עשה הראוי לרב מובהק וחכם כמוהו. אמר שמואל: עדיין יש לשאול, למה נכניס עצמנו בל' סתום, שצריך פלפולי ודרשות, ולא נאמר: לזרע יעקב, בלא גמגום? וי"ל, מברכותיו של אדם נכר אם ת"ח הוא; כמו שאמרו בברכת המוציא ובעל בעור חמץ. ועוד י"ל, מפני כבודו של יצחק; שכשאתה אומר: ועקידת יצחק היום לזרע יעקב תזכור, משמע, שזכות יצחק לבדו לא היה מועיל, לולא זכות יעקב. לכך י"ל: ועקידת יצחק היום לזרעו תזכור; דמשום זכות יצחק לבדו ראוי לזכור העקידה למי שהוא זרעו, יהיה מי שיהיה, וידוע שאינו אלא יעקב.

ועיין עדות ביהוסף [סאמון] ח"ב סימן ו' שישב את דברי הריב"ש מקושית האחרונים עליו. וכתב שצ"ל שכל האבות כחדא נינהו והוקשו אחד לשני, וממילא אם לגבי אברהם נאמר שהיום זרע זה רק יצחק א"כ גם ליצחק זה רק יעקב ולא עשו, שאל"כ איך יכול לומר בביכורים לאבותינו שהרי פסוק כי ביצחק להמקשים על הריב"ש נאמר רק לגבי אברהם ולא באחרים, ואיך גר אומר לאבותינו. וע"ש שהביא מתשובות הרשב"ש סימן פט כתב שזרע אברהם נאמר רק על יצחק ע"ש. עיין פרפרות לחכמה בספר מנחת ה עומר ל ה ערות על ושת הרי בש עיין קחד ח"א סימן נב

304 דרכי דוד.

305 קיצוש"ע להגר"ב ט.

306 לימודי ה'.

307 לימודי ה'.

308 פי חכמים יד ידידיה [טולידנו] עמוד 41.

התשליך

בראש השנה הולכים אל הנהר ועושים תפילת תשליך ביום הראשון 309 ואם חל בשבת אין לעשות תשליך בשבת, ויש אומרים שיש לעשותו בשבת, אומנם אם נוהגים לעשות בבית כנסת לכו"ע יכולים לעשותו בשבת 310

היו עושים תשליך ביום ראשון של ראש השנה, ואם חל בשבת עושים ביום השני 311

ינער כנפי בגדיו אחר תשליך כמו בברכת הלבנה 312

לא עשה תשליך יום ראשון יעשה יום ב' אחר תפילת מוסף 313

יש שנהגו לעשות, רק על מים חיים ויש שנהגו גם על בורות 314

ר"ה שחל להיות בשבת

ר"ה שחל להיות בשבת יש נוהגים שאין לומר צדקתך צדק 315

אין תוקעין בשופר בשבת ויש אומרים שהוא אפילו מוקצה 316 אבל בחל בחול יכול לתקוע אפילו כבר יצא ידי חובה 317

309 בענין מקור המנהג לתשליך עיין מכתב מאליהו פרץ סי' נג.

310 עיין קרית חנה דוד בשוב דוד שושנים לדוד [צאבחו] ח"ב סימן ו', שיש כמה חששות של הוצאה, ולכן טוב להימנע. ואפילו שיש פוסקים שאמרו שיש לעשות אותו בשבת. עיין שספתשי בח עמוד 351 ובשו"ת ויען שמואל [מורציאנו] או"ח סימן כה כתב שבקובלנקה עושים ביום שבת, ואילו בדברו עושים אותו ביום השני. וכן כתב הויאסוף שלמה חידושי שו"ע הלכות ראש השנה שאין לעשות תשליך עד יום ב', מחשש הוצאה של הספרים. ובקרית חנה דוד ח"ב סימן ס"ב הוא כותב שיש לעשות ביום השני. אומנם היה במכנאס וראה ששם עושים בבית הכנסת, ללא חשש של הוצאה, ולכן יכולים לעשות ביום השבת. ועיין קרית חנה דוד ח"א סימן נב סעיף לג. עיין פי חכמים יד ידידיה [טולידנו] עמוד 41 וז"ל ואח"כ יתפלל מנחה בעוד שהות קצת כדי שילכו לנהר לומר פסוקי ותשליך כמו שנוהגים. ואם חל יום ראשון בשבת לענין פסוקי ותשליך יש בו דעות חלוקות, ומנהגנו לומר אותם אפילו בשבת, ואחר המנחה אע"פ שכבר השלים תהלים פעם ב' לא ישב בטל ח"ו וכ"ש שלא ישב במושב לצים ובסוד משחקים, אלא ילמוד אם בתקונים אם במשנה וכיוצא. עיין שמו יוסף סימן רה וז"ל ראש השנה שחל בשבת לענין תשליך עיי ברכ"י דיעשו ביום ב' ובמחבר"כ כ' משם גדול אחד דיעשו ביום א' וכ"כ הר" מועד "לכל חי והמנהג לעשות ביום ב': ונהרא נהרא ופשטיה ודוק ע"ש.

311 נהגו העם [עובדיה] סימן י"ג. לימודי ה' דף י'. עיין שערי צדק סי' מא.

312 לימודי ה'. שם משמואל.

313 שם משמואל עמוד רמד.

314 עיין מכתב מאליהו פרץ סי' נג.

315 דרכי דוד [כליפא] סימן מ"ג.

316 עין שער שלמה דף סו.

317 לימודי ה' אנקאוה.

אם חל בשבת בערבית לא אומרים לכו נרננה ולא לכה דודי משום שנראה כביוש ליו"ט
אלא מתחילים פזמון אחות קטנה אח"כ למנצח על הגיתית 318

כשיבוא לביתו אם חל בשבת יאמר שלום עליכם ולא בשירה וזמרה ויאמר אשת חיל 319

ביצה שנולדה ביו"ט ראשון של ראש השנה אסורה ביו"ט שני 320

ר"ה שחל במוצאי שבת

חל ר"ה במוצאי שבת יאמר יקנה"ז יין קידוש נר הבודלה זמן 321

צום גדליה

יש נהגו לא להפטיר בצום גדליה דרשו ה' בהמצאו 322

318 שם משמואל.

319 שם משמואל עמוד רלד.

320 מקוה המים ח"ג סי' נא אר"ח.

321 שם משמואל.

322 עיין אהל יעקב ששפורטש סי' סד. עיין כף נקי שבצום גדליה המדפיס כתב אחר כל ויעבור פ' וסלחת וגו'
ולא כן בדפוס ישן כי לא נמצא כי אם בסליחות המיוחדים לימים נוראים.

ויעבור. שמעתי מקדמונים שבכל סליחות של תענית ציבור ושני וחמשי ובימים נוראים אין אומרים ויעבור
זוגות כי אם א' ב' ה' ז' בכל תפילה של שחרית או של מנחה ולא יאמרו זוגות כי אם במנחה של יום הכיפורים
שהם ו' וכן נראה מסדר הסליחות בתענית ולא שמעתי בזה טעם.

פזמון אבלה נפשי וגומר הוא על סדר אלף בית לכן צריך להגיד בו באות קוף קבץ נדחינו כי אין לנו מכתיר.

פזמון יקום דם עבדיך וגו' יש שאין אומרים אותו מפני שישמעאל בן מתניה הוא הרג גדליה הוא מזרע המלוכה
מלכות יהודה וישראל הוא ונראה שאין לחוש להם שכבר אמרו עליו רז"ל גיורא עד עשרה דרי לא תבוי
ארמאי באפיה, שהוא מזרע ירחע המצרי עבד ששן מבית יהודה שנתן בנו לירחע כדאיתא בדברי הימים. ועליו
אמרו בתך בגרה שחרר עבדך ותן לו, ומזרע המלוכה דקאמר קרא מצד אמו ועוד אפשר כיון המשורר לבעלים
מלך בני עמון שהסית את ישמעאל להרוג את גדליה כדאיתא התם, לכן אין לחוש אם יאמר.

שם כתב המדפיס ביום שיש חתן או מילה בבית כנסת אין אומרים הווא רחום וכו' ונראה לרמ"א בהג"ה בה'
נפילת אפיים שאין זה דוקא כי אם ביום ראשון ולדעת הט"ז בז' ימים כולם, ולא ביום ד' שאין חתן בא לבית
כנסת שכבר נשלמו השבעה ואפשר לדעת בהכ"ג שכתב ג"כ שלא לאומר, דאיירי בשאר ימים ולא בתענית
ציבור ועיין א"ח קלא.

פרשת ויחל עיין מה שכתב ביז בתמוז.

שובה למעונך. לא כן שכבר כתבנו כי אם בשבת ויו"ט דוקא.

מזמור תפלה לעני וגו' אתה לה' לעולם תשב וזכרך לדור דור פסוק זה כתוב באיכה אבל במקום זכרך כתוב בו
כסאך לדור ודור וכתב הרד"ק סי' שלא תטעה איכה באיכה שפסוק באיכה ה' כסאך.

אם יש מילה בצום גדליה גם בעל הברית ישלים עד הלילה 323

סדר עשי"ת

במוצאי ר"ה היה הש"ץ מכריז לפני תפילת י"ח זכרנו, מי כמוך, האל הקדוש, אתה אמרת, המלך המשפט, ובספר החיים 324

אם לא אמר התוספת של בספר החיים וכו' אינו חוזר 325 ואם לא אמר המלך הקדוש מחזירין אותו וכן בהמלך המשפט 326 אם נזכר שלא אמרו קודם שפתח ברצה חוזר לברכת השיבה ואם לא נזכר עד שעקר רגליו חוזר לראש. וכן אם הוא מסופק אם אמר המלך הקדוש דינו כמו מי שטעה 327

אם אמר מלך אוהב צדקה ומשפט במקום המלך המשפט אינו חוזר 328

אם לא אמר המלך הקדוש בברכה מעין שבע, יש פלוגתא אם חוזר, ויש נוהגים שאינו חוזר 329

אין נוהגים לכפול בעשרת ימי תשובה לעילא ולעילא 330 ויש שנהגו לכפול 331

שמע קולי במנחה אין מנהיגו לאמרו כי אם בערב יו"כ או מנחת תענית צבור הנעשה לצורך ועיין מה שהגהתי בו בתפילת החול.

יש שמפטירים במנחה תענית צבור דרשו עפ"י וכו' התחלנו לנהוג אח"כ נשתקע הדבר מחמת בספר אבל ש"ץ לתשובה סד שאין להפטיר ושכן נהגו בספרד ובאמשטרדם בקהילות פארנקייא על דעת תיקוני יששכר הוא דעת הרמב"ם ז"ל לכן לא נדפסה בפטבו או במחזורים וכן כתב האבדרהם בהלכות תענית שאין מפטירין בג' צמות כי אם בתשעה באב שחרית ומנחה.

323 שם משמואל.

324 נהגו העם [עובדיה] סימן י"ט.

325 עיין הים הגדול או"ח סימן מז שהביא מרבינו ירוחם שחוזר אם לא אמר זכרנו ומי כמוך וכתב שהוא פלא שהשו"ע פסק אפי' עקר רגליו לא חוזר והרי קי"ל כרבינו ירוחם נגד התרומת הדשן.

326 עיין הים הגדול סימן מז או"ח שהביא מרבי יהודה החסיד בברכה משולשת שבדיעבד אם לא אמר המלך הקדוש אין מחזירים אותו, ואילו לא אמר המלך המשפט מחזירים אותו כי הוא משנה ממטבע שטבעו חכמים בברכות, וכן כתב שהוא פלא שאם בראשונים מי שמחמיר בהמלך המשפט יותר מהמלך הקדוש ומכ"ש להחמיר יותר בזכרנו שחוזר.

327 היכל הקודש עמוד 195.

328 נהגו העם [עובדיה] סימן כ'. קרבן מנחה הביא דעת השו"ע וכתב הרמ"א שלא לחזור ועוד אחרונים פסקו שלא לחזור וספק ברכות להקל.

329 לקט הקמח [משאש] אות ע', וכתב שהוא עשה מעשה שאינו חוזר שאינו רק להוציא את העם שבשדות.

330 שם משמואל.

אונן מתפלל כדרכו בראש השנה עד שיקברו אתהמת 332

הבדלה

מי ששכח ולא הבדיל במוצאי ראש השנה אינו יכול להבדיל יותר 333

מוצאי ר"ה מבדילים עם יין ולא עם בשמים ולא עם אש 334

פת עכו"ם

אף מי שלא נזהר פת עכו"ם כל השנה יזהר בעשי"ת 335

תענית בעשי"ת

נהגו אנשי מעשה להתענות כל עשרת ימי תשובה 336 וכן ללמוד מוסר ולהתבודד שעה ביום 337 ומי שהוא חלש והצום מזיק אין צריך להחמיר על עצמו אם יש חשש שלא יוכל לצום בכיפור, ומי שלא יכול לצום יעשה אופנים הנחשבים לצום יסעד רק לחם ומים ואם אוכל מאכל טעים לא יגמור ויעלה לו כאלו הוא צם. וכן יוכל לפדות את התענית בכסף ויתן לצדקה 338

אומרים בכל יום אחר ישתבח מזמור ממעמקים, ואם אוחז בפסוקי דזימרה יכול לעצור לומר מזמור ממעמקים על הקהל ואח"כ יאמר עוד פעם במקומו 339

שבת תשובה

נהגו לדרוש לקהל בשבת תשובה 340

יאמר במעין שבע המלך הקדוש, והאומר האל הקדוש מחזירים אותו אבל אם כבר חותם אין מחזירין אתו 341

331 נתיבות המערב.

332 שם משמואל.

333 משחא דרבותא סי תרא סעי' א כי אין לראש השנה איסורו חג שאינו נקרא חג.

334 שם משמואל

335 לימודי ה' סעי' מח.

336 עיין בנאות דשא ענין הסליחות. היכל הקודש עמוד 187 קרבן מנחה פרק לח סעי' ח.

337 שם.

338 קרבן מנחה פרק לח.

339 שם משמואל.

340 לימודי ה' סעי' מז כתב שיש סמך במדרש בשעה שדורשים לקהל הקב"ה מוחל לישראל.

341 שם משמואל.

נהגו שקטן לא אומר ההפטר בהשבת 342ז

אומרים צדקתך ומקדימים אבינו מלכנו לפני צדקתך 343

הלכות יום כיפור

סדר ע"כ

מצוה לאכול ביום התשיעי 344

כתיב ועניתם את נפשותיכם בט' לחדש בערב וכו' הי"ל לכתוב בתשעה לחדש בערב תענו נפשותיכם עד ערב וכו', ומדכתיב ועניתם וכו' בתשעה לחדש משמע שיתענו בתשעה, ובאמת יום הכיפורים אינו אלא בעשירי 345

וקבלו רז"ל דמצוה מן התורה לאכול בערב יום כיפורים, ורצה יתברך ליתן שכר בעד האכילה כאלו התענו, ולכן שינה הכתוב וכתב מצות אכילה בלשון תענית, שיהא נחשב אכילה זו כאלו היה תענית, כדי ליתן שכר כמקיים מצוה בצער ענוי, ולכן מצוה להרבות בסעודה 346

והנודר שלא לאכול בשר חוץ מיו"ט מותר גם כן בערב יום הכיפורים בסעודה המפסקת ולא בשחרית. ונ"ל דלדין דרגילין לאכול בשר גם בסעודת שחרית, וכל הנודר אדעתא דמנהגא נדר ולכן מותר אפילו בסעודת שחרית 347

ומי שלא נדר בפירוש אלא שנוהג כך שלא לאכול בשר כי אם בימים שאין אומרים בהם תחנון, אזי אפילו בליל ערב יום הכיפורים מותר. ודוקא בלילה ממש 348

ונכון שלא לאכול אפילו בסעודת שחרית מאכלי חלב חמאה ושום וביצים שמרבין הזרע 349

342 שם משמואל.

343 שם משמואל.

344 עיין מים חיים סימן רנ"ג מה שביאר בזה. עיין דברות אליהו ח"ב סי' לג ואי נשים חייבות במצוה זו נסתפק בזה הפוסקים ויש דפשיטה להו לחיובא דהואיל ואיתנהו בעינוי דיום הכפורים ה"נ איתנהו במצות אכילה בערב יוה"כ, ועיין בשו"ת יביע אומר חלק א. אור"ח סימן ל"ז. אבל המקילות אין למחות בידן דהא ודאי יש להם ע"מ לסמוך, דהא מרן השו"ע אור"ח סימן תק"ע סב"ל דמצוה זו היא מדרבנן וא"כ ספיקא דרבנן לקולא ופטורות ודו"ק. וצור ישראל י"מ ובתי"נ אבי"ר. ועיין שומ"ג ח"ג סי' כח מ שהשיב על דבריו. עיין עמק יהושע ח"ד סי' נ.

345 מעשה בראשית ח"ב עמוד 517.

346 מעשה בראשית ח"ב עמוד 517.

347 מעשה בראשית ח"ב עמוד 517.

348 מעשה בראשית ח"ב עמוד 517.

לא יאכל דברים המחממים את הגוף כגון זעפרן דברים המתובלין בבשמים כורכום ובשר שמן 350

לא יאכל אכילה גסה ויש נוהגים לבצוע על שתי ככרות 351

אסור להתענות בו שום תענית, ואם חלם חלום שמתענין עליו ומתירא לנפשו היותר טוב שיקבל עליו להתענות יום אחר ויקובל כאלו התענה אותו יום 352

למנצה

אין נע"פ וא"א למנצה יענך וא"א מזמור לתודה, דבזמן הבית אסור להקריב שום קרבן הנאכל בערב יום הכיפורים דממעט זמן אכילתו, שהרי עכ"פ כל הקרבנות נאכלין ליום ולילה אחריו, וביום הכיפורים א"א לאכול ונמצא מביא לידי פיסול 353

אין לקחת חומרים שמקילים על הצום שהוא מחסיר מעינוי הצום רק אם הוא לא בריא 354

מי שנשבע שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין חשיב כמבטל מצוה של דיבריהם, וי"א שלאכול ביום תשיעי הוא דרשה גמורה מן התורה 355

תשובה ובקשת מחילה

אף על פי שחייב אדם לשוב בכל יום וכל שכן בעשרת ימי תשובה, מכל מקום בערב יום הכיפורים החיוב יותר ויותר שיהיה כל היום בתורה, ויראה לתקן מה שעיוות בין מה שבינו לבין קונו בין מה שבינו לבין חבירו מגזל ואונאה ואונאת דברים, שעל עבירות שבין אדם לחבירו אינו מכפר עד שירצה את חבירו 356

349 מעשה בראשית ח"ב עמוד 517.

350 שם משמואל.

351 שם משמואל.

352 מעשה בראשית ח"ב עמוד 518.

353 מעשה בראשית ח"ב עמוד 518.

354 עמק יהושע ח"ב סימן ל"ד. וכ"כ בשער יהושע ערך עינוי, עיין דברות אליהו ח"ה סי' כב.

355 דברי יוסף סימן י' וז"ל עוד לו (לבעל הלק"ט) בח"א סימן כו' במי שנשבע שלא לאכול בשר ולא לשתות יין בעיוה"ך מהו והשיב דאין אסור להתענות בעיוה"ך דאדרבא מכלל עשרת ימי תשובה הוא. וזה ליתא לקוצ"ד. דזה חשיב כמבטל מצוה של דבריהם. ועי' הרדב"ז בשניות סימן פח' שכתב בשם הרמב"ם דהא דאמרינן כל האוכל וכו' דרשא גמורה היא מן התורה, גם מר"ן בס"י תקע' עם היות שלדעתו ר"ח ועיוה"ך אינם מן התורה סיים שמדברי הרמב"ם נראה שהם מן התורה, ומל' אלא שכתב משמע דהכי ס"ל לקורא דל' אלא הוא כמו אבל וכבר כתבו כן בעלי הכללים ע"ש.

356 מעשה בראשית ח"ב עמוד 521.

טוב שמי שהקניט חבירו אפילו בדברים צריך בעצמו לבקש ממנו מחילה, ואינו מועיל ע"י שליח. וצריך לפרש מה חטא כנגדו 357

מי שהוא אכזר ואינו רוצה למחול ודאי אין נשמתו מעדת ישראל אלא מערב רב גזע בישא 358

וגם הוא ימחול בלב שלם לכל איש ישראל שחטא כנגדו בין בגופו בין בממונו, ולא יענש שום אדם מישראל בסיבתו 359

מחילה ממת

ואם יודע שחטא לאיזה אדם ומת. יביא עשרה בני אדם על קברו, וילך על קברו יחף ויאמר חטאתי לאלהי ישראל ולפלוגי שחטאתי לו וישיבו לו מחול לך מחול לך ג"פ ויועיל זה לכפר אפילו אם הוציא עליו שם רע 360

ואם חרפו לאחר מיתה אין צריך לילך על קברו אלא יבקש ממנו מחילה במקום שביישו, וצריך לעשות תשובה על שעבר חרם הקדמונים ז"ל שלא להוציא שם רע על המתים 361

ובכל דבר שבממוץ לא יסמוך על דעתו, כי יצר הרע יש לו התירים הרבה רק ילך אצל חכם ויגיד לו באמת מכל מה שעשה לחבירו, והוא יורה לו מה לעשות על פי התורה כדי שלא ישאר בידו ממוץ חבירו בעול וגזל וחמסם 362

טבילה

מצוה לטבול בערב יום הכיפורים אף על פי שהוא טהור, ועיקר זמן הטבילה לאחר חצות. ואפילו הוא אבל בתוך ז' מותר לטבול בערב יום הכיפורים שעה קודם הלילה, ושאר דיני אבילות נוהג עד הלילה 363

מי שמת לו מת בין ר"ה ליום כיפור מותר לו לרחוץ בערב יוהכ"פ 364

357 לימודי ה'.

358 לימודי ה' סעי' צז.

359 מעשה בראשית ח"ב עמוד 521.

360 מעשה בראשית ח"ב עמוד 521. לימודי ה' סעי' עה.

361 מעשה בראשית ח"ב עמוד 521. לימודי ה' סעי' עו.

362 מעשה בראשית ח"ב עמוד 521.

363 מעשה בראשית ח"ב עמוד 521. היכל הקדש עמוד 197.

364 קח"ד (ח"א סימן נ"ב). כ"כ לימודי ה' סעי' עג.

אם יודע שיש בידו איזה עון חוץ מהנזכרים, יתודה עליו ויקבל על עצמו לבל ישוב לחטוא
כהנה ושב ורפא לו³⁶⁵

נהגו ישראל ללקות בין מנחה לסעודה³⁶⁶

כשיהיה סמוך לחשיכה שעה או יותר אוכלין סעודה המפסקת, ואין לאכול אלא דברים קלי
העיכול, ולא יאכל דברים המחממים ולא מאכלי חלב, אלא בשר עוף וכיוצא בזה³⁶⁷

וצריך לזהר מאד להוסיף מחול על הקודש בענין שיפסוק האכילה מבעוד יום קצת קודם בין
השמשות, מבעוד יום ודאי, מדליק הנר בביתו ויברך, ואם הוא שבת יברך להדליק נר של
שבת ושל יום הכיפורים³⁶⁸ בערב מוסיף מחול על הקודש וסועדים ומפסיקים מבעוד
יום³⁶⁹

מצוה להרבות נרות בבית הכנסת דכתיב לקדוש ה' מכובד זה יום הכיפורים³⁷⁰ שאין בו
אכילה ושתיה שמצוה לכבדו בנרות ובכסות נקיה. ואם כבו הנרות ביום הכיפורים אסור
לומר לנכרי לחזור להדליקם ואפילו לומר לו מערב יום כיפורים אסור³⁷¹

אפילו מי שלובש שק מחמת תשובה אסור ללבושו ביום הכיפורים מפני שהוא יום טוב, וכל
שכן אותם הנותנים אבנים או קטניות באנפילאות ועומדים עליהם משום תשובה, שאף
בשאר ימות השנה אסור שזה מדרכי נביאי הבעל כדכתיב עד שפך דם עליהם³⁷²

וטוב לברך את בניו קודם שיכנס לבית הכנסת שאז כבר חל קדושת היום ושערי רחמים
נפתחים. ועיקר הברכה שה' יפתח לבם בתלמוד תורה ותהיה יראת ה' על פניהם וכו', איש
אשר כברכתו לעבודתו יתברך שמו כי זהו עיקר הכל³⁷³

³⁶⁵ מעשה בראשית ח"ב עמוד 521.

³⁶⁶ היכל הקדש עמוד 196.

³⁶⁷ מעשה בראשית ח"ב עמוד 521.

³⁶⁸ מעשה בראשית ח"ב עמוד 521.

³⁶⁹ היכל הקדש עמוד 196.

³⁷⁰ עיין שפתי שבח עמוד 361.

³⁷¹ מעשה בראשית ח"ב עמוד 521.

³⁷² מעשה בראשית ח"ב עמוד 521.

³⁷³ מעשה בראשית ח"ב עמוד 521.

מנהג כפרות בערב יוה"כ מנהג ישר הוא

ענין הכפרות, כל בני ספרד נהגו לעשותן והוא מהמקובלים, ויחשוב בלבו שהוא חייב מיתה ועיי"ז מתקן גבר במקום גבר כדי להתעורר בתשובה, ויכוין בזריקתו לארץ כעין סקילה, שחיטתו הרג, תופסו בידו בצואר היינו חנק, שורפו היינו שריפה 374

צריכין לזהר שלא תהיה מצוה הבאה בעבירה של איסור נבילה וטריפה. שאם יהיה השוחט אינו יר"ש או אינו אומן, כמה איסורין וכמה תקלות יצאו מתחת ידו ויהיה חוטא ומחטיא באכילת אסורות בפרט השוחטים בלילה מחמת הדוחק ותרדמת השינה לא ישגחו ולא ירגישו בבדיקת הסכין, ואם השחיטה במקום הראוי ולא יוכלו להשגיח גם על השברים, ולכן ההעדר טוב ממציאאות הרע 375

יזהר שלא ישחוט אלא אצל שוחט שהוא מפורסם ליר"ש ובקי באומנות השחיטה ובדיניה ובדיני השברים, כי אפשר מחמת טירדה וקיבוץ עם שלא ישיג לראות הסימנים אם נשחט רוב או אם נשחטו שלא במקום שחיטה ולעשות הגרמה וכדומה, ולכן טוב יותר לשחוט יום או יומיים קודם עיוה"כ 376

יש שנהגו לעשות כפרות בתרנגולות, ותיקנו תרנגול ותרנגולת אחת לכל משפחה 377 אפילו שיש ערעור על מנהג של כפרות עם תרנגולים, אין לבטל המנהג, ויש אומרים שאין

374 קיצוש"ע להגר"ב"ט.

375 קיצוש"ע להגר"ב"ט.

376 קיצוש"ע להגר"ב"ט.

377 אוצ"ה ח"ב תתק"ח. הנה בנהגו העם כתב שגדולי העיר עשו תקנה כך שרק תרנגול אחד לזכר ואחד לנקבה למשפחה, וז"ל בענין הכפרות בזמן האחרון היתה תקנה שלכל משפחה היו שוחטין תרנגול לכל הזכרים ותרנגולת לכל הנקבות, עיין בספר התקנות שסדרתי והדפסתי אני עני כרך ה' דף ק"ץ ובספר תקנות חכמי צפרו וז"ל שם בהתאסף עם חכמי ורבני העיר וחבירי הועד והק"ק יצ"ו, על ענין הכפרות שוחטין בעיוה"ך. המה ראו כמה מכשולים היוצאים מזה כנודע. וכבר צווחו על זה קמאי ובתראי ונוספה נחלתנו בשנה זעומה כזו, אשר דלתי השפע סוגרו על מסגר בעוה"ר הי"לד. והתרנגולים ביוקר, ומה יעשו העניים האומללים דתלו בהו טפלי, ואין בידם להשיג דבר המספיק מדלית איסור. לכן עלתה הסכמתנו לתקן המעוות. והוא שכל בעל הבית לא יעשה הכפרות זולת תרנגול אחד לזכרים שבבית, ותרנגולת אחת לכל הנקבות שבבית. זולת הבן שהוא נשוי והוא עם אביו במדור אחד שאז גם הבן ישחוט לעצמו ואשתו לעצמה. וכן אם היתה שם אשה מעוברת שיוסיפו תרנגול אחד בשבילה. ועל זה אין להוסיף בשנה זו. וביוה"ך שיבוא עלינו לשלום ומשם ואילך, אם נראה בעיני חו"ר ע"ש. עיי' פקודת אלעזר סימן תרה הביא שם כמה חששות בענין כפרות של תרנגולים וכתב בהערה שלא טוב עושים אלו שכל שנה לא אוכלים שחיטה של שוחטים מסוימים בגלל שלא מובהקים וכפרות שרואים שאין מצויים שוחטים הולכים אצל כל שוחט אפי' אינו מובהק.

והנה בקרבן המנחה לגר"ב אסבג דן בענין הכפרות וכתב שיש כמה חששות וכמה סברות שבימינו היה ראוי לא לנהוג כפרות בעופות, אך היות ולא ישמעו לנו לבטל מנהג זה, ובפרט שיש להם על מי לסמוך כי הוא מנהג הגאונים, יש עצה לקיים את המנהג בלי לבנס לחששות. וזה אם יסכימו עמי רבני המערב, ה' עליהם יחיו, לקבע מנהג, שכל משפחה ישחטו רק זכר ונקבה, ובתרנגול ינהגו מנהג הכפרות כל הזכרים, האב והבנים, תרנגולת לנקבות, לאם והבנות, כי כפרה אחת עולה לכמה אנשים, כמו שאומרים הרב לבו"ש והגר"ו. ואף ש"ש מי שאוסר שכל אחד יעשה לעצמו כפרה, מחמת המכשולות הו"ל גם הוא יודה לנהג כפרה רק אחד, כי

לנהוג מנהג זה 378 נהגו לקחת הכפרות לפי מספר השמות. ואם יש לו שני שמות יקח שני כפרות או יותר, ולאשה מעוברת לוקחים שלשה כפרות שני תרנגולות וזכר, והמדקדקין מקפידים לשחוט את הכפרות באשמורת הבוקר 379 מנהג הכפרות הפשוט כך הוא. מקיפים תחילה על כל ראש וראש ואומרים הנוסח ואח"כ מברכים ושוחטים. ויש שמקיפים על ראש הבית תחילה עם אמירת זאת חליפתי ושוחטים ללא ברכה רק על סמך ברכה ראשונה 380

אז סרו כל המכשולות, השוחטים לא יהיו עייפים. וגם העניים יהיה בידם להשיג שני עופות, וגם קל יותר לכל אחד לתת רק עוף שני עופות לצדקה, ולא כנגד הכל, ובה הכל יבוא על נכון. וצ"ע לי על הקרבן מנחה מה שמציע לחכמי המערב לתקן שכל משפחה תיקח רק שני עופות והרי דבר זה כבר הוזכר בתקנות חכמי צפרו והיה נראה כבר כמה מקומות נהגו כן וצ"ע.

ועיין מעשה בראשית ח"ב עמוד 520 וז"ל כבר נתפשט המנהג כמעט בכל ישראל לעשות כפרות בערב יום הכיפורים ונשרש בלב ההמון שכל כפרת יום הכיפורים תלוי בזה וסוברים שאין להם כפרה ביום הכיפורים אם לא בתרנגולים ועל ידי זה באים לידי איסור נבלה מרוב דוחק השוחטים וכו'. ומי שיכול ומצוה מן המובחר אזי יקרא לשוחט לביתו באשמורת הבוקר ויהיה תכף לסמיכה שחיטה אבל לא יחשוב שזהו כפרתו אלא יחשוב שכל מה שעושים לעוף זה הכל היה ראוי לבא עליו כענין הכונה בקרבנות והקב"ה ברחמי עבור התשובה שעשה הפך הגזרה ונתקיים דוגמתו כעוף הזה. ומה טוב ליתן הכפרות לעניים או לפדותן וליתן המעות לעניים. גם יזהר שלא לדקדק אחר לבנים אלא אם בא לידו במקרה יקנהו ולא יאמר כלום

ועיין מגן אבות ונתיבות המערב מנהגים בענין זה, וכן עיין דברי שלום ואמת ח"ב מה שכתב בזה. והנה הילקוט שבע ח"ח עמוד כב וז"ל כתב מרן השולחן ערוך בסימן תרה סעיף א': מה שנהגים לעשות כפרה בערב יום כיפורים לשחוט תרנגול על כל זכר ולומר עליו פסוקים, יש למנוע המנהג (משום חשש דרכי האמורים). וכתב הרמ"א: יש מהגאונים שכתבו מנהג זה. מנהגנו בחוץ לארץ היה שהשוחט בא לבית באשמורת הבוקר ושוחט בישוב הדעת רק עבור המשפחה, וכן עשו הרבה שוחטים, ולכן לא יצאה תקלה מתחת ידם, אולם היום טוב לאדם הדבק במנהג זה, לעשות את הכפרות מיד אחרי ראש השנה, כי עינינו רואות את הדוחק הנמצא על השוחטים לפני כפור, וצריך סיעתא דשמיא להינצל מחשש איסור נבילה הלילה. לכן טוב יותר לעשות את הכפרה במעות ותיחשב להם לצדקה, שלא יהיו נכשלים באיסור נבילה חס ושלום. וכתב הגאון מוילנא זצ"ל: טוב יותר לפדות התרנגול, ויתן כספו לצדקה, שנאמר: "וחטאיך בצדקה פרוק". ומה"ר ברוך טולידאנו בן רבי אברהם זצ"ל בספרו "רינה ותפילה" בסימן תר"ד כתב: מנהג הכפרות על הקבלה (כלומר טעמו על פי הקבלה) אולם דרך הפשט אין בהם סגולה, זכר לזכר ונקבה לנקבה, ולפדותן בממון היא החובה.

378 שמו"י סימן קפ"א. ועיין שם ששאל את הגאון מהר"ם בנגיז האם יש לבטל את מנהג הכפרות בתרנגולות וכתב שיש לו תשובה ארוכה על זה שלא לבטל את המנהג ונתנה לגר"י בן וואליד וחבל על דאבדין. עיין שמש ומגן ח"א או"ח סי' טו.

ובשו"ת מים חיים (סימן רנ"ד) כתב, שאין לנהוג מנהג זה מכמה חששות גדולים, א' שמרן כתב שלא לעשות. ב' שהשוחטין לא שוחטים כראוי ויש כמה בעיות בשחיטה, ולכן יש להימנע מזה, ובפרט בערב היום הקדוש. עיין הוד יוסף חי עמו' קעז, ע"י שמש ומגן ח"א או"ח סימן ט"ו, ע"י ילקוט שמש שכתב וז"ל מר"ן סימן תרצד סעיף א' כתב שיש למנוע מנהג זה, ובב"י הבי"ד א"ח שהרמב"ן אוסרו משום דרכי האמורי. אמנם כמעט כל העולם, ספרדים ואשכנזים, אוחזים במנהג זה, משום שהוא מנהג קדמון שנהגו בו קודם שקבלנו דברי מר"ן, עפ"י הגאונים ועוד ראשונים. עיין עמק יהושע ח"ב סי' לט.

379 נהגו העם (סימן כ"א).

380 מים חיים (רנ"ה).

אם יצא תרנגול כפרות טריפה ישחט אחר 381

מה ששוחטין תרנגול לכפרה בימי השנה וחותרים ראשו ותולין אותו על פתח הבית, נראה שהוא מדרכי האמורי 382

יש אומרים שאומר את הנוסח הכפרות בין הברכה לשחיטה ואין בזה הפסק, ויש אומרים שלא יעשה כן, אלא אומרים ואח"כ מברכים ושוחטין, ובכל אופן אם הפסיק אינו חוזר ומברך 383

גם נתינת צדקה הוא מענין כפרות 384

שיפיים אדם את חבירו בערב יום הכיפור

מי שקילל את חבירו וביזהו והוא שתק מקבל את כל מצוותיו של המקלל, ואילו עוונותיו עוברים אל המקלל. ונראה דאפילו ביקש ממנו מחילה אין המצב חוזר לקדמותו אלא הזכויות נשארות למי ששתק, וואילו מי שקילל הקב"ה מחזיר לו זכויות אחרות 385

מי שמת בערב יום כיפור יושבים האבלים והולכים לבית הקברות מנחה ויושבים שם ע"ג קרקע, ואומרים לו לא יבוא עוד שמשך נוטלים מנעליהם ורוחצים ידיהם מתפללים הולכים לבית עושים סעודה המפסקת 386

סדר הוידוי במנחה בערב יום כיפור

צריך להתוודות במנחה בערב יום כיפור. ואפילו התודה כבר יחזור ויתודה עם הש"ץ 387
תיקנו חז"ל להתוודות בעי"כ בתפלת מנחה שמא מחמת סעודה המפסקת יארע לו איזה תקלה ולא יוכל להתוודות אחר כך או שמא ימות ח"ו, לכך תקנו להתוודות במנחה ככתוב במחזורים 388 ואחר תפלת שמונה עשרה אומר וידוי קודם שיעקור רגליו ואומר וידוי ביהי רצון. וצריך להתוודות מעומד אפילו שמע וידוי משליח ציבור והוא כבר התוודה צריך

381 עיין פקדת אליעזר סימן תרה.

382 השמים החדשים או"ח סימן פ"ג.

383 עיין מים חיים (סימן רנ"ה) שהוכיח מהרשב"ץ ששמע ממנו שאומר את הנוסח בין הברכה לשחיטה, ואין בזה הפסק. וצ"ע. אומנם הוא סובר שאין להפסיק.

384 עיין רך וטוב עמוד 160.

385 דבר אמת (סימן י"ח).

386 לימודי ה' סעי' פז.

387 ליצחק ריח (אות ו' סעיף א').

388 מעשה בראשית ח"ב עמוד 521.

שישמע אותו מעומד ועומד כל זמן ששליח ציבור מתוודה 389 ויש אומרים שיתודה גם אחר האכילה לבד מוידוי בערבית 390

נהגו לומר פיוט לך אלי תשוקתי עולה כנגד וידוי לפני ערבית 391

יאמר אבל חטאנו ויפסיק. ואנחנו ואבותינו אשמנו ויאמר ואבותינו בלחש 392

אינו צריך לעמוד בשעה שמתודה עם הש"ץ רק ביום כיפור. אבל בימי החול אינו צריך לעמוד 393

בימינו יש למחות ביד הנשים שלא עושים תוספת יום כיפור 394

דין השמנת החמין בערב יום כיפור

במרוקו נהגו שלא להטמין חמין מערב יוהכ"פ 395

389 היכל הקודש.

390 לימודי ה' סעיף צו כתב ומזה הטעם אומרים לך ה' תשוקתי לצאת יד"ח וכמי שסובר שצריך וידוי אחר סעודה מפסקת מלבד הוידוי של ערבית. ולי לישועה כתב שלהם שלא אומרים לך אלי תשוקתי צריך א"כ להתוודות אחרי הסעודה המפסקת לכו"ע.

391 שם משמואל.

392 וזאת ליהודה סימן רב וז"ל ראיתי להרב מהר"ר יעב"ץ ז"ל בהגהותיו לספר "יסוד יוסף" שכתב בעניין הוידוי דשגור בפי הכל לומר בקול רם אבל חטאנו אנחנו ואבותינו ומפסיקין ומתחילים בלחש אשמנו וכו', אבל אני נהגתי שלא לומר בקול רם אלא חטאנו לבד. ואני מפסיק ומתחיל בלחש אנחנו ואבותינו, אשמנו וכו' כי איננו מן השורה לומר בקול רם חטאנו אנחנו ואבותינו דמשמע שאנו תולין את הסירחון באבותינו חס ושלום עכ"ד.

וראויים הדברים למי שאמרם, ויצדק זה יותר כמו שפירש הרב שבט מוסר דהכוונה בזכירת האבות בוידוי כך היא, שאנו אומרים שאין אנו עזי פנים לומר לפניך ה' א-לוהינו צדיקים אנחנו ולא חטאנו, כלומר ולא חטאנו אנחנו בלבד, אלא אבל חטאנו אנחנו ואבותינו, חלילה לנו לומר שאבותינו חטאו, ומהם למדנו, שאין לך עזות פנים גדולה מזו לומר אצל חטאנו אנחנו ואבותינו, אלא האמת היא שאנחנו בלבד אשמנו בגדנו וכו', כי אבותינו צדיקים היו והיה ראוי לנו ללמוד מהם ולא למדנו עכ"ד. א"כ ודאי לא נכון הדבר לומר אבל חטאנו אנחנו ואבותינו בקול רם כדי שלא ישמע השומע ויטעה לומר שאנחנו מזכירים דין על אבותינו חס ושלום, אלא יאמר אבל חטאנו בקול רם ויתחיל בלחש אנחנו ואבותינו אשמנו וכו' כמנהג הרב הנז' והנה אמת נכון הדבר.

393 ליצחק ריח שם. משם הכנה"ג משם מהר"א עובדיה.

394 ודלא כמ"ש השו"ע שאין למחות ביד הנשים שמאחרות עינין זאת ליהודה או"ח סי' קל.

395 נהגו העם ימים נוראים (סימן כ"ב). כתב לימודי ה' מותר בכל אופן להטמין בעו"י לצורך מוצאי כיפור משום עגמת נפש אבל צורך מוצאי שבת אסור.

איסור אכילת יום הכיפורים ושיעור כמותו

שיעור אכילה ביום הכיפורים הוא ככותבת. ושיעורו הוא יותר מכביצה, וי"א שהוא שיעור כביצה 396

כותבת זו צריך לאכול תוך כדי אכילת פרס, ושיעור כדי אכילת פרס יש אומרים שהוא ד' ביצים, ויש אומרים שהוא ג' ביצים 397

שיעור אכילה להתחייב כרת הוא ככותבת הגסה לכל אדם והוא פחות מעט מכביצה בינונית. ושיאכל אותה בפעם אחת. אבל אם אכל מעט וחזר ואכל מעט, אם יש מתחלת אכילה ראשונה עד סוף אכילה אחרונה כדי אכילת פרס מצטרפין, ואם לאו אין מצטרפין, ופטור אבל אסור 398

ושיעור אכילת פרס י"א ארבעה ביצים וי"א ג' ביצים. ושיעור שתיה להתחייב עליה כמלא לוגמיו. ר"ל כדי שישלוקנו לצד אחד בפיו ויראה כמלא לוגמיו, ומשערין בכל אדם לפי מה שהוא, הגדול לפי גדלו והקטן לפי קטנו, לא כמו האכילה ששיעור הנז' הוא לכל אדם 399

וכל האוכלין הראוין לאכילה מצטרפין וכן כל המשקין הראוין לשתיה מצטרפין, אבל אכילה ושתיה אינם מצטרפין 400

396 דבר אמת (סימן א'). ושיעור כדי אכילת פרס הוא שיעור של אכילת ד' ביצים. וכתב על זה בשו"ת שמש ומגן (ח"ב) ששיעור ד' ביצים הוא לחומרא. ובשו"ת דבר אמת כתב ששיטת הרמב"ם היא שהשיעור הוא ג' ביצים, ושיטת הרשב"א ד' ביצים, ושיטת הרשב"א נסתרת מעצמו. וכ"כ הרשב"ש (סימן תפ"ד). ובשו"ת ישמח לבב הביא את שיטת הרמב"ם שהשיעור הוא ג' ביצים שכל ביצה היא י"ח דרהם, ואילו שיטת ר"ש היא ד' ביצים. ובספר מקראי קודש הובא בהסכמת הגאון רבי שלום משאש כתב שבשעת הדוחק יש למדוד לפי השיעור של ד' ביצים, וכתב שהשיעור הזה הוא תשע דקות. שכן כתב החת"ס. וכתב ובליל הסדר לא ראיתי מי שמחמיר בזה, אלא שהות של פחות מאכילת פרס. עיין שפתי שבח עמוד 361.

ובהגש"פ כה לחי להגאון רבי יצחק חזן (עמוד כ"א) כתב שיש מי שאומר שהוא שיעור של ו' ביצים, ויש מי שאומר שהוא שיעור של ח' ביצים. אמנם במקום אחר הביא שיש אומרים שהוא שיעור של ג' ביצים, ויש אומרים שהוא שיעור של ד' ביצים, וא"כ אם נילך כ"א בתרא השיעור להלכה הוא ג' ביצים. והסיק שם הכה לחי שיש לחוש לשיעור של ג' ביצים, ולא לעשות הפסק יותר מד' ביצים. והנה בשו"ת ויאמר יצחק אורח סימן ז' כתב, שהשיעור יש אומרים שהוא ג' ביצים, וי"א שהוא ד' ביצים. וכתב שם שג' ביצים הוא נ"ד דרמוס וד' ביצים הוא ע"ב דרמוס, והוא אומר שהדרו שיעורו הוא שמונה דרמוס וחצי. ועיין בהלכות פסח בענייני ליל הסדר מה שהארכנו בזה.

397 דבר אמת (סימן א'). ועיין אוצ"ה ח"ג אלף תתקלה.

398 מעשה בראשית ח"ב עמוד 523.

399 מעשה בראשית ח"ב עמוד 523.

400 מעשה בראשית ח"ב עמוד 523.

ואם שתה מעט וחזר ושתה מעט, אם יש מתחלת שתיה ראשונה עד סוף שתיה אחרונה כדי
שתיית רביעית מצטרפין וחייב ואם לאו וכו'. וי"א השיעור צירוף שתיה כאכילה בכדי
אכילת פרס 401

מי ששותה שמן או כוסס חיטין פטור 402

מלאכה

כל מלאכה שחייבין בשבת חייבין ביום הכיפורים וכל שבשבת פטור אבל אסור גם ביום
הכיפורים כן, אלא שבשבת זדונו בסקילה וביום הכיפורים בכרת. וכל שאסור לטלטל
בשבת אסור לטלטל ביום הכיפורים 403

נטילת ידיים

יזהר כשיטול ידיו בבוקר שלא ירחץ אלא עד סוף קשרי אצבעותיו ולא יכוין להנאתו רק
להעביר רוח רעה מן הידים, ומקום שריית הטומאה אינו רק על האצבעות בלבד. וכן כל
היום אם הטיל מים וכל שכן אם עשה צרכיו מותר לרחוץ כנז, אבל הכהנים כשעולין לדוכן
נוטלין עד הפרק 404

מותר להריח ביום הכיפורים בשמים וכיוצא בזה. ויזהר לברך עליהם. וכל זמן שלא הסיח
דעתו מלהריח אסור לחזור ולברך. ויזהר שלא יזלף במטפחת או בטובא"ק ששואף דרך
האף ביום הכיפורים, כי אם מערב יום הכיפורים שמוליד ריחא אסור 405 י"א שאין להריח
בשמים ביום הכיפורים 406

לשואף טבאקו דרך נחיריו היתר גמור, הוא ויש שרצו לאסור בכל תענית ציבור, אבל
המתירים רבו 407

לבלוע רוק פשט שמותר. והנוהג לאסור אין לו צד היתר והוי דברים המותרים ואחרים נהגו
בהן איסור 408

401 מעשה בראשית ח"ב עמוד 523.

402 שפתי שבח עמוד 363 שהוא מזיק.

403 מעשה בראשית ח"ב עמוד 523.

404 מעשה בראשית ח"ב עמוד 523.

405 מעשה בראשית ח"ב עמוד 523. לימודי ה' כתב משם השל"ה שאסור אבל נראה לו שמותר.

406 ילקוט שמש עמוד קל.

407 לימודי ה' מטעם כדי להוסיף במאה ברכות.

408 לימודי ה' סעי' פט.

מאה ברכות

כדי לקיים מצות מאה ברכות ביוהכ"פ יכול לכוון לצאת בכל הברכות מהש"ץ וחזרת הש"ץ וקריאת התורה וברכות הפטרה ויריח בבשמים 409

איסור רחיצה ביוה"כ

אסור לאדם לשים על ידו בושם להריח בו ביוהכ"פ שהוא כסיכה 410

הטיל מים ולא שפשף אע"פ שמצד הלכה אינו צריך שיטול ידיו רק משום היכון, ביום כיפור יכול ליטול ידיו 411

מי שרואה קרי ביום הכיפורים ידאג כל השנה כולה ויעשה תשובה, וי"א שאינו צריך לחשוש לזה 412

יש להסתפק אם מותר לו לסוך חטטין שבראשו בשמן ביוה"כ 413

סיכה כשתיה

סיכה מותרת כגון סיכת שמן מותרת ביום ואין בה משום שחיקת סממנים שהרי הוא דרך אף כך לסוך בחול 414

תוספת

יש לעשות תוספת על היום כיפור 415

דין סיכה ונעילת הסנדל

יום הכיפורים אסור בחמשה דברים, כלומר חמשה עינויים, כנגד חמשת החושים שבהם עושה האדם את העבירות והעינויים והם: (א) אכילה ושתיה; (ב) רחיצה, (ג) סיכה (ד) נעילת הסנדל

409 שם משמואל עמוד רעג.

410 שם. וכ"כ שמש ומגן או"ח חג סי' נו סעיף ב.

411 לימודי ה' אנקאוה סעי' פג.

412 בשו"ת מים חיים הוכיח מכמה ראיות שאין לחשוש לזה, ואדרבה מהגמרא משמע שסימן טוב הוא לו, שיש ג' מימרות בגמרא שמשמע מזה שאם בא לו הדבר ללא הרהור, אינו סימן רע. ואילו רבים מגאוני מרוקן חולקים עליו בזה, וכותבים שאין לזוז ממה שכתב השו"ע שיש לו לדאוג. ועיין עמק יהושע (ח"א סימן י"ח) ועט סופר.

413 נופת צופים (סימן י"ב).

414 שפתי שבח 365.

415 עיין בענין זה אורחות יושר או"ח סימן אחרון.

מעור ואפילו מחופה עור אסור, אולם של גומי, קש, בד או שאר המינים מותרים; ה) תשמיש המיטה 416

נעילת הסנדל

אלו שהולכים ברחוב הגויים עם מנעלים מעור לא טוב הדבר. ואם אי אפשר ילך בסנדל בלא עקב ויהפוך ימין לשמאל 417

קטן מבין גיל י"א שמתענה ומשלים צריך גם לאסור עליו נעילת הסנדל, וקודם שהגיע לחינוך אין להקפיד על כך כלל. ואילו בשכבר הגיע לחינוך לא שייך חינוך לשעות בנעליים, אלא אם יש נעלים מבד שקל ללובשם ילבשם ואם לא אין להקפיד בזה 418 ואין לחלוץ את המנעל בבית כנסת משום כבוד בית הכנסת 419

יולדת כל שלושים יום אחר הלידה יכולה ללכת עם מנעל ביוהכ"פ 420

חולה שיש בו סכנה מותר בנעילת הסנדל 421

תשמיש המטה

וינהג האדם עם אשתו כל דיני נידה ביום הכיפורים גם הזמן של תוספת מחול על הקודש 422 ונגיעה בעלמא באשתו ביוה"כ אינה אסורה מדינא, ואינה אלא חומרא בעלמא 423

עירובי חצרות

וכשם שצריך לערב ערובי חצרות ותחומין לשבת כך צריך ליום הכיפורים. דברים האסורים ביום הכיפורים שהם אכילה שתיה רחיצה סיכה נעילת הסנדל תשמיש המטה לילו כיומו

416 ילקוט שבע ח"ח וז"ל ע"ש ומעניין הדבר, אשר כמה אנשים אינם מקפידים על איסור נעילת הסנדל מעור, ומוציאים כסף רב עבור יתר המצוות ביום קדוש זה ואפילו על חיבוב מצוה, ועל דבר איסור של נעילת הנעליים שהוא איסור מפורש, אינם מקפידים, על כן חלש יאמר גיבור אני, יתגבר על יצרו להמנע מכל איסור ביום הקדוש הזה, והבא ליטהר מסייעין אותו וה' הטוב יכפר בעד.

417 לימודי ה' אנקאוה.

418 הסכמת הגרש"מ בספר מקראי קודש. עיין שמש ומגן או"ח חג סי' נו סעיף א הביא שם שזה קשור לגיל י"א שבו מתחיל הקטן לצום לשעות, וכתב שהיום שמלבשים לתינוק נעלים אין להקפיד עליו שלא ללבוש לפני זה, אמנם היות שיש מנעלים שאינם של עור כדאי שילבש נעלים כאלו ולא של עור.

419 קרית חנה דוד (סימן נ"ב).

420 שם משמואל.

421 שם משמואל.

422 לימודי ה' סעי' צב כתב שיתרחק מאשתו כאילו היא נדה.

423 תורות אמת (סימן תרט"ו).

לכל דבר. ואף על פי שכולן אסורין לכולי עלמא אין חיוב כרת אלא באכילה ושתיה,
ולכולי עלמא נמסר לחכמים להתיר כפי שנראה בעיניהם 424

דין הדלקת נרות יוהכ"פ

אין מברכין על הדלקת הנרות בבית הכנסת ביוה"כ 425

יום כיפור שחל בשבת מדליקין נרות אבל לא מברכים 426

כלה

כלה כל שלושים יום תרחוץ פניה גם ביום כיפור ואם בעלה לא יראה אותה כל היום אינה
צריכה 427

יולדת

יולדת ג' ימים אוכלת, מג' ועד ז' אמרה צריכה לאכול מאכילין אותה, מכאן ואילך אין
מאכילין אותה אפילו אמרה לא שתקה מאכילין אותה כמו שמחללין עליה את השבת 428

מפלת אחר מ' דינה כיוולדת לענין תענית 429

נשים נאמנות לגבי יולדת 430

ילדה יום א' בין השמשות וכיפור הוא בד', לא תתענה בכיפור 431

יולדת אחרי יומיים מהלידה שהיא מרגישה טוב וגם הרופא הסכים לה לצום וגם היא רוצה,
היא יכולה לצום 432

מעוברת

מעוברת שיש חשש רק לחיי העובר אם תצום שומעים לרופא 433

424 מעשה בראשית ח"ב עמוד 523.

425 השמים החדשים (סימן נ').

426 שפתי שבח עמוד 361.

427 שם משמואל.

428 לימודי ה' סעי' סא.

429 לימודי ה' סעי' סב.

430 לימודי ה' סעי' סג.

431 לימודי ה' סעיף סד.

432 ברית שלום או"ח סימן ס.

433 ברית שלום או"ח סימן סא.

מעוברת שרוצה לאכול מדברים איתה במלים קצרות על חומר האיסור ולא טוב להאריך
שמה תפחד 434

מינקת שמחמת הצום לא תוכל להניק את בנה ואין לו מה לאכול, כי אין אשה אחרת,
מותר לה לאכול 435

חולה

חולה שצריך לאכול מאכילין אתו בעל כרחו ואפי' אומר הרופא שהמאכל מזיקו שומעין
לחולה 436

חולה שצריך לאכול ביום הכפור, ואין לו מה לאכול מותר לשחוט לו תרנגולת 437

חולה ביום כיפור שאמרו לו הרופאים שצריך לאכול מאכילים אתו הקל תחילה 438

חולה מסוכן ביוהכ"פ מותר לו לאכול שלושים ושמנה וחצי גרם שהם שני שלישי ביצה 439

חולה ביוהכ"פ שאוכל לשיעורין דהיינו שצרי' להמתין בין אכילה לאכילה, טוב שיחמיר י'
דקות ומי שיכול ימתין חמש דקות. וחייב שתהייה שהייה כדי שיעור אכילת פרס שהוא י'
דקות או חמש דקות ואם לא יכול ימתין כדי שתיית רביעית 440

חולה שחייב לאכול ביום כיפור יברך המוציא וברכת המזון 441

חולה שנרפא והוא חלוש הוא כמו חולה עצמו 442

חולה האוכל ביום כיפור לא יעשה קידוש 443

434 שמש ומגן חג ואו"ח סי' נו.

435 לימודי ה' אנקאוה סעי' פה.

436 לימודי ה' סעי' עח.

437 לימודי ה'.

438 עיי שפתי שבח עמוד 363.

439 ברית שלום או"ח סימן סב. וחולה ביוהכ"פ צריך להמתין בין אכילה לאכילה י' דקות ומי שיכול ימתין
חמש דקות. בעני' חולה עיי דברות אליהו ח"ג סי' ת.

440 ברית שלום או"ח סימן סב.

441 לימודי ה' סעי' סה.

442 כ"כ הפקודת אלעזר סי' תריח.

443 לימודי ה'.

חולה בחולי בראש ויש לו כאבים והוא צריך לקחת תרופות בכל יום ביום כיפור ישתה כדור עם מים פחות ממלא לוגמיו אם הוא בחשש סכנת נפשות 444

חולה שאומר שאינו צריך רופא מספיק שרופא אחד אומר שצריך לאכול מאכילין אתו 445

תרופות

טיפות אף אסור ביום כיפור מחמת שחיקת סממנים אפילו שאין בזה כל הנאה 446

אינפוזיה והזנה מלאכותית

אסור לאדם חולה לחבר עצמו לאינפוזיה ביום הכיפורים כשהוא אינו בסכנה כדי שלא ירגיש את הצום 447

הריב"א אמרו לו הרופאים שאם לא יאכל ודאי ימות ואם יאכל שמא יחיה והעדיף לא לאכול ומת, ואמרו עליו החכמים תנצב"ה, והלכה היא שחייב לאכול אפילו על ספק ואין ללמוד ממעשה הריב"א 448

יולדת

כשמאכילין את היולדת והחולה מניחין לפניהם המאכל, ואומרים לו אם יודע אתה שאפשר שתסתכן אם לא תאכל די מחסורך אזי אכול עד שתבין שדי לך בכך. אבל אם אפשר לך שלא תאכל כשיעור בפעם אחת תאכל בפחות מכשיעור דהיינו שיאכל פחות או כשני שלישי ביצה וישהה כדי אכילת ד' ביצים ולפחות כדי אכילת ג' ביצים ויחזור ויאכל כן 449

ובשתיה יבדוק החולה עצמו כמה הוא כדי שישלקנו לצד אחד ויראה כמלא לוגמיו וישתה פחות מזה מעט, וישהה בין שתיה לשתיה כדי אכילת ארבעה או ג' ביצים, ולפחות כדי שיעור שתיית רביעית 450

444 מורשת משה סי' כד.

445 שמש ומגן או"ח חג סי' לח סעיף ח.

446 אשר לשלמה ילוז או"ח סי' יד.

447 הגר"ש משאש במכתב בספר מקראי קודש. וכ"כ שמש ומגן חג או"ח סי' נו סעיף ג.

448 עיין מקוה המים ח"ג סי' נו או"ח שהוא מבאר את דברי הריב"א במעשה הריב"א עפ"י מה שאמרו שאפי' שהדין הוא יעבור ואל יהרג אם נהרג הרי זה קדוש יאמר לו וזה מה שהבין הריב"א, אמנם העמק יהושע ח"ב סי' יז יט כ ועוד לומד כי כל מה שאם מסר עצמו קדוש יאמר לו הוא רק במקום שיש קידוש ה' אבל חולה שאוכל להציל עצמו אפילו מספק אין זה קידוש ה' שלא יאכל ועי' שם.

449 מעשה בראשית ח"ב עמוד 523. עיין זאת ליהודה או"ח סי' כג.

450 מעשה בראשית ח"ב עמוד 523.

וטוב שמערב יום הכיפורים יכניס לתוך פיו שיעור הנז' מאיזה משקה ויפלטם לתוך כוס, ובזה ידע כמה ישתה ביום הכיפורים שלא יתחייב. וכן באכילה ישער מערב יום הכיפורים כמה שיעור אכילת ד' ביצים. וישער זה במורה השעות וידע איך להתנהג 451

סדר ליל יוה"כ

נהגו ללבוש טלית בליל יוה"כ פ"פ 452

נוהגים לומר כל נדרי 453 שלוש פעמים להתיר הנדרים של כל השנה, מיום הכיפורים שעבר עד יום הכיפורים הזה, ונוהגים עוד להוסיף פעם רביעית להתיר למפרע את כל הנדרים מיום הכיפורים הזה עד יום הכיפורים אחר, והנוסח נדרנא לא נדרי, ושבוענא לא שבועי וכו' וכן די נדר ודי נשתבע, ודי נדר, ודי נחרים וכו' 454

יאמר כל נדרי קודם צאת הכוכבים שאם יצאו הכוכבים שכבר קדש היום, אסור להתיר נדרים בשבת ויו"ט 455

צריך השליח ציבור להעמיד אחד לימינו ואחד לשמאלו בסדר ואהרן וחור תמכו בידי מזה אחד ומזה אחד 456

נוהגים בשעת אמירת כל נדרי מוציאים שלושה ספרי תורה, כנגד שלושה דינים שעושים התרה. ויש אומרים כנגד תורה נביאים וכתובים, ויש האומרים כנגד שלושת האבות (אברהם יצחק ויעקב). ישנם בתי כנסת המוציאים שבעה ספרי תורה – כנגד שבעה רקיעים והם: וילון, רקיע, שחקים, זבול, מעון, מכון וערבות. וגם כנגד שבעה כורתי ברית שהם: אברהם, יצחק, יעקב, משה, אהרן, פנחס ודוד, והם שבעת האושפיזין 457

451 מעשה בראשית ח"ב עמוד 523.

452 לימודי ה' סעי' עט כתב שיברך עליו אבל אם נתעטף בין השמשות לא יברך. עיין מים חיים ח"א סימן טו והוד יוסף חי עמוד קעו.

453 עיין היכל הקדש עמוד 198 שכתב ראוי היה לבטל מנהג זה שהרי איך מתירים הנדר אחר שכבר עבר, ומה תועיל התרתו. אלא כיון שנהגו לאמרו ואומרים אותו, ומה שאומרים מיום כיפור זה עד יום כיפור שעבר יש לו עיקר מהגמרא שאיתא הרוצה שלא יתקיימו נדריו יעמוד בראש השנה ויאמר שכל נדרים שאני נודר השנה יהיו בטלין מעכשיו, ובלבד שלא יהא זכור התנאי בשעת הנדר.

454 ילקוט שבע ח"ח וז"ל וטעם להתרת נדרים בליל כפור, כתוב בספר חיי אברהם כלפון, מצאתי בשבלי הלקט מ"ה וזה לשונו: תקנו לנו הראשונים לומר כל נדרי בליל כפור משום שעל כל העוונות שבתורה אם עשה תשובה – יום הכיפורים מכפר, וראו הראשונים ששום עוון אינו מעכב את הכפרה, שאם יעשה האדם תשובה – יום הכיפורים מכפר, אולם עוון הנדרים, שאם נדר לתת צדקה, אין יום הכיפורים מכפר עד שישלם את נדרו ע"ש.

455 היכל הקדש עמוד 198 שמש ומגן חג סי' נט סעיף ב כתב שיאמרו כל נדרי כמה דקות קודם הלילה.

456 היכל הקדש עמוד 198.

457 ילקוט שבע ח"ח.

ויש אומרים כנגד שבע פעמים שאומרים ה' הוא הא-להים, שאומרים ביום כפור בשעת הנעילה. ויש המוציאים כל ספרי התורה שיש להם בהיכל, כי אם יוציאו רק שבעה, יש פגם לספרי תורה הנשארים בהיכל 458

כל נדרי יאמר בקמץ חטוף 459

יש להתחיל באמירת "כל נדרי" מספר דקות קודם הלילה, ולכן יש לומר את הפיוטים "לך אלי" ו"שמע קולי" מבעוד יום 460

סדר אמירת "כל נדרי": המנהג לומר שלוש פעמים "כל נדרי" בלשון עבר, ואחר כך חוזר הש"ץ ואומר פעם רביעית בלשון עתיד, לצורך התרת נדרים של השנה הבאה. ויש בתי כנסיות שאומרים שלוש פעמים על העבר ועל העתיד וכוללים שניהם בנוסח אחד 461

אומרים ברכת שהחיינו. וסייע הציבור לחזן, אבל לא יברכו בפנ"ע 462

אם חל יוהכ"פ בשבת, אומרים מזמור שיר ליום השבת במעריב 463

אומרים כל נדרי ואח"כ אומרים השכבה 464

נהגו להוציא ס"ת בכל נדרי ולמכור לכל מי שרוצה להחזיק בס"ת, וי"א שאם נמשך מזה ריב שיש למכור לפני יוה"כ 465

הנוסח הוא מתירים להתפלל "את" העבריינים ולא "עם" העבריינים 466

בענין אמירת כל נדרי יש בעיר ב' מנהגים, מנהג בהכ"נ הגדולה וקצת חבורות שלא לאומרו. אבל יש חבורות אחרי שנוהגין לאומרו מיו"ה שבער עד י"ה הבא עלינו לטובה 467

458 ילקוט שבע ח"ח.

459 מים חיים ח"א ר"נ, עיין הוד יוסף חי עמוד קעז. בענין כל נדרי עיין עדות ביהוסף.

460 שמ"ש ומגן ח"ג או"ח סימן נ"ט אות ב'.

461 שמ"ש ומגן ח"ג או"ח סימן נ"ט אות ג' עי' ילקוט שמש יוהכ"פ.

462 לימודי ה' היכל הקדש עמוד 198.

463 נהגו העם (סימן כ"ג).

464 נהגו העם סימן כ"ד.

465 מי"ח רנ"ב.

466 שפתי שבח עמוד 365.

467 מנהגי ארגיל סימן א.

בענין קדיש דקודם ערבית בליל יום כיפור יש לאומר 468

ליל כיפור

יש שנהגו לא לישן כל הלילה ויש אומרים כי לא טוב הדבר. ויש שנהגו לישן בבית כנסת. וטוב שישנו בעזרת נשים או לצד מערב 469 ויש הסוברים שאין לישן בבית כנסת 470

טוב שיאמר התהלים בליל כיפור 471

אחיר קריאת שמע אומרים ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד בקול רם 472

שחרית כיפור

נוהגים לקום ביום כפור באשמורת הבוקר כי היא שעת רחמים, קוראים תהלים, מתוודים על העוונות, מתחננים לה' בבכי ובדמע, ובפרט על עוון ביטול תורה, וכל אחד מקבל על עצמו שלא ישוב עוד לכסלה, אלא יקבע עתים לתורה יום יום, בעיתות הפנאי, בשבתות ובימים טובים, ויבקש מחילה וסליחה על העבר, אחרי זה קוראים "כתר מלכות" של רבי שלמה אבן גבירול ז"ל שמודפס במחזורים לפני תפילת שחרית של יום כפור, ואם נותר זמן לתפילה קוראים גם "כתר מלכות" של הרדב"ז ז"ל, כמובא בשער הכוונות, שהרב האר"י זיע"א היה ער כל ליל כפור, ואם חסידי עליון נהגו כך, מה נאמר ומה נדבר אנחנו יתמי דיתמי 473

בתפילת שחרית מוסיפין מזמורים כמו שמעה ה' צדק, וכמו בבא אליו נתן הנביא ותפילה לעני כיוצא באלו מזמורים שהם על סליחה ומחילה 474

בבית הכנסת של התושבים אומרים קודם ברוך שאמר פיוט ה' ה' אל רם על כל אל 475

נוהגים ביום קדוש זה של יום הכיפורים לקיים תענית דיבור, ובזה נמנעים מהרבה איסורים, אם זה דיבור בתוך בית הכנסת חלילה, אשר אפילו ביום חול אסור, אסורה כל שיחה בטילה

468 עיין דב"א ח"ג סי' ז.

469 לימודי ה' סעי' צד. עיין שם משמואל, עיין שפתי שבת עמוד 365 מה שכתב על מה שאיתא טוב לישן רחוק מהארון.

470 לימודי ה' סעי' עב.

471 לימודי ה' אנקאוה סעי' צג.

472 שם משמואל

473 ילקוט שבע ח"ת.

474 היכל הקדש עמוד 199.

475 כן הובא בסידור אהבת הקדמנים תפילת שחרית של יוהכ"פ ועי' צאן יוסף סי' צ מה שביאר בזה. אומנם צ"ב כי במפתחות הובא על פיוט שאומרים בראש השנה.

אפילו עם בני ביתו, כי כל המרבה דברים מביא חטא כידוע. ומעל לכל מכל סכסוכים עם חבריו בבית הכנסת, ולא ישים לב לכל המתרחש סביבו, ועל ידי זה יתפלל בכוונה גדולה 476

לא אומרים ביום כיפור ברכת שעשה לי כל צרכי 477

סליחות

כשאומר החזן ויעבור, יאמרו הקהל שמע ישראל ה' אלוהינו ה' אחד ה' וכו' מילה במילה 478

טוב לעמוד בכל הסליחות ואם לא יכול יעמוד באל מלך יושב ויעבור וי"ג מדות 479

ראוי להורות להמון שלא יסיעו בתפילות הראויות לחזן עצמו כמו הורם מה שיאמרו 480

מנהג יפה לקצר בתפילת שחרית

מי שמשכים ביום הכיפורים טוב שיאמר כתר מלכות להגר"ש בן גבירול, ואפילו שרגיל לומר תהילים 481

סדר קדושה של ריה"ל בתפילת יוהכ"פ היו אומרים אותו רק אחרי החזרה, ויש בתי כנסיות שהיו מדקדקין לומר אותו, וכן נהג הגאון רבי יעקב בן צור, וקודם החזרה היה החזן אומר הפזמון ה' שמעתי שמעך, ואין להשגיח על אותם המתחסדים שלא לאומרם 482

יש שהיו נוהגים לומר בסדר הקדושה לפני החזרה אחר תפילה של לחש 483

מוסף

בחזרת תפילת מוסף של יום הכיפורים, בעת שאומר הש"ץ "והכהנים והעם העומדים בעזרה כשהיו שומעים את שם המפורש" וכו' – משתחוים בכפיפת הראש והגוף, אך אין נופלים על הארץ, ויש יחידים המדקדקים ליפול על הארץ ממש 484

476 ילקוט שבע ח"ח.

477 לימודי ה' אנקאוה סעי' עז.

478 לימודי ה'.

479 לימודי ה' אנקאוה.

480 לימודי ה'.

481 מי"ח רמ"ט.

482 נהגו העם יוה"כ סימן כ'. עיין זאת ליהודה סי' קלג שיש לאומרו.

483 שם משמואל.

484 שמ"ש ומגן ח"ג או"ח סימן נ"ז אות ז'.

ויש אומרים כי כשהיו מגיעים להכהנים והעם בסדר העבודה לא היו נהגו לכרוע לא העם ולא הש"ץ 485 ויש שהיו נוהגים שהש"ץ בשעה שאומר והכהנים והעם פוסע לאחוריו ועוקר רגליו להשתחוות ארצה כשאר העם שבבית כנסת. ויש אומרים שאין לו לעקור רגליו ואין עליו שום חיוב לעמוד אפילו רחוק מן התיבה, ויפול על תיבה עצמה, כדי שיראה שגם הוא קיבל עליו עול מלכות שמים 486

יום הכיפורים שחל להיות בשבת – אין אומרים בתפילת העמידה "אלוהינו ואלוהי אבותינו רצה נא במנוחתנו", אלא מתחילים "קדשנו במצותיך" וכו', כביום הכיפורים שחל בחול 487

טוב לקצר בפיוטים בענין שיתפללו מוסף קודם שבע שעות 488

עמידה

יש שהיו נוהגים לעמוד כל הסליחות ויש שנהגו לעמוד כל יום כיפור 489

ברכת כהנים

מותר לשים מי וורדים במים שרוחצים בהם הכהנים ידיהם 490

סדר קריאת התורה ומילה ביום כיפור

ביום הכיפורים מוציאים שני ספרים. באחד קוראים ששה בפרשת אחרי מות 491 ובאחד קוראים בשני בפנחס ובעשור לחודש 492 וה"ה לכל יום שיש בו ב' ספרים כמו ברגלים ויה"כ שאומר קדיש על הראשון וקדיש על הב' 493

485 נהגו העם ס' כ"ח, וכן כתב הגאון רבי כליפא אבן מלכא בספר כף ונקי.

486 כרם חמר ח"ב סימן י"א, ועין בביכורי יעקב סימן י"א, שהקשה על מה שכתב הרמ"א שבשעה שאומרים את ה' זוקפים, שהוא נגד המשנה שכתבה שבשעה שהיו שומעים את השם המפורש היו כורעים. ועיין שמה מה שביאר בזה.

487 שמ"ש ומגן ח"ג או"ח סימן נ"ז אות י'.

488 עיין לי לישועה הביא מה שכתבו האחרונים כי אם אחרי ז' שעות כבר הוא זמן מנחה ויצטרך להקדים מנחה לפני מוסף. ועיין שהביא מה שהקשה עדות ביהוסף בסי' יח שהרי בשלמא להטור שהוא סובר כי זמן מנחה הוא מנחה גדולה לכן אין לאחר אחר ז' שעות, אבל למרן שפסק שזמן מנחה הוא מנחה קטנה שש שעות ומחצה, וא"כ למה חששו למוסף לאחר ז' שעות, ומישב כיון שיום כיפור אין בו קרבנות יחידים ומה טעם שמנחה כל יום מט' שעות כי הוא קרב אחרון ולא קרב אחריו, וממילא יום כיפור שאין קרבים עוד קרבנות יחיד ממילא חזר לזמנו לשבע שעות, ולכן בזה לגם השו"ע מודה, עוד ישב שם כי קי"ל שבזמן מנחה אסור להיכנס למרחץ וכדומה שמא ימשך וממילא מוסף של כפור יש בו הרבה דברים כמו סדר העבודה יש חשש שמא ימשך ואין להמשך בזמן המנחה.

489 עיין שם משמואל וראיתי דבר מחודש בשלחנם של אבותינו להגר"א עטייא מנהגי מרוקו שכתב שיש שנהגו לעמוד כל יום כיפור על רגל אחת וזה דבר מחודש ולא מצאתי מקור לזה ואולי כוונתו לעמוד עם רגלים צמודות דוגמת רגל אחת ש המלאכים.

490 לימודי ה' סעי' פא ולא שייך בזה סיכה כי הם כמים הניגרים.

יום כיפור שחל בשבת קוראים בו שבעה כשאר שבתות 494 וקדיש ומפטיר קורא פרשת פנחס ובעשור לחדש וקדיש והפטרה סולו סולו פנו דרך 495 ויש נוהגים להתחיל מפסוק כי כה אמר רם ונישא 496

אם גמר פרשה על המשלים וכבר ברך ואמר קדיש אינו צריך לחזור הפרשה 497

מי שאינו מתענה משום שהרופא אומר לו, יכול לעלות לתורה 498

יום הכיפורים שחל בשבת שקוראים שבעה בפרשת אחרי מות, ושגה הבעל קורא וקרא לחמישי עד תיטתרו כמו שהמנהג ביוהכ"פ שחל בחול, יש להוסיף פסוק מד' הנשאים. אומנם אין צריך לזה שהמפטיר עולה למנין 499

יוהכ"פ שחל בשבת אומרים ההפטרה של מנחה על התורה 500

מילה

המנהג למול בין שחרית למוסף 501 והוא שימול אחר חזרת ספר התורה להיכל וקודם מוסף, וכשחוזרים לבית כנסת קורין מזמור אחד ואומרים קדיש ומתפללים מוסף 502 ויש אומרים אם המילה בבית כנסת עצמו מלים קודם קריאת התורה 503

491 היכל הקדש.

492 קח"ד משם הטור, והקשה שם מדוע לא קוראים ואך שור, כמו שקראו בזמן שבית המקדש היה קיים, ועוד שבזמן שבית המקדש היה קיים, היו קורים פרשת פנחס בע"פ, ולא מתוך הספר. עיי"ש.

493 שו"ת תשב"ץ חלק ג סימן שכ.

494 שם משמואל.

495 היכל הקדש עמוד 200.

496 תיקון יששכר והטעם כי להפטרה זו בין זה כתב שם רש"י בפרק בני העיר לפי שמדבר בה במדת הצום ותשובה שנאמר הלא צום הוא אבחרהו.

497 שם משמואל.

498 שם משמואל.

499 משפטים ישרים ח"א סימן פ"א.

500 לימודי ה' אנקאוה סעי' פד.

501 נהגו העם סימן כ"א.

502 ויאמר יצחק ליקוטים יום כיפור סימן א'.

503 שם משמואל.

אסור לעשות את המציעה ביום הכיפורים ובתשעה באב בפה ביי, מדין טעימה שאסור
אפילו ע"מ לפלוט, אלא מזלפיין ביד 504

במילה ביום כיפור מברכים על הכוס ונותנים לתינוק לטעום. וברכת זמן של יום כיפור אין
מברכים עם כוס דחיישינן דילמא אתי למיסרך 505 ונותנין לתינוק שלא הגיע לחינוך 506
מברכים על הבשמים בשעת המילה שלא נאסר להריח בבשמים, ובפרט בשעת המילה 507
נהוג לקרוא במסכת יומא ביום הכפורים 508
יקרא ביחזקאל מפרק מ' עד סוף פרק מ"ג 509

סדר תפילת המנחה

פרשת העקידה והארץ אזכור למנצח על הגתית פרשת התמיד פיטום הקטרת אשרי ובא
לציון אין אומרים ואני תפילתי אפילו חל בשבת 510
נהוג לומר עת שערי רצון בעת פתיחת ההיכל 511
במחזור במנחה של יום הכיפור הנוסח הנכון לומר בשעת הוצאת ס"ת אומרים וזכור לנו השם
וכו', ואת העקידה שעקד את יצחק בנו ע"ג המזבח 512
מנחה מוצאים ספר תורה קוראים בו ג' גברי בפרשת עריות באחרי מות, מן כמעשה ארץ
מצריים ומפטיר הוא השלישי ומפטירים ביונה ומסיימים במי אל כמוך 513
אין אומרים בברכות ההפטרות על התורה ועל העבודה אלא על התורה ועל הנביאים 514
504 נהגו העם סימן כ"ט. עיין אוצר המכתבים ח"ג אלף תשצט לענין טעימה ביום התענית. לימודי ה' סעיף עח.
505 נהגו העם סימן כ"ט. עיין אוצר המכתבים ח"ג אלף תשצט. עיין זאת ליהודה או"ח סי קלא. לימודי ה' סעי'
סח.
506 למודי ה' סעי' סט.
507 נהגו העם סימן ל'. עיין לעיל שדעת הגר"ש משאש שאין להריח בבשמים יום כיפור אולי בה"ג יתיר. וצ"ע.
עיין זאת ליהודה סימן קלא.

508 שם משמואל.

509 שם משמואל.

510 שם משמואל.

511 שם משמואל.

512 עיין בקרית חנה דוד ח"ב סימן צ"ד, ששם הביא מחלוקת בין המדרשים אם עקידת יצחק היתה בראש
השנה או ביום כיפור. וצ"ע אם אומרים את הנוסח, למ"ד שעקידת יצחק היתה ביום ראש השנה.

513 תיקון יששכר עיין שם כמה טעמים מדוע מפטירים ביונה.

יש לומר קדיש אחר קריאת התורה קודם הפטרה 515

חל בשבת מזכיר של שבת 516 וכן אומר צדקתך 517

אומרים אבינו מלכנו אפילו חל בשבת 518

אין נושאים כפים במנחה 519

שבח ולא התפלל מנחה מתפלל ערבית של חול, אבל לא פעמים נעילה לא התפלל נעילה
אין לה תשלומין 520

סדר תפילת נעילה

זמן תפילת נעילה הוא שעה, או שעה ורבע קודם צאת הכוכבים, ועושים נשיאות כפיים
בנעילה 521

במרוקו נהגו לישא כפים ביום כיפור בתפילת הנעילה ואפילו שהיה כבר לילה 522

גם בתפילת נעילה לאחר אמירת "ויעבור" ו"ג מידות יש לענות "בדיל ויעבור" בעת
אמירת "רחמנא אדכר לך" וכו', ולא כמי שנהג לענות "אמן" 523

מותר לחזן לומר שמע ישראל כמה פעמים 524 חל בשבת מזכיר בה של שבת 525

514 זאת ליהודה סי' קלב.

515 לימודי ה' סעי' פח.

516 שם משמואל.

517 שם משמואל.

518 שם משמואל.

519 שם משמואל.

520 שם משמואל.

521 ויאסוף שלמה סימן כ"ג. ובשאר תעניות אין אומרים נשיאות כפים, ואין ללמוד מיום כיפור, שביום כיפור
נעילה היא רק בסמוך לשקיעה, ואילו בשאר תעניות מתפללים מנחה גם בחצות היום, ואז אין לעשות נשיאות
כפיים, ולכן אפילו אם מתפללים מנחה סמוך לשקיעה, אין לחלק. אבל כבר הבאנו לעיל בהלכות תענית שיש
שושנים לדוד שסובר, שאם עושים מנחה של תענית, סמוך לשקיעה, יכולים לעשות נשיאת כפיים.

522 פרחי שושנים תפילה סימן א'. וב"כ זאת ליהודה או"ח סי' קלד. עיין דברות אליהו ח"ד סי' ג.

523 שם"ש ומגן ח"ד או"ח סימן י"ח אות י', וכן מדברים שאמר בעל פה עיי' ילקוט שמש.

524 חמדה גנוזה ח"ב סימן יט.

525 שם משמואל.

אומר ב' פעמים ה' הוא האלקים 526

אחר סיום נעילה אומרים כל כלי יוצר עליך לא יצלח שלש פעמים אח"כ אומרים יבוא ויגידו לעם נולד כי עשה אח"כ אומר הש"ץ כל כלי יוצר עליך, לך אכול בשמחה לחמך 527

סדר מוצאי יוה"כ

תוקעים תקיעות במוצאי יוה"כ פ" 528 וטעם התקיעה י"א שהוא ג"כ לערבב את השטן 529

במוצאי יום הכיפורים מתפללים תפילת ערבית אחר תקיעת השופר, בשובה ונחת, בכוונה באימה וביראה, היות וזו המצוה הראשונה שאחרי התשובה והחרטה, והרי קבלנו על עצמנו לתקן ולשפר מעשינו, ולכן עלינו להיזהר בכל המצוות שנעשה אותן כדת וכדין 530

בברכת הבדלה במוצאי יוה"כ לא מברכים על הבשמים אף אם חל יוה"כ פ" בשבת, וכמנהג ארגיל 531

אם חל יוה"כ פ" שבת אחר תפילה אומרים ואתה קדוש ואין אומרים ויהי נעם 532

מקדשים את הלבנה במוצאי יוה"כ ברוב עם לפני שטועמים, ואין לברך קודם יוה"כ פ" 533

י"א שאין לברך במוצאי יוה"כ על הנר שהודלק עתה אפילו שעבר העמוד הא', ויש שלא הקפידו על כך 534

צריך להוסיף מחול על הקודש גם ביציאת יום הכיפורים. ואיל לו שיעור 535 ולומר מבדיל על הכוס. ואין מברכין על הבשמים אפילו חל בשבת. והרוצה לעשות מצוה מן המובחר

526 שם משמאל.

527 שם משמאל.

528 עיין במים חיים ח"א סימן טו. ובאוצר המכתבים ח"ב סימן אלף ק"ג שכתב שהוא זכר ליובל, ומה שעושים כן בכל שנה הוא משום שלא ברור חשבון היובל. עיין אוצר המכתבים ח"ב סימן תתקח. עיין זאת ליהודה או"ח סי קלה.

529 עיין זאת ליהודה או"ח סי קלו.

530 ילקוט שבע ח"ח.

531 נהגו העם סימן ל"א. עיין היכל הקדש עמוד 202.

532 היכל הקדש עמוד 202. שם משמאל.

533 נהגו העם ימים נוראים סימן ל"ב.

534 ויאסוף שלמה סימן י', ושם הוא רצה לישב, שהגפרור נחשב שהאש שבו מפקד פקיד, וכבר דנו בזה גאוני מרוקו בבואם להתיר את הדלקת הגפרורים ביו"ט. ועיין בהלכות יו"ט בענין הדלקת הגפרור.

535 שם משמאל.

כשחל בשבת לאחר ההבדלה יברך על הבשמים 536 נוהגין שלא לברך על הבשמים במוצאי י"ה אפילו אם חל להיות בשבת, ודלא כמי שטעה והורה לאחרים לברך 537

ומברכין על הנר אפילו כשחל בחול. מותר לברך אפילו על אור שהוציא עכשיו מהאבנים וכיוצא בזה. שברכת האש ביום הכיפורים הוא מטעם שהיה אסור כל היום בתשמישו 538

ולכן אסור לברך אלא דוקא על נר שדלק מערב יום הכיפורים או שהדליק נכרי ביום הכיפורים לחיה או לחולה ששבת ממלאכת איסור. ויש אומרים שאין מברכין על נר של בית הכנסת. ונראה לי דהוא הדין מה שהדליק בביתו לכבוד היום, שהרי עיקרו לא נעשה להאיר אלא לכבוד היום 539

ונוהגין להדליק נר אחד מנר זה ומברכין על שניהם. ומכל מקום אם אין לו נר מותר לברך על נר שהוציא מהאבנים, וידליק נר ממנו וימתין מעט שלא יהיה בעמוד הא' שהדליקו ואז יברך עליו. אוכלין ושותין ושמים במוצאי יום הכיפורים 540

במוצאי יוה"כ אין מברכים אלא על נר ששבת דוקא, כלומר שלא נעשתה בו עברה שלא הודלק באיסור ע"י גוי ביום הכיפורים, וכל שכן אם הודלק ע"י ישראל 541

ונוהגים מיד במוצאי יום הכיפורים להתעסק בעשיית הסוכה, ובאותו מקום שמקימים שם את הסוכה אומרים: הריני מוכן ומזומן לקיים מצות חג הסוכות תעשה לך, לשם יחוד קודשא בריך הוא ושכינתיה בדחילו ורחימו, ליחדא שם י-ה-ו-ה. וליחדא שלים בשם כל ישראל, ויהי רצון מלפניך ה' א-להינו וא-להי אבותינו, שעל ידי עשיית מצוה זו יתוקן סוכת דוד, ותעלה היא למעלה אצל צדיק העליון, יחדיו ידובקו סוכת דוד עם הצדיק חי ועם נצח והוד תרין קיימין דגופא, ויתוקן כל מה שפגמנו והרסנו ופרצנו גדרה, ושלחנו בעירה ובער בשדה תפוחים, עתה על ידי עשיית הסוכה ובניינה נשוב ונבנה 542

536 מעשה בראשית ח"ב עמוד 524.

537 מנהגי ארגייל שם. עיין שם משמואל הביא שאחר גמר הבדלה יברך על הבשמים לצאת ידי הפוסקים שכתבו שיברך על הבשמים.

538 מעשה בראשית ח"ב עמוד 524.

539 מעשה בראשית ח"ב עמוד 524. שם משמואל.

540 מעשה בראשית ח"ב עמוד 524.

541 פרחי שושנים אות ה' ערך הבדלה, משום שהאור שהודלק עתה לא היה בעולם. לימודי ה' סעי' צו על נר ששבת ונר שהודלק ממנו.

542 לימודי ה' סעי' צו כתב שעכ"פ לא יעכב האכילה. נוהגים מיד במוצאי יום הכיפורים להתעסק בעשיית הסוכה, ובאותו מקום שמקימים שם את הסוכה אומרים: הריני מוכן ומזומן לקיים מצות חג הסוכות תעשה לך, לשם יחוד קודשא בריך הוא ושכינתיה בדחילו ורחימו, ליחדא שם י-ה-ו-ה. וליחדא שלים בשם כל ישראל, ויהי רצון מלפניך ה' א-להינו וא-להי אבותינו, שעל ידי עשיית מצוה זו יתוקן סוכת דוד, ותעלה היא למעלה

מי שמת אביו קודם ראש השנה, הגם שראש השנה פוסק ממנו גזרת ז' ויוהכ"פ, גזי' לי אבל
אסור לו להסתפר לפני סוכות 543

אצל צדיק העליון, יחדיו ידובקו סוכת דוד עם הצדיק חי ועם נצח והוד תרין קיימין דגופא, ויתוקן כל מה
שפגמנו והרסנו ופרצנו גדרה, ושלחנו בעירה ובער בשדה תפוחים, ע"ש.

543 לימודי ה' אנקאוה.

אבא במ סויסה
אבותינו עטייא
אבני שיש אבוטבול
אהל יעקב ששפורטש
אהל יצחק סבג
אוצר חלה פרץ
אוצר הכוונת פרץ
אוצר המכתבים משאש
אוצר חתנים פרץ
אוצר נדרים פרץ
אוצר נטילת ידים פרץ
אוצר פסקי דינים פרץ
אוצר שביעית פרץ
אור המערב
אורח מישור שרביט
אות ברית אדרעי
אלה תולדות פרץ
אמרי אש סויסה
אמרי פנחס עובדיה
אני חומה אדרעי
ארבעה ספרים אלבז
ארבעה טורי אבן הלוי
אשר לשלמה דנאן
אשר לשלמה ילוז
באר המלך סבג
באר יצחק בן שושן
באר מים חיים דאבילא
בגדי ישע משאש
בד דוד אדרעי
בית דינו של יהושע ברדוגו
בית יהודה עייאש
בית שמש משאש
בן מאיר כורכוס
בנאות דשא אדהאן
בקול שופר סבג
בקע לגלגלת אלמליח
בקש שלמה דנאן
ברוך הוא וברוך שמו פורטל
ברית אבות קוריאט
ברית שלום טולדינו
ברכת אליהו פרץ
בת רבים בן סמחון
גבול בנימין אלקרייף
גדול הנהנה אמסלם
גדולת מרדכי כורכוס
גושפנקא דמלכא קרסנטי
גרים וגירות אברגל
גרש ירחים משאש
דבר משה ברדוגו
דבר אמת מונסניגו

דבר יוסף ברדוגו
דבר שמואל עמר
דברות אליהו אברג'ל
דברות יעקב אדהן
דברי מרדכי ברדוגו
דברי שלום משאש
דברי שלום ואמת עמר
דברי שמואל עמר
דורות אזרד
דרכי דוד בן כליפא
הגם שאול אבן דנאן
הוד יוסף חי זרמתי
הוד יוסף ארויץ
היכל הקודש אלבז
הכשר כלים אדרעי
הכשרות בהלכה אדרעי
הליכות שבא אחיון
הלכה ברינה טולדינו
הלכה למשה אלבז
הלכות מימונא מורציאנו
המעלות לשלמה כהן
הס כל בשר זרמתי
השמים החדשים טולדינו
השמים מספרים
והשיב משה מלכה
וזאת ליהודה טולדינו
וזאת ליהודה עייאש
וזרח השמש משאש
ויאמר יצחק בן ואליד
ויאמר מאיר ועקנין
ויאסוף שלמה הכהן
ויגד משה ויזגן
וידבר דוד ועקנין
ויזרע יצחק טולדינו
ויען אברהם רווח
ויען שמואל מורציאנו
וישמע שאול נחמיאס
זבח תודה בן חסין
זבח תודה משאש
זבחי אלהים אסולין
זבחי יעקב שטרית
זבחי רצון אבן צור
זבחי תרועה זרקא
זבחים שלמים אנקאוה
זהב שבא דיין
זוכר ברית אבות דלויה
זכור לאברהם פרץ
זכות אבות קוריאט
זכות אבות פרץ
זכרון אליהו

זכרון אשר רווח
זרח שמש משאש
זרע יעקב בן נאים
זרע ישראל אמסלם
חוקי חיים פרץ
חוקת הטהרה טולדינו
חיי עולם טולדינו
חיי עמרם אבוטבול
חמדה גנוזה שלוש
חסד ה' בן עטר
חסד ואמת עובדיה
חסד לאברהם אזולאי
חק ומשפט טולדינו
יד ידיה טולדינו
יהדות המגרב בן שמחון
יהדות מרוקו בן שמחון
יורו משפטיך ליעקב
אביחצירא
יחיה דעת חזן
ילקוט יוסף ילוז
ילקוט שבע בן עמרם
ילקוט שמש אדרעי
ילקוטי אליהו דנינו
ים הגדול טולדינו
ינוקא דבי רב כלפון
יפה שעה אביחצירא
יקובל האמת אבטבול
יש מאין ילוז
ישמח לבב עובדיה
כוס אליהו בן הרוש
כותנת יוסף בירדוגו
כנפי יונה אלבז
כסף אחר אנקאוה
כרם חמר אנקאוה
כתבי חכמי תלמאסן
לב מבין בירדוגו
לי לישועה לוי
ליצחק ריח אבן דנאן
לך שלמה הכהן
ללקוט שושנים בוחבוט
לעת מצוא בן עמרא
לפי ספרי זיני
לשד השמן אבן דנאן
מאור השמש ספר זכרון
לגר"ש משאש
מגן דוד בן ג'ג
מגן אבות לבהר
מורה צדק צאבח
מורשת אבות
מורשת משה מורציאנו

מנחת כהן אלחדד
מסלות ים אסולין
משלחן אבותינו עטייא
משחא דרבותא
משפט וצדקה ביעקב
משפטים ישרים
נפת צופים בירדוגו

מלאכת הסופר
מנחה בלולה סבאג
מנחת העומר אבוטבול
מנחת חיים אמסלם
מעשה בראשית
מקוה המים
מקומן של זבחים
משכיל לדוד
משכן שמעון
רקיק אחזד קרספין
רשב"ש דוראן
שאלו לברוך טולדנו
שארית הצאן בנאים משחת
אהרן
ריח ניחוח אמסלם
שבט יהודה קיסוס
שו"ת רבי דוד צאבא
שו"ת רבי יעקב ביטאן
שופריה דיוסף דאהן
שופריה דיעקב בירדוגו
שופריה דיוסף בירדוגו
שושנים לדוד צאבא
שיח יצחק אלמליח
שמו יוסף בן ואליד
שמחת גברא מימראן
שמים מספרים בניזרי
שמע שלמה עמר
שמש ומגן משאש
שער יהושע ממן
שער שלמה זורפא
תבואות שמש משאש
תדשן אדמה בן דנאן
תהלתו בפי פרץ
תודעני אורח חיים ביבאס
תולדות יצחק בן שושן
תורות אמת ברדוגו
תורת יקותיאל ברדוגו
תקנות חכמי מקנאס
תקפו של יוסף אלמליח
תורת אימך אזרד
תשובות מערביות זרמתי

מטה אהרן בן חסין
מטה יהודה עייאש
מים חיים משאש
מכתב מאליהו פרץ
מעט מים עטייא
מעין גנים
מענה אברהם
מענה אברהם
מענה לשון
נר המערב טולדינו
נר מערבי עטייא
נר מצוה משאש
נשמת חיים משאש
נתיבות המערב ביטון
נתן דוד עובדיה
עדות בהוסף אלשקר
עדות ביהוסף בן סאמון
עדן מקדם אלבו
עט סופר טמסיטיט
עטה אור טולדינו
עטרת אבות סויסה
עטרת שלמה דיין
עמא דבר אדרעי
עמק יהושע ממן
עמר התנופה אבוטבול
פה ישרים טולדינון
פטר רחם בן נאים
פסקי חכמי המערב עובדיה
פסקי רבותנו מן המערב
עזריאל
פעמוני זהב אנקאוה
פקודת אלעזר בן טוב
פרחי כהונה הכהן
פרי צדיק צרור
פרי תאר בן עטר
צאן יוסף בן נאים
צו לצו חלאווה
קול טחנה בנאים
קיצשו"ע להגר"ט טולדינו
קרבן אהרן בן חיים
קרבן אהרן
קרית חנה דוד סקאלי
קרן לדוד סקאלי
קרני ראם אנקאוה
ראשון לציון בן עטר
רב ברכות השלם בן שושן
רחמים פשוטים בנאים
ריב"ש בר ששת
רך וטוב ועיש
רמת שמואל אג'ני